

ANADOLU-LYKİA UYGARLIĞI

Lykia'nın "Hellenleşmesi" Görüşüne Eleştirel Bir Yaklaşım

*Türk Arkeolojisinin Lykia'daki öncüsü
Hocam Cevdet Bayburtluoğlu'nun
Arykanda'daki 40. yılı anısına saygıyla*

Fahri IŞIK*

Anahtar sözcükler: Lykia, Anadolu, Hellenleşme, Akkültürasyon

Özet: Lykia Uygarlığı'nın "Hellenliği", 19. yüzyıldan günümüze eskiçağ biliminin, bu bağlamda arkeolojinin de hep gündeminde olmuştur. Bu yabancı "kimlik" önce sanatın ve sanatçının "Hellenliğine" bağlanmış; Hellenistik Dönem'le birlikte yazının da "Hellen" oluşuyla süreç "tamam" sayılmıştır. Bu yapılırken ne Lykia'nın sanat ve sanatçılarının Anadolu-İon okulu kökeni ve ne de yazısının Anadolu-Milet kökeni fark etmiştir; hatta yazının Makedon soylu İskender süreciyle bu topraklarda yaygınlaştığı da göz ardı edilmiştir. Arkaik İonia'da kültür ve sanat Anadolu özlü olmasına karşın, yazı ve dil "Hellen" diye kimlik "Hellen" olmuştur; fakat Arkaik ve Klasik Lykia'da yazı ve dilin yerli olmasına karşın, bu kez de sanat "Hellen" diye aynı kimlik yakıştırılmıştır. Kimliği yazı mı belirler, yoksa sanat mı? sorusu ise hiç önemsenmemiştir. "Yazı Hellen, dil de öyle" sayılırken ve soylu sınıf üzerinden varılan buna ilişkin "değişimi" tüm Lykia toplumuna genelleştirirken de bu ilişkiler sorgulanmamıştır; örneğin Luvice ve Phryge'nin yüzlerce yıl "yazısız" konuşulabildiği anımsanmamıştır. Ve tüm bu sözde "kanıtlar" Lykia uygarlığını tartışmasızca "Hellen" yapmaya yeterken, "düşünce"nin gündemde hiç olmayışı, sanat yapıtlarında okunmayı ise düşündürmemiştir. Çünkü düşünce, "kimlik"te asıl belirleyici olandır; sanatı içeriğinde biçimlendiren. Makalenin içeriğinde görülecektir ki Lykia'da konuların seçiminde, tarihsel içeriğinde, doğal ve gerçekçi betiminde "Hellas" yoktur, Anadolu vardır; "Hellenizm" yoktur, Doğululuk vardır. Lykia soylusu bile "Hellenleşmiş" olamaz, çünkü onun mezarı kent içindedir, *agora*'dadır, halkın yaşamından kopmaz; çünkü o ölünce tanrılaşır, "*beros*"laşmaz. İnancı Anadolu kökenlidir; bu nedenle yerel kültürlerin Hıristiyanlığın başlangıcında bile öne çıkması şaşırtıcı değildir. Lykialı genelde doğada tapınır, sunakları kayadır. Tapınakları da mezarları da Anadolu geleneğinde biçimlendirilmiştir. Yazıtlı Dikme Mezar'da belgelendiği gibi, tanrı ve tanrıçaların yazıtlarda okunan Hellen adları, yazının Hellen oluşunun, çevirinin, bir gereği olmalıdır. Kralın adı Perikle olsa da, o, Perikles'in aksine tanrılaşmıştır; portresi Hellen sanatına özgü ideal güzellikten nasibini almamış, Doğu gerçekçiliğiyle ve "Hellen olmayan" anlamında "barbar" biçimde betimlenmiştir. Yani Atinalı'nın adını almıştır, düşüncesini almamıştır. Sonuçta eskiçağ bilimi, kültürler arası hep varolan ve "etki" olarak tanımlanan sanatsal biçim ve biçeme yönelik ilişkileri, söz konusu Hellenler olduğunda "akkültürasyon"a dönüştürmede ödünsüz olmuştur. Bilimde dogma yoktur, "ödünsüz" olunmaz; aklın izinde sorgulama vardır. Yirmi yıl boyu Lykia'da yaptığımız budur ve "Patara Okulu" olarak vardığımız, yazdığımız "Anadolu" özlü sonuç, komşu Ksanthos'ta gün yüzüne çıkan Geç Hitit etkili orthostat kabartmalar ışığında varılan ve araştırmacılarının da şimdilerde -sanki bunlar bizler tarafından önceden "hiç yazılmamış" gibi- yazdıkları sonuçtur.

* Prof. Dr. Fahri Işık, Akdeniz Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Kampüs, TR-07058 / ANTALYA.
e-posta: patara88@gmail.com

A CRITICAL APPROACH TO THE THESIS OF LYCIA BECOMING "HELLENIC"

Keywords: *Lycia, Anatolia, Hellenization, Acculturation*

Summary: Lycian Civilization, considered to be "Hellenic", has been an issue in prehistoric science and archeology since the 19th century. This foreign identity attributed to Lycia was first based on the art of the region (and the artists), called "Hellenic"; then the 'Hellenization' of Lycia was deemed complete when the Greek script and language was adopted in the Hellenistic period. However, neither the Anatolian sources of the art and artist, nor the Anatolian sources of the writing were taken into consideration in this thesis. Moreover, the fact that the Greek script and language was disseminated in this territory by the Macedonian Alexander the Great was ignored. Although culture and art in Archaic Ionia were endemic to Anatolia, Archaic Ionia was deemed Hellenic because the script and language was Greek. On the other hand, in Archaic and Classical Lycia, although the writing and language was local, Hellenic identification was ascribed due to the art, deemed to be 'Hellenic'. "Which identifies origin, writing or art?" This question was never raised. It has been considered that "where the writing was in Greek, then the language should also be Greek". This induction (of the Greek language) by a noble minority was disseminated to all the people of Lycia. However, there were contradictions, such as the fact that the Phrygian and Luvian languages were spoken for centuries without usage of writing, and this was ignored. All this "evidence" was deemed satisfactory to make Lycian civilization "Hellenic"; no discussion took place about the "thought" of the Lycian people or their works of art. However, "thought" is the main identifier of origin and it formulates art according to its content. In the context of this article, it will be seen that there is no "Hellenism" either in the themes selected for the works of art, or the historical content, natural and realistic description of Lycia, but that there is the "Anatolian" and there is the "truth" in an oriental way. Further, a Lycian noble may also be said to be "un-Hellenic" in that, his tomb may be located in the city, in the Agora and not separated from the people's lives, and because when he dies, he will become a god, not a "hero". His beliefs are of Anatolian source, thus it should not be surprising that the local cults flourish even at the beginning of the Christianity. The Lycian worshipped in nature; his altars were the rock. His temples and tombs were formed in an Anatolian fashion. As documented on the "Inscribed Pillar", the Hellenic names of the gods and goddesses in inscriptions should be because of the requirement of the writing and translation into Greek. Even if the name of the king was Pericles, he became a god, unlike Pericles. His portrait does not reflect the ideal beauty of Hellenic art. On the contrary, it describes a "barbarian", in a non-Hellenic, but a realistic oriental manner. In other words, he has taken the name, but not the *thoughts* of the Athenian. Finally, classical studies have not converted the notion of "influence", which refers to the impact on artistic forms between cultures, to "acculturation", when the subject matter is the Hellenes. There is no place for dogma, or resistance in science, but there should be intelligent questioning and examination. This is what we have been doing in Lycia for 20 years... We, the "School of Patara", have raised awareness of the consequence of "Anatolian" sources, and this is a consequence which researchers are now writing about, as if we have never written before, in view of the orthostat relief in the vein of late-Hittite art, which came to light at our neighbor, Xanthos.

-I-

Günümüz Teke Yarımadası'nın Antik Çağ'daki adıdır Lykia (Res. 1). Akdeniz vardır güneyinde; dağlık kuzeyde, Ksanthos Irmağı'nın küçük kollarıyla beslenen Kabalis Bölgesi ile Milyas'ı içine alır ve Söğüt düzlüğüne dek uzanır Klasik Dönem'de; doğu sınırını çevresiyle Alakır Çayı ve batı sınırını -sorunlu Telmessos'a karşın- Dalaman Çayı (İndos) çizer. Kuzey Lykia'nın Elmalı Yaylası'nda Milyaslılar, Doğu Lykia'nın Beydağları üzerindeki yerleşimlerinde ise Solymler yaşar; her iki halk da Lykialılar'la yakın akrabadır, aynı topraklar içinde sayılır. Lykia'ya özgü mezarlar, sanki ülkenin kimliği gibidir. İz onlarla sürülür ki etnik kimliğiyle de farklılaşan doğuda en son kaya mezarı, biri kabartmalı ve diğeri yalın, iki örnekle Asartaş'tadır¹; Lykia tiplemelerinden farklı mezar biçimlerine koşut olarak Phaselis gibi Lykialı olmayan halkıyla da ülkeden soyutlanan Olympos'un² batısındaki dağ köyü Yazır'da küçük bir bey kalesi kayalığında konumlanır onlar; kuzeyde ise Milyas'ta görkemli Hacimusalar Höyük'e bakan Kızılca'da ve Gölhisar Yaylası'nın doğu ucunda Erken Demirçağ mezarlarıyla tanınan Uylupınar yakınlarındadır³. Vadilerinin yamaçlarında önemli yerleşimleri de besleyen ırmaklar; doğuda antik adı bilinmeyen Alakırçay ile Limyros ve Arykandos, Orta Lykia'da Myros ve batıda Ksanthos, Glaukos ve İndos'tur⁴.

¹ Işın 1994, 68-77.

² Dinç 2010, 3, 11.

³ Kızılca: Çevik 1996, 64, Res. 3., 4; Uylupınar Gâvurdamı: Dörtlük 1977, 11, Res. 9, Çiz. 6-8; Gay – Corsten 2006, 47 vdd, Lev. 2-5.

⁴ Lykia coğrafyası için ayrıntılıca bkz. Bayburtluoğlu 2004, 24 vdd.

M.Ö. 2. binyılda Demirçağ Karia'sını da içine alan daha geniş bir coğrafyada, Parha (Perge) ile Millavanda (Miletos) arasında, Hititlerin Lukka Ülkesi dediği topraklarda (Res. 2) bağımsız yaşardı onlar; kuzeyindeki Arzava Ülkesinin dörde bölünen halkları gibi Hitit Büyük Krallığı'na bağımlı olan uydu devletlerden farklıydı. “Lukka”dan uyarlanarak “Lykia” oluşu ilk M.Ö. 8. yüzyılda Homeros'un İlias'ında okunur ki Troia'da Lykia askerlerinin de Sarpedon önderliğinde bir yiğitlik destanıdır o (Res. 65). Ve İlias aynı zamanda bir “tarih” ise eğer, “Troia savaş ortaklarının en ünlüsü ve en insanı”⁵ olma ayrıcalığında kişileştirilen o yiğidin, hep yazıldığı gibi, vadiye kapalı Ksanthos Kenti'nde değil, kanımca Ksanthos Vadisi'ne egemen bir yerde oturmuş olabileceği de orada okunur; bu bilgiden de ülkesini büyük olasılıkla tüm Vadi'ye ve su kaynaklarıyla onu besleyen Kragoslara bakan bir yerden, Tlava Kalesi'nden (Res. 3) yönettiği anlaşılır. Çünkü Vadi, tüm zamanlar içinde Lykia'nın “yüreği”dir; Tlos gibi Pinara, Ksanthos ve Patara, ülkenin bu en eski ve en önemli dört büyüğü, o bitek toprakta doğmuşlardır tarihe; ve Tlava bu özel yurtla, M.Ö. 15. yüzyıl sonu Hitit metinlerinde “Dalava” Ülkesi adıyla “Lukka” Ülkesi'nin yerine geçebilecek denli özdeşleşmiştir⁶.

Luvica'ye akraba olan ve Hititler'e de yabancı gelmeyen Hint-Avrupa kökenli kendi öz dillerinde “*trmmis*” halkın adıydı; yurtlarına da “*trmmili*” derlerdi. Patara Yol Kılavuz Anıtı bloklarından biri üzerinde okunan “Balboura'dan Kibyra'ya Trimilin

⁵ Erhat 1972, 340-342, bkz. “Sarpedon”.

⁶ Lykia tarihçesi için bkz. Bayburtluoğlu 2004, 35 vdd.

üzerinden 126 stadia"⁷ yönlendirmesinden belli ki günümüzde Dirmil odaklı olarak Seki ve Gölhisar çevresine de genişlediği düşünülen bitek yaylalar anayurduyduların. Bu durumda, yüzeyden çömlek buluntularıyla bile M.Ö. 4. binyıl Geç Kalkolitik Çağ'ına dek iz verebilen yerleşimlerde, yani Çaltılar, Ece ve Sorkun'un yayvan höyüklerinde, Orta Anadolu'nun Hatti Ülkesi ile Akdeniz ve Ege kıyılarına dağılmış olan akraba Luvi halklarıyla benzer kültürü paylaşarak yaşayanlar onlar olmalıydı. Seki Yaylası'na ve Karabel Geçiti'ne egemen bir dağ yerleşimi olarak tarihi Hellenistik Dönem'le birlikte yazılmaya başlanan geç zamanların güçlü kenti Oinoanda'nın Geç Tunç Çağı Hitit metinlerinde geçen Viyanavanda ile örtüşmesi, bu bağlamda önemlidir. Viyanavanda'nın -Oinoanda yüzey araştırmalarını sürdüren M. Bachmann tarafından da- akılcı gerekçelerle dağ kenti aşağısında, yani yakınındaki bir başka yerde, aranması olgusu; adları aynı Hitit metinlerinde Dalava, Pina ve Avarna olarak okunan Tlos, Pınara ve Ksanthos'un henüz bilinmeyen Demir Çağı öncesi yerleşimleri için de yol gösterici olabilir. Patar'da ise yer, değişmez; çünkü Tunç Çağı sonrası Patara'sı da içliman kıyısından yükselen bir "höyük" görüntüsündeki Tepecik'tedir; eskinin üzerine temellenmiştir.

Seki Yaylası'na Güğü Beli'yle bağlanan ve Demir Çağ "Dağlık Lykia"sının batı yarısını oluşturan Elmalı Yaylası da barındırdığı tarihöncesi höyük yerleşimleriyle⁸, kazılarla araştırılan bir görkemli

Hacımusalar Höyük ve Sema Höyük'le örneğin, Demir Çağı öncesinde de "Trmmili"nin bir parçası mıydı?, olabilir. Çünkü Lukka sınırları Lykia'yı çok aşan bir coğrafyaya yayılmıştır. Parha'dan Millavanda'ya dek uzandığına göre (Res. 2), Halikarnassos Yarımadası ucunda bugün Dirmil adıyla yaşayan "Protogeometrik Dönem" yerleşimini⁹ bile erken bir zamanda kuranların onlardan bir boy olma olasılığı tam dışlanamaz. Ve çünkü Trmmililer, soy ataları Luvi ile onlara akraba Hitit ve Pala halkları gibi yine olasıdır ki dışardan göçle gelmemişlerdir, belki de Anadolu'da doğanlardır¹⁰.

Miliarium Lyciae ile artık kesinlikle bilinen; Herodotos'un dediğinin aksine, Trmmili halkının Girit kökenli olmadığı, ilk oradan gelmediğidir. Mitosların dilinde Sarpedon'la da güçlendirilmek istenen bir bağ kurulacaksa eğer, M.Ö. 2. binyıl ilk yarısı içinde Anadolu, Mısır ve Mezopotamya ile yarışabilir düzeydeki gücü, kültür ve sanatıyla göz kamaştırıcı ve konumuyla özel olan bu Doğu Akdeniz adasıyla; ancak Anadolu'dan oraya gidenler ve Minos Uygarlığı'nı yaratılmasında pay sahibi olanlar olabilir Trmmililer. Phaistos Diski üzerindeki okunamayan resim yazısının¹¹ Lukkalılarla olası bağlantısı doğrusu eğer¹²; bu bağlantı, oraya göçen Trmmili halkıyla da ilişkili olabilir; çünkü Anadolu-Girit bağı kültürel ve sanatsal anlamda, inançta, çok yönlü olarak var-

⁷ Işık – İşkan – Çevik 1998-1999, 35, Lev. 26, b, e; Işık 2000a, 97, Res. 78.

⁸ Özgen 2006, 538; Mellink 1976, 377 vdd.

⁹ Işık 2007, 98; Protogeometrik Dirmil için bkz. Boyssal 1969, 31; Özgünel 1978, 69 d.; Işık 1990, 19.

¹⁰ Bu konudaki genel tartışma ve ilgili literatür için bkz. Işık 2007, 229-236.

¹¹ Marinatos 1959, Lev. 72. 73.

¹² Friedrich 2000, 164, d.

dır¹³. Lykia’da “belki M.Ö. 2. bin yılın Lukkalari ile Girit’ten gelenlerin katılımıyla oluştuğunu düşündüğümüz Trmmili topluluğunun birleşmesi sonucunda M.Ö. 1. bin yılın Likyalıları’nın oluştuğunu söyleyebiliriz”¹⁴ görüşü bu bağlamda kabul edilebilir gözükmez. Onların Anadolu’ya salt Sema Höyük’ten gaga ağızlı bir M.Ö. geç. 3. binyıl testisinin biçim ve bezemede eşcesine benzerini Alaca kral mezarlarında bulmasında¹⁵ değil, ustalığını “Lykialı Kykloplar”ın yaptığı Geç Tunç Çağ “Tiryns kalesi sur” örgüsünün bir Hattuşa suruna benzerliğinde de¹⁶ gösterir kendini.

Herodotos’a, genelde yapıldığı gibi, kayıtsız ve şartsız inanılacak olursa, ülkenin “Lykia” adının da Anadolu ile bir ilintisi yoktur; çünkü O’na göre: Girit’e egemenlik üzerine Minos, kardeşi Sarpedon’la kavgalıdır; Minos kazanır mücadeleyi, Sarpedon kurtuluşu yandaşlarıyla Anadolu’ya geçmekte bulur ve Lykia’ya yerleşir. Bu ara Atina Kralı Pandion oğlu Lykos da kardeşi Aegeos’la tuttuğu ve de kaybettiği taht kavgası ardından ülkesini terk ederek Lykia’ya gelecek ve orada Sarpedon’la buluşacaktır; işte ülkenin “Lykia” oluşu, Atinalı “Lykos”un adıyla bağlantılıdır¹⁷.

Lykia’ya “Hellenleştirme” amaçlı bu “masal”, Herodotos’un Atina sevdası uğruna gerçeğinden saptırarak aktardığı tek olay değildir; O’nun, çağdaş Batı’nın da işine gelen Atina merkezci yaklaşımı, Lykia-Pers ilişkisine de vurmuştur damgasını ve Persler düşman ve Atinalılar sanki dost gösterilerek Lykia halkına, tarih burada da yanıtılmıştır. Çünkü: M.Ö. 540 dolaylarında Harpagos önderliğindeki güçlü Pers ordusuna karşı koyulamayacağını anlayınca, en değerli varlıklarıyla, yaşlılarıyla ve çocuklarıyla, birlikte kalelerini ateşe veren ve son nefese dek süren acımasız bir savaşla efsaneleştirilen “yigit” Ksanthos halkının, izleyen süreçte kendi hanedanına can düşmanı Harpagos’un adını vermesi¹⁸ bir çelişkidir; ve zaten anlatıldığı ölçüde acımasız bir yıkımdan beklenen izlere de Ksanthos Bey Kalesi’nde rastlanmamıştır¹⁹. O anlatımdan ayrıca, Ksanthos Vadisi’nin Araksa, Tlos, Pinara, Sidyma ve Patara gibi büyük yerleşimlerinde yaşayan çoğunluğun Perslere karşı sanki teslimiyetçiliği gibi ters bir sonuç çıkar ki bu, dış düşmana karşı hep dayanışan, bağımsızlıkta ödünsüz bir halkın tarihe kazıdığı tasada” Birlik” karakteriyle çelişir; kent devletlerine ortak simge olan *triskeles*’in (Res. 64) misyonu ile çelişir.

¹³ Girit’e Anadolu kültür göçü için bkz. Schachermeier 1967, 12, vdd.; Alkım 1968, 67, vd.; Alexiou 1991, 19; İnançta Anadolu-Girit ilişkisi için bkz. Işık 1999, 28, (lit. ile).

¹⁴ Dinç 2010, 6; Bu konuda çelişen yorumlar için ayrıca bkz. Efendioğlu 2010, 4, vdd.

¹⁵ Işık 2007, 230, Res. 5a, b.

¹⁶ “Tiryns Kalesi’ni Lykialı Kykloplar’ın ördüğü” konusundaki antik kaynaklar için bkz. Strabo (VIII 6,11), Pausanias (II 25,8), Bakchylides (X 77-81). Duvarların karşılaştırması için bkz. Işık 2006, 440 vdd., Res. ile.

¹⁷ Bu konuda bkz. Bean 1978, 20; Dinç 2010, 5. G.E. Bean’in ve onun izinde S. Dinç’in, bir masala dayalı

anlatımın içerdiği çelişkiyi salt, “Minos’un M.Ö. 15. yüzyıl, Pandion’un ise M.Ö. 13. yüzyıl” gibi -sözde de olsa- farklı zamanlarda yaşamış olmalarında görmeleri, yani “mitos”u “tarih” sayarak hüküm vermeleri düşündürücüdür. Mitos’un tarih olamayacağı konusunda bkz. Işık 2008, 571-585.

¹⁸ Ksanthos’taki tanınmış Yazıtlı Dikme Tapınak Mezarı üzerindeki yazıtta adı geçen mezar sahibi Ksanthos Beyi, “Harpagos oğlu” dur; Bean 1978, 177; Kolb-Kupke 1992, 19.

¹⁹ Bryce 1986, 34. Buna karşın bkz. Efendioğlu 2010, 6 dipnot. 6: “Ksanthos kenti bu büyük yenilgi sonucu harap olmuş, fakat bu yıkımı gerçekleştiren Persler tarafından tekrar inşa edilmiştir”.

Çünkü ayrıca: M.Ö. 5. yüzyıl başlarında Milet önderliğinde Perslere karşı başlatılan İon ayaklanmasına, özgürlükçü Lykialı'nın sessiz kalışı; az zaman sonrasında gerçekleşen Pers-Atina arasındaki en belirleyici bir savaşta, Salamis'te, Lykialıların Persleri yeğleyerek Atinalılara karşı Kserkses'e 50 gemiyle destek vermesi²⁰; Atinalı Kimon'un M.Ö. 468 Eurymedon Savaşı öncesi Persler'e karşı aradığı desteğe Lykia kentleri tarafından dirençle karşı durulması; Atinalılar'ın İonia, Karia, Lykia ve Pamphylia kentlerini sözde Perslere karşı koruma amacıyla kurdukları Attika-Delos Deniz Birliği'ne katılımın kısa süreli ve belli ki isteksizce gerçekleşmiş olması ve hemen ilk fırsatta, Peloponnes Savaşları ile birlikte, Pers tarafında saf tutulması²¹; ve de vergi toplamak için gelen Atinalı Melesander'in M.Ö. 430/29 yılında ağır bir yenilgiye uğratılması²²; özlücesi M.Ö. 5. yüzyıl Lykia'sının Atina egemenliği sürecinde yaşanan tüm olaylar, Herodotos'a göre Pers-Lykia "düşmanlığı", diğer bir deyişle "Atina-Lykia dostluğu" ile bağdaştırılması olanaksız tarihsel gerçeklerdir. Herodot Tarihi'ni bu yaşanmış doğrular ışığında sorgulayarak değerlendirme zamanı artık gelmiş olmalıdır. Çünkü eskiçağ bilimi yine bu Atina merkezci tarihçinin, Akha Hellenleri'nin M.Ö. 12. yüzyılda Dor saldırısı ardından kurtuluşu Anadolu'ya sığınmada arayan bir umut göçünü bile, "Atinalı İonların önderliğinde bir

kolonizasyon hareketi" olarak çarpıtmasından da çok zarar görmüştür²³.

Herodotos'un tarihi gerçekleri bu boyutta saptırmasının özünde bilinir ki Halikarnassos'u Pers hükümraniği altında tiran olarak despotça yöneten Lygdamis'in zulmü vardır. O'nun zorba yönetimine dayanamayarak çareyi doğduğu toprakları gönülsüzce terketmekte bulması ve tirana karşı ayaklanmaya katılan amcası, Homer sonrası epik şiirin ünlü ismi, Panyassis'in idam edilmesi gibi dramatik olaylar vardır; ve dolaylı olarak Persleri de sorumlu tuttuğu tüm bu acıların tersine, Altın Çağ'ını yaşayan Perikles Atina'sında gördüğü ilgiye karşı duyduğu şükran ve onlara hayranlık vardır.

Lykia, büyüleyici yabanıl doğası ve özgün kaya kentleriyle Batılı gezginlerin ilgi odağında olmuş; 19. yüzyılın başlarında, 1811 yılında, İngiliz kaptan F. Beaufort ile uyanan ilgi 1836'da Fransız Ch. Texier'le birlikte yoğunlaşan bir süreç girmiştir. Çünkü ardından, 1838'de, yöreye gelen İngiliz Ch. Fellows'un özellikle Ksanthos keşifleri, yüzeyden gözükken benzersiz sanatsal değerlerin tümünün 1842'de Londra'ya götürülmesi eylemiyle sonlanırken; bir yıl önce Alman J. A. Schönborn tarafından görülen Trysa'daki muhteşem *Temenos* Tapınak Mezar da 1882 yılında, başını O. Benndorf ve G. Niemann'ın çektiği Avusturyalı bir ekip tarafından sökülerek özel döşenen bir dağ yolu üzerinden Kekova'ya ulaştırılmış ve oradan Viyana'ya taşınmıştır²⁴. Bu talan döneminin sonrasında, yazık ki yarım yüzyıllık bir gecik-

²⁰ Herodot VII, 92.

²¹ Lykia adı M.Ö. 446/45'ten sonra Attika vergi listelerinde okunmaz; Thukydides II 9,4'te verilen üyeler arasında da yoktur, Bean 1978, 25; Kolb-Kupke 1992, 14; Efendioğlu 2010, 7 dipnot 8.

²² Bean 1978, 177 vdd.; Efendioğlu 2010, 7, dipnot 9.

²³ Bu konuda bkz. Işık 2009, 53-88; özellikle ve ayrıntılıca: Işık ve diğ.

²⁴ Bayburtluoğlu 2004, 207 (Trysa); 252 (Ksanthos).

meyle gelen Osman Hamdi Bey Dönemi'nde, "Türkiye'de bilcümle asar-ı atika-i menkule ve gayrimenkule Hükümet-i Osmaniye'nin malıdır" kararlılığıyla 1906 yılında çıkan Asar-ı Atika Nizamnamesi'nin de etkisiyle, ve zaten yüzeyde de doğduğu toprağa hasret bırakılacak pek bir şeylerin kalmadığı bir zamanda, ilginin azaldığı bir sürece girilir.

Lykia sanatına ilişkin belirli bir konuda ilk bilimsel çalışma, hocası G. Rodenwaldt'ın izinde, E. Akurgal tarafından yapılmış ve 1941 yılında yayınlanmış olsa da²⁵, arkeolojik kazılar dönemi ilk yabancılarla başlar. "Beylikler Dönemi" olarak adlandırılan Arkaik ve Klasik evrelerde -İonlar gibi- kent devletleriyle yönetilen Lykia'da, ülkenin "yüreği" sayılan ve tüm tarihi boyunca en erken ve en büyük yerleşimleri barındıran, Homeros'ta tek başına "Lykia" olan Ksanthos Vadisi'nin aynı adlı güçlü kentiyle başlar bu süreç; 1950 yılında Ksanthos'la başlar ve Fransızlar bu çalışmaları 1962'de Lykia ulusunun dinsel merkezi önemindeki Letoon'a genişletir. 1965'te Almanlar tarafından gerçekleştirilen geniş kapsamlı bir Myra ve çevresi yüzey araştırmaları sonrasında, 1969 yılında, aynı ekip başkanlığında Avusturyalılar adına Limyra kazısında karar kılınır. 1989 yılında ise Almanlar çok yönlü ve kapsamlı bir yüzey araştırması için on yıl süreyle Kyaneai ve çevresinde odaklanmışlardır. Ve Türkler ilk kez 1971'de C. Bayburtluoğlu'nun Arykanda kazısıyla Lykia'da olmuşlardır²⁶.

Bu bağlamda Patara özel bir konumdadır. Kazı başvurusunun yapıldığı 1981 yılının yazında kuzeyi üzerine oturan

Gelemiş Köyü; Elmalı Yaylası'nda kaya mezarlarıyla donanmış bir Lykia dağ yerleşiminin topuğunda konumlanan ve adı sonradan İslamlar'a değişen Dereboğazi²⁷ yörüklerinin kışlağı, bir konar-göçer yeri idi. Yamaçlara seyrekçe dağılmış yirmi kadar tek göz taş ev bulunurdu ki, antik kentin Ksanthos Ovası'na açılan tek doğal kapısı Kısık'ın dar geçiti bir kapıyla kapatılsa, Patara bütünüyle korunabilecekti. Bu umutla yapılan kazı başvurusunda hiç umulmadık bir tavırla karşılanmış; o zamana dek hiç duyulmamış, uygulanmamış olan bir yöntemle ve kalıbına uydurulmuş bir gerekçeyle, "yöreye ilgili iki bilim insanı ve bir müzecinin olumsuz raporları"nın arkasına sığınarak, izin çıkmamıştı ve tam 7 yıl bekletilmişti. Altan Akat'ın Genel Müdürlüğe atanışıyla birlikte, 1988 yılında, oraya gidildiğinde görülmüştü ki yedi yıl öncesinin, Sybille Haynes'in yakışan deyimiyle, "Uyuyan Güzel"i; Patara Kuzey'de özellikle dış kaynaklı parasal desteğin gücüyle tez zamanda türeyen, yasaklı olduğu için de plansız, çarpık yapılaşmanın en somut örneklerini sergileyen pansiyon ve otellerin ve o ara kurulan üç büyük konut kooperatifinden birinin beton soğuğuyla uyanmıştır uykudan (Res. 4).

İnce Burun'da uygulama aşamasında bulunan apart villalı yazlıkların ve *pharos*, *granarium*, *stadion* ile anıt mezarların konumlandığı Haliç'in batı yakasında ise yakın bir gelecek için öngörülen bir tatil köyünün tehdidi altında, tükenişin eşliğindeydi kumsal. Hedefin, görkemli devlet anıtlarının temellendiği antik kent odağı üzerinden deniz kıyısına dek uzanacak bir talan olduğu görülünce ve "Side" özentisi

²⁵ Akurgal 1941.

²⁶ Bayburtluoğlu 2003; Bayburtluoğlu 2004, 124-148.

²⁷ Çevik 1996, 61 vvd.

ve bencilliğiyle hızla yokedilmek istenen bir mirasa sahiplik öncelikli olunca, değişmiştir gündem. İşgalcilerin her yolu mubah sayan çirkin ve tehditkâr davranışlarına karşın ve Patara Kuzey bir oy farkla üçüncü derecede kalmış olsa da; antik kent merkezi ve onu çevreleyen akarbakar tepeler birinci derecede arkeolojik ve doğal site dönüştürülerek insanlığa miras bir tarih ve doğa hazinesi geleceğe korunabilmiştir (Res. 4). Ve kent, Lykia karanlığını aydınlatmaya başlayan kazı sonuçlarından da öte, “destanlaşan” bu koruma mücadelesiyle simgeleşmiş, öyle düşülmüştür tarihe.

İşte bu tarihi özveriyle yazan arkadaşlarımız, şimdilerde H. İşkan ve Ş. Aktaş'ın emanetinde olan başkent Patara'da kazandıkları özgüven ve deneyimle yola çıkarak Lykia'nın sorunlara çözüm umulan bilinmeyenlerine doğru dağılmaya başladılar. İlk Hitit metinlerinde “Lukka Ülkesi” ile özdeşleştirilen çok özel bir yerde, önce H. İşkan ve sonra T. Korkut ile, Tlos odaklı Akdağlar'da ve Ksanthos Vadisi'nde (Res. 3) oldular; Beydağları'na egemen Solymler Ülkesi'ni yüzeyden araştırmanın ardından Doğu- ve Orta Lykia'ya yöneldiler: İ. Kızıgut ile bir “Hellen kuruluşu” olduğu kaya mezarlarının ve Likçe yazıtların ışığında hiç inandırmayan ve bir Lykia kentinde aranan her yapıyı tepe üzerindeki küçük yerleşiminde en güzeliyle barındıran Opramoas'ın Rhodiapolis'ine (Res. 5); N. Çevik ve S. Bulut ile, kalın Myros örtüsü altında uykuya yatmış “altı büyük kent”ten biri önemindeki Myra'ya (Res. 6) ve onun “Limanı”ndan fazlasını barındıran Andriake'ye geçtiler. Komşu Kibyris'te ve Pisidia'da bölgenin antik

başkentlerini kazı çalışmalarıyla günyüzüne çıkarmaya başlayan bilimsel ekibin başkanları da yine çekirdek kadrolarıyla birlikte bu Okul'un ürünüydüler.

Çok amaca hedefliydieler onlar. Yöre halkını, “cavır” diye ötelediği kendi geçmişiyle barıştırarak üzerinde oturduğu kültürel mirasa sahiplik bilincini aşılacak ve geleceğe olan umutlarını kültür turizmi bağlamında diri tutmaktı amaçlardan biri; özellikle de Panhellenizm'in burgacında Hellenleştirilen Lykia uygarlık tarihini bilimsel bulgu ve verilerin ışığında doğrusuyla yeniden yazmaktı. Akdeniz ve Ege genelinde olduğu gibi Lykia'da da önemli tüm kentlerin adını mitosların diliyle Hellen soylu “kent kurucu *heros*'lar”ın adına bağlama yoluyla hedeflenen, eskinin yöre halkını ve şimdi de çağdaş insanı Lykia'nın “Hellenliği'ne inandırma” masalları altında yatan politik gerçekleri gözler önüne sermekti amaç; Hititçe “Lukka”dan uyarılma bir “Lykia”nın, Atina Kralı Pandion'un oğlu Lykos tarafından kurulduğu ve yöreye adını verdiği gibi belleklere kazanmış yerleşik yargının masal olduğunu anlatmaktı²⁸. Arkaik ve Klasik Dönemleri içine alan uzunca bir süreçte Lykia Yeni Hititler gibi, belli ki o gelenekte, kent devletleriyle yönetilir. Atina demokrasisi etkilemez yerel feodal beylerin yönetimini. Ksanthos'ta, bastığı sikkelerle tanınan ve M.Ö. 4. yüzyıl başlarına dek yaklaşık yüzyıl boyunca yöneten ve de Kuprilli'den soy soyluyan beyler Kheriga, Kherei ve Erbbina'dır; sikkeleri saptanabilen diğer beylikler doğudan batıya: Limyra, Myra, Trysa, Hoyran, Kyaneai, Aşaartepe, Apollonia, Tüse, İsinda, Phellos, Antiphellos, Patara,

²⁸ Işık 1996a, 28. Özellikle krş. için bkz. dn. 17.

Pinara, Tlos, Telmessos ve Kadyanda'dır²⁹.

Eskiçağ Bilimi'nin yüzelli yıldan bu yana "Hellenliğini" sorgulama gereği bile duymadığı bir uygarlığı kendi "Anadolu" köküne bağlamanın kolay olmayacağı belliydi. Çünkü Anadolu arkeolojisinin dünyaca tanınmış saygın adı Akurgal ayrıca doktora çalışmasının başlığına taşımıştı Lykia sanatının "Hellenliği"ni, "M.Ö. 6. yüzyıl Lykia Yunan Kabartmaları" diye. Karşı bir görüşü öncelikle kendi halkımıza inandırmak kolay olmayacaktı. Ayrıca, bir taraftan İonlar bağlamında, "sanatı ve kültürü Doğu/Anadolu olan ve Anadolu mayasıyla yarattıkları Batı Uygarlığı'nı Ege'nin batı yakasındaki 'anayurda' aşıl原因an sömürgeciler Atinalılar'dır, çünkü yazı ve dil Hellen'dir" denecekti. Öte yandan, her nasıl oluyorsa, "yazısı ve dili yerli olan" bir halkın, Lykia'nın, uygarlığı da "Hellen" olabilecekti, çünkü bu kez "sanatları Hellen etkili" olacaktı. Karşıt iki gerekçeyle aynı hedefe varabilme mucizesini(!) içeren bu görüşler Batılular gibi Akurgal'ındır da. Bir uygarlığın kimliğini yazı ve dil mi belirler, yoksa sanatın, düşüncenin niceliği mi?; bunu anılan mantık temelinde anlayabilmek mümkün değildir³⁰. Anlaşılan tek şey, Batı Anadolu'da her uygarlığın her durumda mutlaka "Hellen" olması gerektiğidir (!). Acıdır ki genç kuşak eskiçağ bilimcilerimiz de Lykia'da Hellen etkisini yazı temelinde görme kolaylığından sıyrılamamış; yerli

yazı yerine Hellen'e'nin toplumun iradesi dışında, Makedon İskender buyruğuyla yazdırıldığı unutulmuş ve bunu arkeolojik bulgularla birlikte değerlendirme gereği bir yana bırakılarak, bu etkiyi "Pers ege-menliği altında çift dilli yazıtlarda fark etmeye"³¹ dek indirgemişlerdir. Sanki resmi dili ve yazısı Farsça olan Selçuklu Türkleri, bununla "Persleşmiş"lerdir!!!

-II-

Lykia'da oluşumuzdan bu yana, sorgulamaya bu terslikten başlanmış ve Lykia sanatının kökeni her yönüyle yenibaştan araştırıldığında özetle görülmüştür ki: Akurgal'ın çalışmasının içeriğini oluşturan Arkaik Dönem mezar kabartmalarının savaş, av ve şölen olan ana konuları, düzenlenmesi, bunların işlendiği kaya mezarlarının türü ve işleyen ustaların biçimi hep Anadolu kültür coğrafyası içinde sınırlıdır; Hellas, bu uygarlığın yaratılışında ve biçimlenişinde belirleyici olmamıştır. "Doğulu hükümdarlara benzer bir yaşama özen gösteren Lykialı beylerin bu istemi sanat eserlerine yansımış" ise eğer, başkası da beklenmemelidir. Yine Akurgal'ın³² doğru saptamasıyla Lykia'daki yontucuların, "öğretmenleri olan Hellen heykeltıraşların örneklerinde görülen ideal tasvir türünün tersine, canlı ve hareketli bir görünüm sergilemeleri... Hellenlerin Klasik Çağ'da ideal güzellik kuramına uygun çalışma eğilimine değil, canlı ve hareketli eserler ortaya koyma çabasına önem vermeleri", yani gerçekçi betimlemeler (Res. 7a-b), İon yontu okulunun özellikleridir. Yerli ustaların yapıtla-

²⁹ Lykia'da Dynastik sistem ve sikke basımları konusunda ayrıntılıca bkz. Özüdoğru 2008, 18, vdd., 29, vdd. Antik Lykia kentlerinin tümü için öncelikle bkz. Bayburtluoğlu 1982; Bayburtluoğlu 2004, 47 vdd.

³⁰ Sorun, İonia bağlamında özellikle önemlidir; tarafından tartışmaya açılmıştır: 2009, 53-72.

³¹ Efindioğlu 2010, 7 vdd.

³² Bu paragrafta "tırnak içinde" verilen alıntılar için bkz. Akurgal 1998, 299 vdd., "Lykia Uygarlığı".

rıysa eğer Lykia'nın bu kabartma resimleri, öğretmenlerinin Hellen olmadığını da kanıtıdır uyguladıkları doğal betimleme tarzı; diğer bir deyişle, "Lykia beyliklerinin yontu sanatında yoğun Hellen etkisi altında" olmadığını kanıtıdır. Arkaik Kızılbel (Res. 8) ve Erken Klasik Karaburun tümülüslerinde oda duvarlarını bezeyen resimlerin "albenili çekiciliği" de ustalarının İon kökeniyle açıklanır çünkü. "Hayali yaratıkların Hellen sanatına Geç Hitit örneklerinden geldikleri" saptanmışsa Akurgal tarafından; bu durumda, ilk kez M.Ö. 540-30 arası süreçte Kızılbel mezarı içindeki duvar resimlerinde ve bir nesil sonrasında, M.Ö. 500 dolaylarında Milet Torsosu ile Klasik Döneme geçişin hemen ardından, Ksanthos "Harpy" Dikmesi kabartmalarında karşımıza çıkanların kökünde Doğu/Anadolu bağlantısından da kuşku duyulmamalıdır.

Hellenler'le ilişkilendirilen Ksanthos ve Letoon'un erken çömlekleri; Patara'da, özellikle Tepecik Bey Konağı kazılarıyla günyüzüne çıkarılan çok sayıda örnekle (Res. 9) artık bellidir ki İon etkilidirler (Res. 10) ve kazıcısının verdiği sözlü bilgiye göre uzmanların genel kanısı, yeri şimdilik tam saptanamayan Lykia ya da Karia yerel çömlek atölyelerinde üretilmiş oldukları yönündedir³³. Akurgal'ın dile getirdiği, "zengin Lykia beyliklerinin çanak çömlek gereksinimlerini de Hellen kentlerinden yaptıkları ithalat ile karşılıyorlardı"³⁴ görüşü de bu yeni bulgularla geçerliğini yitirmiş olmalıdır. Ve boyalı çömlek sanatında Ege'nin doğusunu batısından ayıran köktenci bir fark, Hellas'ta yerini

M.Ö. 8. yüzyıl sonlarında Protoattik ya da Protokorinth biçimle canlı betimlemelere bırakan geometrik bezeklerin Lykia'da İon geleneğinde ve Phryg etkisiyle M.Ö. 6. yüzyıla dek gelenek sürmesi olgusu, bu konuda Lykia'nın Anadolu'yu için belirleyicidir³⁵. Yazıda da öyledir. Alfabenin toplam 29'dan "Hellen'den alınmıştır" denilen 19 harfi de (Res. 12), Hellen'de yazılan Fenike kopyası harflerden farklı olarak, M.Ö. 402'de Atina'da Hellen dünyasına ortak bir alfabeye dönüştürülen, özgün Milet alfabesinin bir ürünüdür çünkü (Res. 11)³⁶. Ve İonların Atina'dan göçle gelmedikleri, yarattıkları uygarlık gibi Anadolu'da yerli oldukları görüşünün artık eskiçağ biliminin gündemine oturmaya başlaması, eskiçağ biliminde konulara tek yanlı "Hellas/Atina" önyargısıyla değil, "Anadolu/Milet" seçeneğiyle de çok yönlü yaklaşımın doğal sonucu olarak şaşırtmamalıdır³⁷.

Lykia Uygarlığı mimaride de "Hellen etkili" olamaz. Öncelikle yükseklerde konumlanan yerleşimleri; Tunç Çağ'da bir Troia ve Hattuşa ile Erken Demir Çağ'da bir Tuşpa, Şamal (Res. 14) ve Gordion'da uygulandığı gibi, örneğin bir Pınara'da da -sanki Lykialılar öyle dermiş gibi Hellenesiyle "*Akropolis*" olarak tanımlanan- bir bey kalesi vardır en yüksekte ve bir de bu küçük içkale ile birlikte tüm kenti kuşatan bir dışkale vardır (Res. 13).

³³ Işın 2010, 93-104; Erken Ksanthos çömlekleri ile krş., Metzger 1972, 21 vdd.

³⁴ Akurgal 1998, 302.

³⁵ Buna karşı, Dinç 2010, 8: "Likya'da Hellen etkisi, Ksanthos'ta Hellen seramiğinin kullanılmasına dayanılarak, Arkaik Döneme kadar geri götürülebilmektedir".

³⁶ Krş. Bryce 1986, 56 (Likçe) ile Wachter 2001, 78 vdd., Res. 83 (Fenike – Hellas – İon alfabesi). Lykialıların alfabeği Hellenler'den öğrendikleri konusunda dilbilimciler arasında ortak bir görüşe varılmadığı konusunda bkz. Marek 2010, 143 vd.

³⁷ bkz. dn. 23.

Urartu'da başlayan, mezarı kendi evi biçiminde kayaya oyma zanaatı Phrygia aracılığıyla (Res. 15) ulaşmıştır Lykia'ya (Res. 16)³⁸. “Her ülkenin kaya mimarlığının değişik bir özellik taşıması”³⁹, onların kaya mezarlarını öykündükleri yerel serbest yapıların farklılıklarından kaynaklanan doğal bir sonuçtur. A. Thomsen'in, Arkaik ve Klasik Dönemlerin Avşar Tepesi'nde titiz bir araştırmayla saptadığı mimariye değgin hemen her biçimin, bunlar arasında toplum yaşamının odaklandığı kent meydanının, yani “*agora*”nın (Res. 17); içinde barındırdığı bey sarayı, seyirliği, tapınağı ve tapınak mezarlarıyla komşu Karia'daki Alazeytin Leleg yerleşimi örneğinde (Res. 18) yerli Anadoluluğu⁴⁰ bile, bilimsel üyesi olduğu F. Kolb ekibini, Lykia'yı “*akkulturation*” deyimiyile “Hellenleştirme” misyonundan geri adım attıramamıştır.

Tübingen Lykia Projesi bilimcilerinin; açikhava kaya kutsal alanlarında, yani doğada, tapınının Anadolu geleneğinde yaygınlığı nedeniyle Orta Lykia'da da sayısal azlıkta saptadıkları sekos, oikos, ante gibi yalın planlı tapınakların (Res. 19b) Arkaik Dönem İon öncülleri görmezlikten gelinirken; yine kendi doğru saptamaları bağlamında, tapınak önünde beklenen bir sunağın yerine basamaklardan ve çanaklardan oluşan kaya döşemlerinin geçmesinde (Res. 19a) ve de yapının güneye yönelmesinde okunan özgünlükler de önyargılarını “parçalamaya” yetmemiştir.

Örneğin Thomsen'in Avşartepe'de de belgelediği Leto ve çocuklarına özel üç *cella*'lı tapınağın (Res. 20) Ksanthos'ta Bey Konağı'na yanaşık tanınmış ilk örneği de, kutsal bir yapının “yerleşim içindeki bitişik konumu” nedeniyle, “tapınak olamaz” denmiştir⁴¹; konuya Anadolu bağlamında yaklaşılmadığı için, yani Yeni Hititler'in “tapınak-saray” kavramıyla bir bağlantısı kurulamadığı için, salt Hellas'ta kural sayılabilecek bir gerekçeyle öyle denmiştir.

Lykia Uygurluğu inançta da “Hellenleşmiş” olamaz. Cl. Bosch, daha Türk Tarih Kongresi'nin ikincisinde, “tümü Anadolu Anatanrıçası'ndan türemiştir” dediği -sözde- “Hellen” tanrıçaları arasında Leto da vardır, kızı Artemis de⁴². Likçe'de “kadın” anlamında “lata”yla örtüşür adı Leto'nun; Hellence olmadığı bilinir; adını taşıyan tek antik yerleşim Lykia'dadır: Letoon. Delos'da tapınağına giden kutsal yol kenarında sıralı aslanlar (Res. 41), binlerce yıl boyunca bu yabancıla simgelenen Anadolu Anatanrıçası ile özdeşliğinin gereği olarak oradadır⁴³. Kızı ve oğluyla birlikte betimlendiği bir fildişi heykelciğin (Res. 21) yüksek tanrısal başlığında, üzerine çarşafın geçirilişinde ve onun geniş bir bez bağla tutturulmasında ve de küt kesimli kısa saçında Gordion'dan Phryg Anatanrıçası Kybele (Res. 22) ile aynı olan biçim benzerliğinin nedeni de özde aynı oluşlarından⁴⁴. “Matarkubileya” der Phrygialı Dağ Ana'sına⁴⁵; Lykia'da da varlığı, dağ tanrılı-

³⁸ Işık 1996b, 53.

³⁹ Akurgal 1998, 300. “Yerli sivil mimariyle bağlantıyı” görmesine karşın, “kayayı oyma tekniğinin mutlaka birilerinden öğrenilmesinin de gerekmediği”, yani arkeoloji biliminin özüne aykırı düşen “etkileşimsizlik” konusunda bkz. Çevik 2000, 103 vd.

⁴⁰ Thomsen 2002, genel; bu konuda özellikle bkz. Işkan-Işık – Işık 2005, 398-415.

⁴¹ Bu konuda ve erken Lykia tapınakları konusunda ayrıntılıca bkz. Işık 2011a.

⁴² Bosch 1937, 6, Genel olarak bkz. Işık 2008b, 33-68.

⁴³ Işık 2001, 146 vd.

⁴⁴ Işık 2003a, Kat. “Antalya C” ile ilişkin metin; krş. Lev. 8, 1 (Leto) ile Lev. 11, 3 (Gordion Kybelesi).

⁴⁵ Işık 2008b, 56; Efendioğlu 2010, 36. 41 vd.

ğını simgeleyen boğanın salt boynuzdan oluşan tepe akroteri ile Pinara'nın bir kaya mezarında somutuyla algılanır (Res. 23) ve Phryg etkisi bir başka kaya mezarında (Res. 24), Kybele kaya tapınaklarının ya da onların öykünmesi olan dikmetaşların tepe akroterlerindeki gibi (Res. 25), aynı simgenin hilal benzeri soyutlaşmış değişimiyle belgelenir⁴⁶.

Likçe adı Ertemiti olan kızının Letoon'daki kült "heykeli" sanki tapınağının ortasındaki doğal kayanın kendisidir (Res. 26), çünkü o da Anadolu Anatanrıçası'ndan "doğma"dır ve gücü kayalarda algılanır. Mihraplar da aynı gelenekte onun evidir; Kybele neyse Phrygia'da kaya evinde oturan (Res. 27), o da o'dur. Artemis Ephesia geleneğindeki Perge ve Kaunos'un soyut Artemis tapınma yontuları nasıl biçimlenmişlerse, Eleuthera özel adıyla tanınan Myra dikmetaş resmi de (Res. 28) özde öyle biçimlenmiştir ve de kökü Neolitik Nevali Çori'ye dek iner⁴⁷. Tanrıça'nın Tunç Çağ Beycesultan'ından bilinen, özünde yaşam gizeminin algılandığı bir ağaç gövdesinde simgelenişi olgusu, Myra kent sikkeleri üzerindeki kült heykeli resminde sanki yapraklı dallar arasında evinden doğarcasına somutuyla vardır (Res. 29)⁴⁸. Roma Çağı Finike'sinden olan "tek gövdede iki başlı" tanrıça resminin (Res. 32) ilki ise Geç Neolitik Çatalhöyük'tendir (Res. 30);

orada başlar, Hatti ve Phryg (Res. 31) üzerinden binlerce yıl özde hiç değişmeden gelenek sürer⁴⁹.

Letoon'da bulunan yerel taştan yapılmış insansı bir yarım gövde heykelcik (Res. 35), yerli dilde "eni mahanahi / tanrının anası" denilen Anatanrıça'nın kendisi midir, Leto mudur?, tam bilinmez olsa da; resim tiplemesinin Geç Kalkolitik Kuruçay'a dek indiği (Res. 33) ve Keskaya'daki gibi Phryg Kybele resimleri aracılığıyla (Res. 34) Lykia'ya sürgün sürdüğü bellidir⁵⁰. Ksanthos "Harpy" dikmesi mezar odasının batı duvarı kuzey kenarında taht üzerinde oturan ve Likçe adı bilinmeyen "Demeter" in Anatanrıça özü de göğüslerinin abartılı taşkın işlenişinden anlaşılır⁵¹. Kökeni Hitite dayanan ve kent tanrıçası olarak büyük saygı gördüğü Ege kentlerinde Ergane lakabıyla iğ taşıyan Anadolu Athena'sının⁵² adı Maliya'dır. Aphrodite'ye Padrita, su tanrıçaları Nymphelere Eliyana der Lykialı⁵³.

Özellikle kuzeyin kırsalında ve dağlığında bir Tanrı Kakasbos vardır, at üstünde eli topuzlu resmiyle hemen tanınabilen, Lykia'da özellikle saygı gören ve Hellen dünyasına kökten yabancı olan⁵⁴. Lykia Göktanrısı'nın adı Trqqas'tır Ksanthos Yazıtlı Dikme Tapınak Mezarı'nın Likçe yazıtında; Luvice Tarhunt'tan değişmedir. Yerli dildeki bu ana metnin kuzey yüzdeki oniki satırlık Hellençe çevirisinde Trqqas yerine "Zeus" yazmasından, Maliya yerine "Athena" denmesin-

⁴⁶ Bu konuda bkz. Işık 2011b, "Hilal ya da Yalınlaştırılmış Boğa Boynuzu. Pinara Mezarları Işığında Kybele Anıtları Tepe Akroterinin Yorumu Üzerine". Boğa'nın Lykia'da da Eski Anadolu geleneği izinde öncelikle Baba Tanrı'yı, burada Trqqas'ı, simgeleme olasılığı dışlanamaz, bu konuda bkz. Işık 2004.

⁴⁷ Işık 1999, 8, 18 vd. Res. 24, 25, 43; Işık 2008b, 56 Lev. 25, 2; 26, 1.

⁴⁸ von Aulock 1974, 69 Nr. 165-167 Lev. 10. Dipnotu Afşin Aygün'e borçluyum

⁴⁹ Artemis için bkz. Işık 2008b, 50 vdd. Lev. 24-26.

⁵⁰ Işık 2001, 143 vdd. Res. ile; Işık 2008b, 50 Lev. 24, 2a-c.

⁵¹ Işık 2008b, 64 d. Lev. 28, 2. 3.

⁵² Işık 2004, 507-518.

⁵³ Lykia tanrıçaları için bkz. Bryce 1986, 174 vd.

⁵⁴ Delemen 1999; Efendioğlu 2010, 83 vd.

den belli ki⁵⁵ tüm Hellence yazıtlarda okunan tanrı ve tanrıça adlarının sözde Hellenliği, yabancı bir dile çevirinin gereğidir, Lykialının inançta “akkulturasyona uğramışlığının” değil. En geç Çatalhöyük’ten başlayarak (Res. 36) Roma Dönemi içlerine dek, yedibin yıl boyunca, her kültürde başka bir adla fakat aynı tanrısal kişilik olarak çıkar karşımıza o; ve simgesi hep boğadır Anadolu Babatanrı’sının⁵⁶. H. Işkan’ın, Phellos bey soyunun tanrılaştırıldığı *Temenos* Tapınak Mezarı kaya duvarındaki görkemli boğa kabartmasından (Res. 38) yola çıkarak belgeleriyle ortaya koymaya çalıştığı gibi⁵⁷, Lykia’da da öncelikle Trqqas’ı simgelemesi beklenir; Ankyra’dan kabartmalı başka orthostatlarla birlikte bir *temenos*’u kuşatmış olduğu düşünülen Phryg tanrısal boğası gibi (Res. 37) ve Pinara mezarlarındaki gibi (Res. 23-24) Dağ Anayı simgeleme olasılığı da vardır⁵⁸.

Baştanrı Apollon’un Lykialılığı, Homeros’un İlias Destanı’nda “Lykia soylu” anlamındaki “Lykegenes” lakabıyla söylenmiş olmalıdır; bu deyim “ışık soylu”, “kurt soylu” gibi asıl anlamından saptırma çabaları, illa ki O’nu “Hellen” görme isteğinin ürünüdür, maksatlardır⁵⁹. Lykialılar gibi Luvi soyundan gelmesi olası gözükse Troialıların üç büyük tanrısından birinin Appaluinas olması bu nedenle şaşırtmaz; Likçesi henüz bilinmeyen ancak Luvicesini çağrıştırmaları beklenen adının oradan Hellence’deki Apollon’a dö-

nüşmüş olması usa yatkındır. Homeros İlahileri’nde anlatılan “Delos’taki doğumu” sırasında anası Leto’nun kollarıyla bağlandığı kutsal “Hurma Ağacı”⁶⁰ M. P. Nilsson’a göre “kayalık Delos’ta yetişmez”, “belki Letoon’dadır” der bu tanınmış eskiçağ bilimcisi⁶¹. Lykia’da çok eskiye giden kökleriyle salt Patara’da vardır (Res. 39). Apollon’a kutsal sayılan “Tekerek Gölü”⁶² de, kehanet ocağının Delphi ve Delos’takilerle eşdeğer sayıldığı bu ünlü Apollon kentinde, kuşatıldığı kara parçasıyla bir çember oluşturan kendi içine kapalı içlimanın adıdır bugün ve antik kaynaklarda anlatıldığı gibi Leto Hurmalığının çok yakınındadır (Res. 39). Tanınmış Karatepe ortostatı üzerinde tanrı çocuğu emziren Yeni Hitit Kubaba’sının bir hurma ağacı altında betimi (Res. 40), bu mitosun bilinmeyen Anadolu kökenine iz mi verir?, düşünülebilir.

Lykialı olmasaydı eğer, Delos’un O’nu Patara’yla paylaşması, tanrının “kışın altı ayında Patara’da oturması”⁶³ mümkün olabilir miydi? O’nun, biri Delphi (Res. 42) diğeri Naukratis’te bulunan İon ürünü iki heykelciğinde aslanla birlikte betimi, yukarıda gördük ki bu yabanılın Delos’taki *Temenos*’una giden kutsal yol üzerinde (Res. 41) Leto Ana’ya simge olması nedeniyledir. Hitit’in Yazılıkaya’sında ya da Yeni Hitit’in Tell Halaf’taki tapınak-saray girişinde tanrı oğulunu, anası gibi bir aslan üzerinde du-

⁵⁵ Bryce 1986, 177 vd.

⁵⁶ Işık 2000b, 117 vd.

⁵⁷ Işkan 2004, 393 vd.

⁵⁸ Phellos’ta “Anatanrıça’yı” simgelediği konusunda bkz. 1998a, 167, vd., Res. 9, karşı y. dn. 46 ile bağlantılı metin.

⁵⁹ “Lykegenes” konusunda bkz. Treuber 1887, 70; Taşlıkoğlu 1992, 536, 562.

⁶⁰ Dierichs 2002, 39.

⁶¹ Nilsson 1992, 210, dn. 6.

⁶² Huxley 1972, 58.

⁶³ Bu konudaki antik kaynaklar için: Bryce 1986, 237 (bkz. Patara).

ruşu ne ise burada da o olmalıdır⁶⁴. Bu bağlamda "Pataralı kadın yurttaş" Vilia Procula'nın temelden yenilediği tiyatro sahne binasını M.S. 147 yılında "Augustus tanrıları"ndan önce "Pataralı kentlinin soy tanrılarına" adanması⁶⁵, inançta geçmişine bağlılığın bir kanıtı sayılmaktadır. O geçmişte özellikle Apollon vardır ki, Patroos lakabıyla Lykia Birliği'nin ortak tanrısı olarak O'nun onuruna dört yılda bir oyunlar düzenlenirdi "Apollonia" adıyla⁶⁶; belki de "doğduğu" kentte, izlerine yenilerde Batıyaka'da rastlanan, algılanabildiği kadarıyla Lykia'nın yaygın tek taraflı örneklerinden farklı, belki Kadyanda'daki gibi⁶⁷ Pamphylia tipinde görkemli bir *stadion*'da düzenlenirdi.

⁶⁴ Apollon'un "Lykialılığı" konusunda bkz. Taşlıkloğlu 1954, Nilsson 1992, 210 dn. 6, 536, d, 559 vd.; Işık 1999, 31 d.; Işık 2008b, 57 vd. (lit. ile).

⁶⁵ Bean 1978, 88.

⁶⁶ Dinç 2010, 25.

⁶⁷ Tek taraflıya örnek: Bayburtluoğlu 2004, 132, vd. Plan Nr. 9; 139 vd. Res. ; Bean 1978, 138 Fig. 16, Nr. E (Arykanda); Bayburtluoğlu 2004, 289, 286 Nr. 3; Bean 1978, 44, Fig. 3, Nr. B (Kadyanda). Yıllardır aradığımız Patara *Stadionu*'nun güney uçta tonozlu mekanlarla korunmuş yan girişleri, soru işaretleriyle de olsa, "anıt mezarlar" biçiminde tanımlanmıştı, Işık 2000a, 147, önyaprak, kent haritası, Nr. 50. Büyük oranda kumun da gizlediği güneydeki *spendone*'nin geniş bir yay çizerek doğu tonuzundan batıdakine doğru yönelişi, 2010 yılı Bahar'ında Antalya Müzesi'nin antik kent genelinde gerçekleştirdiği bitki temizliği ardından fark edilebilmiştir. Halic'in batı kıyısının böylece bir kalıntıya iz veren belirleyici bir dolguyla farklılaşmaması nedeniyle yapı, Alman ekibin yaptığı kent planına da işlenememişti, Bruer – Kunze 2010, bkz. arka kapak cebi, plan; Işık 2000a, 172, plan. (Nr. 49'un hemen üst sağ çaprazından kuzeye doğru uzanan alan). Orada, *Granarium* ile *Pseudoperipteros* Tapınak Mezar'ın uzantısında, ticari liman yapılarının düşünüldüğü ve ilerde kuzeye doğru çift katlı oda mezarların konumlandığı bir dokuda (Işık 2000a, 147 vd. Plan Nr. 51-54, Res. 111-113) bir *stadion*'un hiç beklenmeyişi de, düşünülen bu yanlışlığı haklı çıkaracak gerekçeler olamaz. En azından "tonozlu mekanların Patara'da biçimsel örneksizliği"nin farkında olarak, onlara "anıt mezarlar"

Akurgal tarafından "kendilerine öz dinsel inançları ve mitolojileri vardı" denilen bir Lykia, nasıl olur da tüm bu gerçekler ışığında, "M.Ö. 5. yüzyıldan itibaren bu alanda da yoğun Hellen etkisi altında kalmış"⁶⁸ olabilir; anlayabilmek zordur. Çünkü düşüncede de Hellenleşmemiştir Lykialı. Anatanrıça ile özdeş sayılan Artemis gibi bir Anadolu Bacısı'nın gücünün kayanın derinliğinde algılanması gösteriyor ki kaya mihrapları O'nun da evidir. Bu nedenle Letoon Artemis Tapınağı tapınma odası içinde doğal yapısıyla öylece bırakılan kayanın özünde de, yukarıda değinildi ki, Anadolu geleneğinde tanrıçanın kendisi düşünülmüştür; tapınak yapılmadan önceki zamanların tanrı evidir o (Res. 26). Bu nedenle mihraplardan (Res. 43), basamak ve çanaklardan (Res. 45) oluşan Lykia açık hava kaya tapınakları hep Anadolu'ya özel tanrı evleridir; Phrygia'nın Urartu Ülkesi'nden sürgün süren bir Küçük Kapıkaya Kybele mihrabı (Res. 44) ve Fındık basamaklı sunağı (Res. 46) geleneğinde yaratılmışlardır⁶⁹. Ve tapınakların Beylikler Dönemi'nde gözlemlenen sayısal azlığı belli ki doğada tapınma yine aynı geleneğe verilen önem nedeniyle.

"Kakasbos, Oniki Tanrılar, Vahşi Tanrılar ve Ana Tanrıçalar'a sunulan adakların birçoğu, Hristiyanlığın yaygın-

denmesi bir eksikliklerdir. Kum ve toprak altından gün yüzüne çıkarıldığında konumu, büyüklüğü ve biçimiyle etkileyeceği anlaşılan bu anıt eser; iki yıl gibi az bir zamanda verilen çok emekle kente boyut değiştiren Havva İşkan başkanlığındaki yeni ekibe, Batı yaka'da halâ bitki ve kum örtüsü altında "Uyuyan Güzel" in sunduğu, fazlasıyla hak edilmiş bir çok özel armağan niteliğindedir.

⁶⁸ Akurgal 1998, 299.

⁶⁹ Bu konularda bkz. Işık 1996b, 51-64; Işık 1999, genel.

laştığı dönemlere tekabül etmektedir. Bu adakların, özellikle geç dönemlerde, Likya'da kayda değer derecede çoğunlukta olması acaba Hristiyanlığa karşı gösterilen bir tepki olarak yorumlanabilir mi? Paganların Hristiyanlığa karşı gösterdikleri bu tepkilerin yanı sıra, Likyalıların, o parlak eski dönemlerdeki yaşamlarına dönmek için, özellikle yerel kültürlere karşı eğilim gösterdikleri de düşünülebilir. Kakasbos ve Oniki Tanrılar gibi yerelliğine şüphe bulunmayan ve köklerinin Bronz Çağ Anadolu'suna kadar dayandığı düşünülen bu kültürlere özellikle yoğun ilgi gösterilmiş olmasının nedeni de gene belki Hristiyanlığa karşı tepki olarak görülebilir⁷⁰. T. Efendioğlu'nun bu yorumundan çıkan tek sonuç, onun kitabının genelinde öne çıkardığının aksine, Lykialı'nın Doğu Roma Çağı içlerine dek hiç unutmadığı kendi öz tanrılıklarıyla birlikte yaşadığı, inançta ve düşüncede "Hellenleşmediği", kendi öz kültürüne yabancılaşmadığıdır. Bu gerçeği kendisi de, kitabın bittiği bir sonraki paragrafta şu tümcelerle kabullenir: "Likya gibi Hellen kültürüne açık olan bir uygarlıkta, dinsel yaşamda yerel kültürlerin daha belirgin olması; coğrafi yayılımın oldukça geniş, zamansal dağılımın ise Roma İmparatorluk Çağı sonrasına kadar uzanması dikkat çekmektedir... Likya'nın geleneksel kültürel yaşamının dinsel öğeler üzerindeki etkisinin yanı sıra, dinsel yaşamın da gelenekleri oluşturduğu ve çok uzun bir zaman dilimine yayılarak devam ettiği görülmektedir". Zaten yine Efendioğlu'na göre, Hellenlerle kültürel alışveriş bağlamında da: "ne bir tümden kopya, ne de bir asimilasyon yaşandığı anlaşılmakta;

⁷⁰ Efendioğlu 2010, 182.

bunun sadece bir «biçim değişikliği» olduğu düşünülmektedir⁷¹.

Hellen düşüncesinde ölümlüler tanrılaşamaz; Atina'ya altın çağı yaşatan bir en ünlü Perikles bile M.Ö. 429'da sıradan bir insan gibi ölür ve "ölüler kenti" anlamındaki "*nekropolis*" e öyle gömülür. Tarih, bir ayrı soydan, Makedon soyundan bir dünya fatihinin, Büyük İskender'in, bile kendisini Mısır'da Zeus oğlu ve İran'da Büyük Kral olarak görme isteğinin Hellenler arasında nasıl sarsıcı bir tepkiyle karşılandığını, sözde "Doğu Hellen" olan İonlar tarafından ise hemen kabul gördüğünü yazar⁷². Peloponnes Savaşları'nın Spartalı muzaffer komutanı Amiral Lysandros'un Samos halkı tarafından tanrılaştırılması da⁷³ bu bağlamda, Hellen ve İon halkı arasındaki düşünce farkını ortaya koyması yönünden, önemlidir. Smyrna *tyranı* Tantolos'un Yamanlar Dağı'nda ve adı bilinmeyen bir Ephesoslu soylunun Belevi tepesinde konumlanan görkemli tümülüsleri, ancak kendilerini bir Lydia, Phrygia ya da Leleg hanedanları gibi, belli ki örneğin Phellos'ta Leleg benzeri tümülüslerde yatan Lykia bey soyu gibi⁷⁴, bir tümülüs tapınak mezar içinde tanrılaştırma isteklerinin bir ürünü olabilir⁷⁵. Bu nedenle bir büyük Makedon egemen tanrıya özgülüğü somutuyla gösterecek bir tapınak mezar için Belevi Tümülüsünün

⁷¹ Efendioğlu 2010, 175.

⁷² Bengston 1950, 332 vd., 340 vd.

⁷³ Jeppesen 1994, 84.

⁷⁴ Işık 2003, 220; Midas'ın tanrılaşması konusunda bkz. Roller 1999, 111; Diler 2006, 113, 116 vd.

⁷⁵ Bu konuda bir makale tarafından hazırlık aşamasındadır. Adı geçen İon tümülüsleri için bkz. Bean 1967, 59 vd., Fig. 5, 6, Res. 5 (Smyrna); 183, Fig. 35, Res. 43, (Belevi). Belevi Tümülüsü için bkz. Kasper 1978, 387 vd. Mezar beyinin sanki bir Hellenmiş gibi ya da Hellas'ta böyle bir gömü geleneği varmış gibi "*Heros*" olarak yanlış yorumu için bkz. 395.

aşağısındaki kayalığı seçmiştir; çünkü o, üstteki *Korinth* tapınağı biçimli görkemli yapının kutsal odasına değil, dipte tanrısal gücün simgesi bir kaya odası içine gömülmek istemiştir ve, aşağıda da değinileceği gibi, Urartu ve Phrygia (Res. 15) üzerinden Anadolu'ya yayılan, Paphlagonia (Res. 49), Lykia (Res. 48) ve Karia'da tapınak cephesine de öykünen bir kaya odasına gömülerek tanrılaşma isteğinde Maussollos'u izlemiştir⁷⁶.

Hellen dünyasında ise tarihsel anlamda bir "kral kültür" değil, Klasik Çağ'a dek destansal anlamda bir "*heros* kültür" vardır, bir tür "kahramanlar kültürü". Tanrılığa yaklaşanlar bir Herakles ya da Dioskurlar'dır; "kent kurucu" olarak da yaygındırlar⁷⁷. Eskiçağ bilimcilerinin Lykia tapınak mezarlarını, sonraları sıradan mezarları da, Hellen yazıtların diliyle "*heroon*" deyimile tanımlamalarındaki terslik⁷⁸; çift dilli yazıtların çevirilerinden bilinir ki, bu kez o düşünceye kökten yabancı olan "tanrılaşma" ve "tapınak mezar" kavramlarının kendi Hellen inancındaki karşılığının "*heros*" ve "*heroon*" olmasının bir sonucudur. Bu açık gerçeğin görmezlikten gelinmesinde, Lykia halkını yüzyılı aşkın zamandan beri Hellenleştirmiş olma geleneğinde düğümlenen önyargının, yanlıştan dönme güçlüğüünün payı vardır. Bu açmazda direnenlerden F.

Kolb için "*temenos* ve mezar kültürü yapısı ve sunak birlikteliğindeki bu *heroon*lar, bey kültürünün hizmetinde"⁷⁹ ise, bu yorumuyla o, mezar beyine bir tanrı gibi yaklaşıldığını da görüyor olmalıdır. Ve Ege'nin iki yakasındaki iki kültürü de iyi tanıyan bir eskiçağ bilimcisi olarak bu yaklaşımın Lykialı'yı düşüncede Hellenler'den ayırdığı sonucunu çıkarması aslında zor olmamalıdır.

Bu olgu "Nereidler" anıtında çok daha çarpıcı bir yöntemle; hem mezarı bir İon tapınağı, yani tanrı evi biçiminde tasarlayarak ve hem de mezar beyini - olasılıkla Erbbina'yı- ve karısı Beyceyi Hellenler'de salt tanrılara özgü bir biçimde alınlığın ortasında karşılıklı oturarak yansıtılmıştır (Res. 47)⁸⁰. Yüz yıl kadar önce, "Harpy" Dikmesi mezar odası duvarları üzerinde ise Kuprilli ve karısının kuzey ve güney yüzde, tanrı ve tanrıçaların doğu ve batıda, bir mezar üzerinde bir arada, betimlenişleriyle vurgulanmıştı bu düşünce. H. Froning'in, E. Berger tarafından ortaya atılan ve tarafımdan desteklenen bu savı⁸¹, "çok sayıdaki Lykia mezar kabartmaları arasında, bilindiği kadarıyla, hiçbir tanrı resmi işlenmemiştir"⁸² gibi akılcı bir gerekçeyle sorgulaması; cephe-lerde betimlenen tanrıça, tanrısal simgeler ve insan resimleriyle mezar beyinin tanrılaştuğuna götüren Phrygia ve Paphlagonia (Res. 49) kaya mezarlarında⁸³ bulur yanı-

⁷⁶ Bu konuda bkz. Işık 1995, 166 vd. 172; Işık 2003b, 183-208; Belevi kaya mezar odası : Işık, age. Res. 16; Bean 1967, 182, Res. 45, Krş. a. dn. 87- 89 ile ilişkin metin.

⁷⁷ Der Neuae Pauly 5 (1998) 476 vd., bkz. "Heroenkult" (F. Graf). M.Ö. 5. yüzyıldan başlayarak "vatan için can verenler, politik ya da toplumsal hayırseverler, komutan ve krallar da heroize edilmeye ve kültürel olarak saygı görmeye başlarlar", Oberleitner 1994, 19.

⁷⁸ Cormack 2004, 147 vd.

⁷⁹ Kolb-Kupke 1992, 19.

⁸⁰ Işık 1995, 170 vd.

⁸¹ Berger 1970, 138 vd.; Işık 2001-2002, 107 vd., Res. 1, 2 (lit. ile).

⁸² Froning 2004, 316 vd.

⁸³ Işık 1995, 168. Krş. Prayon 1987, Aslantaş: Kat. Nr. 35, 89 vd., Lev. 13a; Hamamkaya: Hamamkaya, Kat. Nr. 37, 94 vd., Lev. 14a-c; von Gall 1966, 65 vd., Res. 7 (Evkayası); 73 vd., Res. 8, (Gerdek Boğazı); 82 vd. Res. 11a-b, (Terelik Kayası); 88 vd., Res. 13,

tını. Çünkü mezar sanatında Phrygia'nın Lykia ile ilişkisi, Paphlagonia ile olduğundan daha az değildir; bu sıkı bağların düşünceye de yansımış olması beklenmelidir. Hellen dünyasında ise tanrı ne bir ölümünün mezarı üzerinde betimlenebilir ve ne de ölümlülerle bir arada olabilir.

Ksanthos beyi Kherei'in, Yazıtlı Dikme'nin mezar odası damında bu kez aslanlı bir taht üzerinde oturduğu (Res. 51), bunu bir Trysa beyinin *Temenos* Tapınak Mezarı batı duvarı ortasında işli kent kuşatması sahnesinde yinelemesi, bey soyunun Yeni Hitit geleneğinde (Res. 52) ölünce tanrılaştıkları anlamındadır. Çünkü kralların heykel ve kabartma resimleri orada da aslan ya da boğa gibi yabanıl, sifenks gibi karışık yaratıklar üzerinde duruyorlarsa eğer, bilinir ki onlar tanrılaştırmıştır⁸⁴.

Bey mezarlarının “tapınak-mezar” adı altında tanımlanan bir Telmessos (Res. 48) ya da Myra örneğinin kaya içine bir İon tapınağı biçiminde oyulma nedeni de⁸⁵, içinde yatanın tanrı ile özdeş kılındığını en somutuyla göstermekten öte yorumlanamaz. Bu gerçeği H. Lauter şu tümceyle açıklar: “Lykia gibi Hellen Uygarlığı'nın uç bölgelerinde tapınak cephesi örgesi erken bir zamanda kaya mezarlarına uyarlanmış, bir tapınağın o iz bırakan etkili görünüşünün anlamsal bileşimi bunda büyük rol oynamıştır. Sütunlu ve alınlıklı cephenin tapınağa eşbiçimde kullanılması, mezarı, tanrılaştırmış kişinin me-

kanı olarak gösterir”⁸⁶. Buradan da ayrıca belli ki gelenek Urartu krallarının gömüldüğü başkent Tuşpa'nın görkemli kaya mezarlarından⁸⁷ ve bir Phryg beyinin gömüldüğü Göynüş'teki ünlü Aslanlı Mezar'dan ya da Hamamkaya'dan sürmüştür sürgününü⁸⁸. Halikarnassos'ta bir Kariyalı satrap ve Ephesos Belevi'de bir Makedon soylu kral “Nereidler” Anıtı geleneğinde yaptırdıkları tapınak tipli o görkemli yapıya karşın neden tabandaki kaya odasına gömülür⁸⁹, şimdi daha iyi anlaşılır. Ve Lykia beyi ölümsüzleştiği bu “evlerin” üzerine, yaşadığı zamanın işlerini, özellikle savaşı, avı ve şöleni, resimlendirir ki tanrılaştırma düşüncesi gibi bu tarihsel içerikli gerçek betimlemeler de Hellenlere yabancıdır; onlar savaşları bile tanrıların da içinde olduğu mitosların diliyle anlatır. Amazonomakhi, Hellenler'in dış düşmanlarla ve Kentauromakhi, Hellen halklarının kendi aralarında yaptıkları savaşları simgeler örneğinin⁹⁰. “İstisna” gibi gözüken Parthenon firizlerindeki Panatheneia Şenlikleri'nde Olympos tanrılarının, hal ve duruşlarıyla törenden soyutlanmış olsalar da, ön yüzde olayın içine çekilmeleri aynı nedenledir; illa ki gerçek mitosla ilişkilendirilecek, örtülecektir.

Kral bile olsa *nekropolis*'e gömülür Hellenler; Lykialı beyler gibi kent içine, günlük yaşamın odağı *agora*'ya değil. Kla-

(Hambarkaya, Kybele resmi yerine O'nun simgeleri kuş ve aslanlar)

⁸⁴ Bu konuda bkz. Işık 2001-2002, 109 vd., Res. 5, 6.

⁸⁵ Akurgal 1961, 129 vd., Res. 81, 82; Kolb 1992, 50, Res. 68 (Telmessos); Borchhardt 1975, 102, “IIIb. Grab-Tempel”; 129 vd., Nr. 69 Lev. 69, Res. 29, 30 (Myra).

⁸⁶ Lauter 1986, 200.

⁸⁷ Işık 1995-1996, 211-234.

⁸⁸ Işık 2003b, 183-208.

⁸⁹ Jeppesen 1992, 63 vd., Lev. 22, 29; Praschniker – Theuer 1979, 55 vd., Res. 42, 45, 48; Işık 1995, 171 vd. Krş. y. dn. 76.

⁹⁰ Oberleitner 1994, 23, “Troia Savaşı'nda Amazonlar Kral Priamos'u Helenlere karşı desteklemişti”, 24, “Kentauromakhie, iyilerin kötülere karşı savaşının, uygarlığın barbarlığa karşı mücadelesinin simgesidir”.

sik Çağ'da Atina *Akropolü* Parthenon, Erechtheion ve Athena Nike tapınaklarıyla tanrılara özel iken (Res. 54); bir Ksanthos "Lykia *Akropolü*"nün, barındırdığı F, G ve H anıt mezarlarıyla tanrılaşmış beyler için özel oluşu (Res. 55) işte bu köktenci düşünce farkındandır. Ve nasıl ki bir Klasik Dönem'in tapınak biçimli bey mezarı çağdaşı İon tapınaklarına öykünür (Res. 47); tanrılaşma ile birlikte yapı biçimi de varsıllara genişleyerek ve çoğalarak, bu kez çağdaşı bir Roma tapınağına tıpatıp benzeyerek, özellikle başkent Patara'da Roma Çağı'na gelenek sürer (Res. 50)⁹¹. Ve sonra Myra'da Aziz Nikolaos'a bir tapınak kilise, Elmalı'da Abdal Musa'ya bir kümbet olarak ad değiştirir.

-III-

19. yüzyıl ortalarında Lykia bilindikten bu yana varolan tüm bu somut bilimsel verilere karşın Lykia Uygarlığı'nın "Hellenliği"⁹² en son Kolb ve bilim ekibinin Orta Lykia'da yürüttükleri başarılı yüzey araştırmalarında da "*akkulturasyon*" kavramı altında sanki "hedef"tir. Sorun ayrıca, "Lykia'nın akkulturasyonu" başlığı altında o sürecin kanıtlarının arandığı "beyler"le birlikte, sanki -büyük çoğunluğu o dünyanın uzağında kendi gelenek ve görenekleriyle mütevazı bir yaşam sürdüren- Lykia halkının da bütünüyle "Hellenleşmiş" olduğu izlenimi verilmesinden kaynaklanır ki o zamanın koşullarında ve o coğrafyada bu mümkün gözükmez. Ve bu "hedef", hem de -aşağıda tek tek sıralanacağı gibi- Lykia'nın "Do-

ğululuğu"nu en somutuyla belgeleyen bir yapıt üzerine Kolb'un "Lykien" kitabında yaptığı yorumlarda tüm açıklığıyla izlenmektedir⁹³. Arkeolojiye yönelik çalışmalarıyla da ilgi çeken bu tanınmış eskiçağ tarihçisi, "Lykia için özgün olan Pers ve Hellen kökenli ikonografik örgelerin ve sanat biçimlerinin alışımını özellikle Ksanthos'un -anıt mezarları ile lahitleri-belirginleştirir ve bu durum Lykialı soyluların 'uluslararasılığı'na da uyar" yorumuna "örnek" olarak öne çıkardığı Yazıtlı Dikme Anıtı'nın mezar odası dış duvarlarındaki kabartmalara değgin der ki: "Savaşçının düşüş biçimi Parthenon Kalkanı'ndan aktarılmıştır; aslan *protom*'ları Pers'tir; Doğu tarzında koşut yürüyen askerler, Hellen çıplaklığıyla betimlenmişlerdir; bunlara, muzaffer savaşçının bir dizi kalkanla verilmesi ve beyin (?) oturan heykelinin anıtın tepesindeki konumu gibi yerel öğeler de karışır. Yapının utku anıtı ve gömüt işleviyle bir aradılığı Hellenler'de *beros*'lara saygı geleneğinin bir yansımasıdır".

Sanatta da Ege'nin Altın Çağı'nı yaratan İonialı heykeltıraşların Pers egemenliği ardından Geç Arkaik Çağ'da kendi sanat merkezlerindeki atölyelerini kapatarak antik dünyaya dağıldıkları ve özellikle Atina'ya göçerek orada "Atina Klasiği"nin yaratılışında büyük pay sahibi oldukları bilinir⁹⁴. Klasik Çağ boyunca değişik yörelerden gelen ve erken evresinde özgün olan kabartmalı "İon mezar taşları" onların ürünleridir⁹⁵. Lykia'da Atina etkisi bir Olympia Zeus Tapınağı'nın

⁹¹ Işık 1995, 160, 164, "Patara A-I", Res. 1-16; Cormack 2004, 256-267, "Patara A-I, Res. 138-155.

⁹² Efendioglu 2010, 11; Keen 1998, 1'e göre.

⁹³ Kolb – Kupke 1992,19, Res. 23, Yazıtlı Dikme Mezar için bkz. Demargne 1958, 79 vd., Lev. 26-42.

⁹⁴ Işık 1998b, 13-35 (lit. ile).

⁹⁵ Hiller 1975; Pfuhl – Möbius 1977,19 vd., Kat. Nr. 32-101, (Klassische Grabreliefs).

Athena'sı örneğinde (Res. 56) ilk kez Ksanthos G-Anıtı genç kız heykellerinin *peplos* giymelerinde görülür (Res. 57); ancak o kalın Hellas giysisi bir İon *kebiton*'u inceliginde ve yumuşaklığında, farklı dokuda işlenmiştir ve eteği kendi Arkaik geleneğinde sağ eliyle yana çekilmiştir⁹⁶. Bu değişime karşın “İonluk”, Milet ve Samos okullarının yokluğunda Atina'nın “veren” konumuna geçtiği ve sanat biçim ve biçimine yön verdiği Klasik Çağ içinde özde hep kalmıştır ki bir “Nereidler” Anıtı'nda İon ustalarının eli arkeolojide tartışmasız kabul görmüştür⁹⁷. Ve hemen ayırt edilebilen biçim farkı, çağdaş Athena Nike Tapınağı korkuluğu üzerindeki Nike kabartmaları ya da erken Paionios Nikesi (Res. 58) ile mezarın - belki de su perisi Eliyana'ları simgeleyen genç kız heykelleri (Res. 59) arasında yapılan karşılaştırmalarla ortaya konmuştur; Atina'dan Dexileos mezar taşı ile Sidon'dan Lykia Lahdi üzerindeki atlılarda da ortadadır⁹⁸. Bu fark, giysilerin içi hava dolu yalın kıvrımlarla özgünleştiği M.Ö. 4. yüzyılın erken evresinde bir Trysa *Temenos*'unda (Res. 7), fakat özellikle Satrap Lahdi kabartma resimlerinin büyüleyici dinginliğinde çarpıcı boyutlara taşınmıştır⁹⁹.

Akurgal'ın da Lykia yontu sanatı bağlamında belirttiği, “Hellen örneklerinde görülen ideal tasvir türünün tersine, canlı ve hareketli bir görünümün sergilenişi...

bir çeşit üç boyutlu tasvir türü olan savaşçıların yan yana olduğu gibi arka arkaya da sıralanması”¹⁰⁰, Erken Demir Çağ'dan beri gerçekçi ve doğal betim sanatıyla Hellas'tan ayrılan İonia'nın bir geleneğidir (Res. 7a-b)¹⁰¹. Unutulmamalıdır ki salt *Akropolis*'inin İon düzenindeki tapınakları ile değil, fakat ayrıca Parthenon'un alınlık heykelleriyle birlikte giysisinin ıslakmışcasına gövdeye yapışmaya başladığı “Zengin Biçem” yapıtlarında *peplos*'un bir *kebiton* dokusunda ince verilisi ile de Atina, Altın Çağ'ında bile, sanatta “karanlığı” yaşayan bir Anadolu'dan kopamamıştır. Satraplar Ayaklanması sonrası Lykia'nın da sahibi Maussollos'la gelen “İon Rönesansı”¹⁰² ile birlikte Anadolu Ege'si yeniden dirilecek ve adı sözde “Hellenistik” olan, aslında Doğu gerçekçiliğinin ve düşünce yapısının öne çıktığı 300 yıllık dönemde sanat ve kültür, eskinin göz kamaştırıcılığıyla tekrar buradan sürecektir sürgünü. Bu “yeniden diriliş”le Hellenistik sanat biçim ve biçemlerinin heykelde ve mimaride yaratıcıları durumunda olan bir Batı Anadolu'da nasıl olur da Lykia'nın “Ptolemaioslar Dönemi'nde Hellenleşme süreci hız kazanmış”¹⁰³ olabilir, anlayabilmek zordur.

“*Akkulturasyon*” bağlamında belirleyici olan gerçek, şu sorunun yanıtında yatmaktadır: Ege'nin çağdaş Batı'yı temellendiren Altın Çağ'ında İonia yarattığı sanatsal biçim ve biçemlerle Klasik Dönem çağ atlayan Atina, “İonlaşmış mıdır” ki, Atina etkisinin yine salt biçim ve biçimde sınırlı kaldığı, düşünceye inemediği

⁹⁶ Pryce 1928-1931, 147 d. Kat. Nr. B 316-318 Lev. 32-33; Tölle-Kastenbein 1980, 98 vd., Kat. Nr. 13a-c, Lev. 59-63.

⁹⁷ Bruns-Özgan 1987, 51 d.

⁹⁸ Dexileos mezar steli: Lippold 1950, Lev. 80, 1; Lykia Lahdi: Schmidt-Dounas 1985; Bruns-Özgan 1987, 51 vd.

⁹⁹ Bruns-Özgan 1987, Lev. 9, 10 (Trysa); Akurgal 1987, Lev. 113-116a, (Satrap Lahdi).

¹⁰⁰ Akurgal 1998, 301.

¹⁰¹ Akurgal 2000, 113 Nr. 13.

¹⁰² Isager 1994, genel.

¹⁰³ Efendioğlu 2010, 8 vd.

izleyen Klasik Dönem'de Anadolu "Hellenleşmiş" olabilsin? "İonlaşmadıkları" içindir ki doğa felekesine akıl kavramını getiren Klazomenaili Anaksagoras ve "insan her şeyin ölçüsüdür" diyen koloni kenti Abdera'dan Protagoras gibi İon düşünürler, umutla göçtükleri Perikles'in göz kamaştırıcı Atina'sında mitolojiyi eleştirdikleri ve tanrıların varlığını sorguladıkları gerekçesiyle "dinsizlikle suçlanmış ve oradan sürgün edilmişlerdir"¹⁰⁴. İnsan resminin biçim ve biçiminde, duruşunda yansılana benzerlikler, yazı "etki"dir; "akkulturasyon" için tüm benliğiyle başkalaşmak gerekir.

Klasik Dönem'in özlüce değinilen tarihsel ve sanatsal koşullarında, M.Ö. 400-390 arası zamanın Ksanthos'undan bir anıtsal bey gömütü üzerinde Atina kökenli biçimlere rastlamak doğaldır. Ancak bu, yukarıda belirtildiği gibi, Lykia'nın değil, orada bey emrinde çalışan İonialı ustanın¹⁰⁵ sanatta "Hellenleştiği", yani etkilendiği, anlamıdır. Kolb tarafından¹⁰⁶ "Pers" etkisine bağlanan aslan protomları, beyi "tanrılaştıran" taht altlığı simgeleri olarak oradadır. Askerlerin "Hellen çıplaklığı", İonialı yontucunun gerçekçi anlatımının bir gereğidir; çünkü onlar giysili Lykia Beyi'nin öldürdüğü "Arkadialı yedi hoplit"tir, yani Hellen askerleridir, "Helen çıplaklığı"nda verilmeleri doğaldır. Yapının hem "zafer anıtı" ve hem de "mezar" oluşu, Lykia bey mezarlarının genel özelliğidir; "griechische Heroenverehrung" geleneği ile bir ilişkisi olamaz. Çünkü M.Ö. 6. yüzyıl ilk yarısından bu anıta gelene kadarki süreç içeri-

sinde bilinen Lykia bey mezarlarında savaş, Doğu geleneğine bağlılıkla gücün gurur simgesi olarak hep vardır.

Kolb, "aynı eklettik anlayışın -yaklaşık 250 satırlık Likçe yazıtın bir özeti olarak anıtın kuzey yüzünün aşağısında kazılı- oniki satırlık Hellençe yazıtta belgelendiğini" savlar ve buna değgin yorumlarını yazıtın Almanca'ya çevirisinin ardından yapar¹⁰⁷; Türkçesiyle denir ki: "Denizin, Avrupa'yı Asya'dan ayırdığı zamandan beri, Lykialılar'dan hiçbir kimse herhangi bir zaman, agoranın kutsal alanında Onikitanrı'ya böyle bir taş dikemedi; bu onun savaş eylemlerinin(?) ölümsüz bir anıttır. İşte Harpagos oğlu (..)r(.)is güreşte bilek gücüyle zamanının delikanlı çağındaki Lykialı'na karşı benzersiz üstünlükler sağladı; kentleri yıktı geçen Athena ile birlikte o, birçok kaleyi yerlebir etti ve akrabalarına krallığından pay verdi. Bunun için ölümsüzler ona hak ettiği şükürü sunmayı bildiler: tek günde o, yedi hopliti öldürdü, Arkadialı adamları. Zeus adına tüm ölümlülere arasında en fazla tropaionu dikti o, (ve) Karikas soyunu en parlak eylemlerle taçlandırdı".

Anlatılan olay tarihseldir. Thukydides'ten biliyoruz ki Melasender M.Ö. 430-429 kıyısında vergi toplamak amacıyla altı gemiyle Atina'dan Lykia'ya gönderilir. Demirledikten sonra tayfalarından ve bağlaşıklardan oluşan ordusuyla kara içlerine sokulur ve yapılan savaşta yenilerek öldürülür¹⁰⁸. Kolb'e göre: geçmişte yaşanan bu olayın anlatıldığı Hellençe "yazıtın başlangıcı Keoslu Simonides'e atfedilene ansıttır; kendini övgü biçimi ise Hellen değildir. Ksanthos Agoras'ndaki Onikitanrı Kutsal Alanı,

¹⁰⁴ Akurgal 1998, 335.

¹⁰⁵ Bruns-Özgan 1987, 55 vd.

¹⁰⁶ Kolb – Kupke 1992, 19.

¹⁰⁷ Kolb – Kupke 1992, 19.

¹⁰⁸ Bean 1978, 177.

Atina'nın benzer kült alanından bir alıntıdır. Özellikle boks ve güreşe değgin atletik başarıların vurgulanarak öne çıkarılması Hellen'dir. Doğu modeline uyan Lykia beylerinin yönetim biçimi, krallığını akrabalarıyla paylaşmayı hedefler. Kalelerin yıkımı üzerine düzülen methiyeler Doğu'dur; öldürülen savaşçıların yedi sayısı hem Doğu ve hem de Hellen'dir; Beylik sikkelerinde sıklıkla betimlenen savaşçı Tanrıça Athena, -Likçe metnin gösterdiği gibi- yerel Tanrıça Maliya'nın Hellen yorumudur. Tropaionların, Tropaios lakabını kullanabilen Zeus'la bağlantısı da Hellen'dir".

Yazıtın başlangıcında "Keoslu Simonides"ın yazıtı ile olan "Hellen" ilişkisinin niceliğini bilemem; ancak bu "ilişkinin", "Hellen olmayan kendi özünü övgü" olgusuyla aynı satırda biraradallığını anlamakta zorlandığımı söylemeliyim. Lykia kabartmaları üzerindeki Onikitanrı'nın "Hellen Dodektheon'u ile hiçbir ilişkisinin bulunmadığı, eski Hitit-Luvi kökeninden sürgün sürdüğü", başkaları yanında, B. Freyer-Schauenburg tarafından bu konuda yapılan tek kapsamlı monografik araştırmanın da bilimsel sonucudur¹⁰⁹. Ksanthos'ta onlara adanan Yazıtlı Dikme, bir mezar anıtıdır ve Onikitanrı'nın yeraltıyla bağlantısı hem Hattuşa Yazılıkaya'sında vardır ve hem de Lykialılarla dil akrabası Luvilerin yemin ritualinde vardır. T. R. Bryce da o tanrılığı, "Lykialıların Tunç Çağı atalarından aldıkları bir miras olarak" görmeye yatkın bir yaklaşımla, "olası Tunç Çağı Anadolu

kökenli tanrılar" kümesinde irdeler¹¹⁰. Anadolu Anatanrıçası ve Babatanrı düşüncesinin Neolitik Çağ'dan Roma Dönemi içlerine gelenek sürdüğü düşünülürse, Onikitanrı düşüncesinin resimsiz yaşanan binbeşyüz yıl gibi uzunca bir zaman dilimi içinde unutulmamış olabileceğini anlamak da kolaylaşacaktır. Çünkü Hattuşa Yazılıkaya'da betimlenenler de Roma Çağı'nın Lykia kabartmaları gibi benzer silahlar kuşanmış Onikitanrı resminden oluşmaktadır¹¹¹.

Atletik başarıların bir mezar kabartması olarak betimi, hem de güreş olarak, Arkaik Lykia'nın bey mezarlarının da sevilen konusudur; İsinda'da, Ksanthos'ta ve Kızılbel'de vardır¹¹², Doğu'nun beylere özgü "şölen" geleneği bağlamında yorumlanır. Hititler'den sürgün süren bir Anadolu Athena'sının varlığı, onun Anadolu Anatanrıçası özünü Eğirici Kybele ve Artemis Ephesia ile bağlantılı olarak Athena Ergane ve Athena Nikephoros tiplemeleleriyle Ege'de¹¹³ ve narlı tiplemesiyle Side'de belgelemesi olgusu, yani Luvi kökenli halklarda, aynı kökten gelen

¹⁰⁹ Freyer-Schauenburg 1994, 75 vd., 78, Özet olarak "kabartmalarımız üzerindeki Oniki Tanrı Hellen Dodektheon'u ile ilişkisizdir; eski Hitit-Luvi kökenine dek iner".

¹¹⁰ Bryce 1986, 179 vd.; T. Efendioğlu'na göre ise, Efendioğlu 2010, 141, "yazıtta geçen söz konusu Oniki Agora Tanrıları'nın birer Hellen tanrısı olduğunu düşünebiliriz".

¹¹¹ Freyer-Schauenburg 1994, 75. Bu konuda somut bir sonuç çıkaramadığım kökene yönelik açıklamalar için bkz. Efendioğlu 2010, 137 vd. 143, "Güçlü bir Hellenizasyon sonucu mu Likya'da benimsendiği veya Yazılıkaya'da yer alan Hitit Yer altı Tanrıları'nın Luviler aracılığıyla mı Likya'ya geldiği tam olarak anlaşılabilir" gibi örneğin... Buna karşın s. 182, "...ve Oniki Tanrılar gibi yerelliğine şüphe bulunmayan ve köklerinin Bronz Çağı Anadolusu'na kadar dayandığı düşünülen kültlere..."

¹¹² Özhanlı 2001-2002, 89, Res. ile (İsinda); Demargne 1958, Lev. 8, (Ksanthos); Mellink 1998), Lev. 22b (Kızılbel).

¹¹³ Işık 2004, 507-518 (lit. ile); Işık 2008b, 61 vd.; Mansel 1978, 5 vd., Res. 6.

Lykialıların Maliya'sını da¹¹⁴ bir Hellen Athena Parthenosu gibi değil, "Anadolu Bacıları" arasında sayılan bir Athena biçiminde yorumlamayı öncelikli kılar. Lykia egemeni Pers Arttumpara'nın Side'de bastırıldığı Likçe yazıtlı bir gümüş sikkenin Anadolu Anatanrıçası kökenli Side Athena'sı ile özdeşliği bunda yönlendiricidir¹¹⁵. Yerel tanrısal adların Hellence'ye çevirilerinin düşündürdüğü bir gerçek, bir Lykia beyinin Luvilerin Tarhunt geleneğinden gelen Trqqas'a sunduğu tropaionun, bir Hellen'in Zeus'a sunduğunun aynısı olup olmadığı da düşündürmelidir¹¹⁶; ortak nokta onun bir utku simgesi olduğudur. Kherei'in Trqqas'a sunuları olarak ilk usa gelen, yendiği düşmanlarından aldığı kalkanlardır¹¹⁷. Lykia'ya özgüdür, bilinen en erken bey mezarından başlayarak gelenek sürer;

"parlak bir yenginin ardından gelen utkunun simgesi" olarak tanrıya da sunulmuş olması beklenir¹¹⁸.

Kolb Yazıtlı Dikme'de "Hellenleşme" arayışını, yukarıdakileri izleyen şu satırlarla tam perçinlediği kanısındadır¹¹⁹: "-yazıtın Hellence'sinde okunan- bu mısraların yazarı bir Hellen idi ya da Hellenleşmiş bir Lykialı. İlk olasılık özellikle de M.Ö. 400 dolayları ve sonrası için şaşırtmamalıdır. Peloponnes Savaşları Hellen dünyasının kenar ülkelerindeki kral saraylarına çok büyük bir Hellen sanatçı göçünü de birlikte getirmişti. Hellen mimarlar ve heykeltıraşlar Ksanthos, Trysa ve Limyra'da iş başındaydılar".

Yukarıda da değinildiği gibi sorunun özünde, "kültür değişimi" kavramıyla Lykia halkının soylulardan öte bütünüyle "Hellenleşmiş" olduğu izleniminin uyanıtılması da vardır ki tüccar sınıfından bir Lykialı bile salt Hellence konuşmak ve belki yazmakla "Hellenleşmiş" olamaz¹²⁰;

¹¹⁴ Yazıtlı Dikme Mezar'da Likçe metnin yirmibeşte biri kısalığında özetlenen Hellence yazıttaki "Athena", ana metindeki Maliya'dır; yani "Athena" oluş bir çevirinin doğal gereğidir, "akkulturasyon"la ilgisi yoktur, krş. y. dn. 55. Bu gerçeğe karşın, Doğu Roma Dönemi'nde kutsal kitabın Hellence olması sonucu yeni dinle birlikte başlayan değişim sürecine dek kendi dilini konuştuğu anlaşılacak Lykialı'nın ya da, tıpkı günümüzde olduğu gibi, ticaret gereği ikinci bir dil olarak Hellence'yi de konuştuğu düşünülen bir zengininin, o tarihten bin yıl önce "Tanrıça Maliya'dan aman dilemekten çok, Maliya'nın Hellen olmuş hali olan Athena'dan dileklerde bulunması kaçınılmaz olmuş", Efendioğlu 2010, 175 d., olamaz. Kilikia ve Lykia'da yerel dillerin ve kültürlerin hemen ortadan kalkmadığı konusunda bkz. Casabonne 2007, 117. "Anadolu'da yazılı belgelere dayalı yerel kalıntıların tamamen ortadan kalktığı son evre ise Hristiyanlığın yaygınlaşmasıdır", Tekoğlu 2006, 161. Krş. dn. 121, 122.

¹¹⁵ Mansel 1878, 8, Res. 7.

¹¹⁶ Düşündürmelidir, çünkü T. Efendioğlu'nun doğru saptamasıyla, Efendioğlu 2010, 25, "örneğin Küçükasya'da herkeşçe Hellen tanrısı olarak bilinen Zeus'un, aslında, tebcil edildiği bölgenin Hellenleşme öncesi tapılan yerel bir tanrısının Hellen giysisi içindeki halidir".

¹¹⁷ Demargne 1958, Lev. 30, 31; Kolb – Kupke 1992, Res. 23.

¹¹⁸ Yorumu konusunda bkz. Akurgal 1941, 62 vd. Akurgal 1941, 65 vd., "ganimet olarak ele geçirilen silahların tanrıya sunulmasını" bir Hellen uygulaması olarak açıklar ve Lykia'da İside örneğini bu "Hellen geleneğinin en eski resimsel kanıtı" olarak değerlendirir.

¹¹⁹ Kolb – Kupke 1992, 19. Arkeolojik verileri sorgulamadan ve Bryce'tan bir alıntıyla, "ülkelerinde zulme uğrayan veya tutunamayan sanatçıların, henüz Hellen kültürü bakımından bakir olan bu topraklara yerleşmiş olabileceği varsayımları" için bkz. ayrıca Efendioğlu 2010, 7.

¹²⁰ Buna karşın bkz. Bruns-Özgan 1987, 217-222. Burada özetle: Pinara Bey Mezarı alınlığında oturan erkek betisinin, age. Lev. 18, 1, elinde tuttuğu kitap rulosuyla kendisini okumuş, kültürlü, "barbar olmayan" bir Lykia Beyi olarak gösterdiği, yönetiminde "Doğulu despotluk" ayıbından soyutladığı ve de Hellen kültür dünyasının bir bireyi olarak görülmeye arzusunun dile getirdiği, yorumu yapılır ki; en az üçyüz yıl önceki bir zamanda Yeni Hititler'de Gurgum/Maraş eşrafından ailelerin mezar taşları üzerindeki kabartmaların konuları arasında "okur-yazarlığa" ilişkin benzer simgeler içeren betimleme-

o zamanlar Lykia ile ticaret yapan başka halklar da, Hellenler de, olmalıydı, işi gereği Likçe konuştukları için kültürel kimlik değişimine uğradıklarını usunun ucuna bile getirmeyen. Çünkü M.S. 2. yüzyılda devlet başkanlığı da yapmış bir en ünlü tüccar Lykialı halâ Likçe adını taşıyorsa Opramoas olarak, dilini de konuşuyor olmalıydı¹²¹. “Lykia toplumunun varlığı, M.Ö. 300’den sonra dilin yazılarda kayboluşu ardından, sonlanmış olamaz; Roma İmparatorluk Dönemi’nden bazı fenomenler halâ Lykia’ya özgü olarak kavranabilir” der Ch. Marek¹²². Gerçekten de “Likçe’nin yerini ne zaman Hellence’ye bıraktığının belirlenmesi oldukça güçtür...Yerli şahıs adlarının Roma egemenliğinde de devam etmiş olması Likçe’nin ömrü açısından dikkat çekici bir durum-

dur”¹²³. Kaldı ki Likçe’nin özgün olmayan harfleri de -soldan sağa yazılış biçimiyle birlikte- İon alfabesinden alınmadır (Res. 11-12); Ksanthos’un Hellence yazıtını bir yabancı yazmışsa eğer, o “Hellen”den önce bir İonialı olmalıdır¹²⁴; tıpkı heykel ve kabartmaları biçimlendiren yontucular ve bir “Nereidler” Tapınak Mezarı’nı bir İon tapınağı düzeninde inşa eden mimarlar gibi (Res. 47). Yukarıda değinildiği gibi, Lykia’da, İonia sanat okulunun el izleri hep varken, “Peloponnes Savaşı sonrası da göçle gelen Hellas göçmeni sanatçıların”, yabancıların, el izine henüz rastlanabilmiş değildir.

Burada yinelenen olsa da, konuya ilişkin belirleyici önemi nedeniyle Ksanthos Yazıtlı Dikme mezarın Hellenler’e tümenden yabancı olan, bazısı İonialı heykeltıraşın tarzıyla bağlantılı olan ve genelinde Lykia’ya özgü olan öğeleri bir arada sıralamak isterim. Mezarın tipi, *agora*’da konumu, bir tanrılaşmış adanması ve mezar sahibi beyin tanrılaşması yanı sıra, mezar odası duvarlarını kuşatan kabartmalar bağlamında (Res. 53): yazıtında okunan tarihsel, gerçek bir olayın resimsel anlatımı; olayın geçtiği yerin Lykia’ya özgü kayalık doğasında ve hoplitlerin çıplak, beyin giyimli oluşunda yansıyan gerçeğe uygun betimleme tarzı; üç boyutlu, derinlikli tasvir biçimi; yenen ve yenilenin belirtilmesi; yazıt içeriğindeki Kherei’in “tek günde öldürdüğü Arkadialı yedi

lerin bulunduğunu belirtmek, Akurgal 1966, 127 vd., Res. 29, Fig. 101; Özyar 2005, 15. 30, bu yorumdaki gereksiz zorlamayı görmeye yetecektir sanırım.

¹²¹ “Hellence-Likçe çift adlar içeren, ya da baba adı Likçe oğul adı Hellence’ye dönüşmüş mezar yazıtları için bkz. Kolb – Kupke 1992, 22; Efendioğlu 2010, 12, “Pers egemenliği Devri’nde yerini giderek Hellence yazıtlara bırakan mezar yazıtları...aynı zamanda Helenistik Çağ öncesi Hellenleşme’nin bariz bir belirtisi olarak ortaya çıkmıştır. Le Roy’a göre söz konusu durum, Likya toplum dilinin artık değiştiğinin de en açık göstergesiydi... İskender döneminde bu değişim Hellence açısından artık bir zafere ulaşmıştır”. Efendioğlu devamla “Likçe’nin etkilerini yalnızca yerel isimlerde, Roma İmparatorluk Çağı sonlarına kadar muhafaza ettiğini bilmekteyiz” derken, bu dilin konuşulmadığını ima etmektedir. Buna karşın bkz. y. dn. 114, a. dn. 122.

¹²² Marek 2010, 143, Karş. Tekoğlu 2006, 158 “...Ancak İS 2. ve 4. yüzyıllarda Phryg dili oldukça sınırlı bir şekilde yeniden doğar. Bu durum belirli bir yazı modeli olmaksızın konuşma dilinin dörtüzyüz yılı aşkın bir süre devam edebileceğinin en iyi örneğidir”; 157 “Hiyeroglif yazıtı İÖ 7. yüzyılın ikinci yarısından itibaren kaybolmakla birlikte, Luvice’nin dil etkisi Helenistik devirde dahi tespit edilir”. Luvice’nin hatta “M.S. 6. yüzyıla dek kullanıldığı” konusunda bkz. Starke 1999, 528; Karş. y. dn. 114.

¹²³ Dinç 2010, 9 vd. Bu tümcenin öncesinde, İskender’den sonra “kuvvetli bir Hellenizasyon sürecine girildiği” savlanır; daha önce ise, Dinç, 2010, 8, M.Ö. 4. yüzyılda Perikles gibi adların alınması “Hellenizasyonun ilk kesin kanıtı” olarak görülür.

¹²⁴ Buna karşı Dinç 2010, 9 vd.: “Likya’nın İskender’den sonra öncelikle dil ve polis’leşme açısından kendisini gösteren kuvvetli bir Hellenizasyon sürecine girmiş olduğu görülür”.

hoplit"ten aldedilmiş olan altısının üstte asılı kalkan sayısıyla ve yedincisinin de etkisiz duruma getirileceğinin, kalkanın bey tarafından çekilmesi yoluyla simgelenmesi; Bey'in -tanrısallığın da gereği olarak-Hellen savaşçılarından yaklaşık iki boy büyüklüğünde verilmesi; ve anıtın mezar beyinin heykeliyle taçlanması.

Ve konu "akkültürasyon" olunca, bu bağlamda Trysa *Temenos* Tapınak Mezarı'na değinmeden olmaz (Res. 60)¹²⁵. İçinde bey lahit-mezarının konumlandığı (Res. 61) kutsal alanın çevre duvarı üzerinde toplam uzunluğu 211 m ölçülen ve 600 betiden oluşan kabartma kuşağında işli zengin içerikli konular arasında Hellenlerin sevilen ve tapınaklarını da bezeyen mitoslarına -ve hem de birkaç kez yinelenerek- yer verilmesi ile kabartma resimlerin biçim ve biçiminin çağdaşı Atina'dan esinlenmesi, bu Lykia beyinin de "Hellenleşmesi" için yeterli görülmüştür. Ve hatta, F. Eichler'e göre, "bu anıtın sahipleri, Atina'nın Peloponnes Savaşları sonunda yaşadığı politik felaketin ardından anayurt Hellas'tan Hellen ve Pers kültürlerinin kesiştiği bu ıssız sınır bölgesine göçen soylular olarak da düşünülebilir"¹²⁶. Ancak "Hellenleşme" Trysa'daki bu *Temenos* Tapınak Mezar'da da salt "şekilde" sınırlıdır; halk bir yana, Bey'in bile düşüncesine indiğini savlayabilmek zordur. Çünkü örneğin iki kez işlenen *Amazonmakbi* Hellen düşüncesinde kendilerinin dış düşmanlara -özellikle de Perslere- karşı savunma savaşlarını simgeler; Lykia'nın Pers egemenliği altında bulunduğu bir süreçte burada böyle bir yo-

ruma gitmek mümkün olamaz¹²⁷; ve ayrıca -yukarıda Yazıtlı Dikme'de de gördük ki- bir Lykia beyi tarihsel bir olayın betiminde mitosların arkasına sığınmaz, gerçeğiyle anlatır (Res. 7a-b). Demek isterim ki bey o konuyu burada bir Hellen gibi tarihsel bir "simge" olarak değil, neyse öyle, bir "mitos" içeriğinde, algılamış olabilir. Kutsal çevre duvarını bezeyen sahnelerin Lykialı bey için anlamı yalnızca onu yücelten savaştır ve avdır. Soylu ve yiğit kimliği, güney duvarının iç tarafında ve kapının hemen doğu yanında üç ayrı blok üzerine betimlenen üç kabartmayla yansıtılır¹²⁸. Üstteki ilkinde bey, yiğitliğinin bir yansıması olarak savaş arabası içinde gösterilirken; altındaki bloklardan sağdaki üzerinde soyunun Bellerephontes'ten soylandığının, soldakinde ise bu soyu, Lykia'da gelenekten olduğu anlaşılan, sanki zorlanarak kaçırdığı karısından sürdürdüğünün resimsel anlatımı vardır. O'nun Hellenleşmediği, Hellas'a yabancı olan bu anlatım tarzında, bir resim yazısı gibi çizilen "kimliği"nde de okunur. Ve *Temenos*'un içinde güneydoğu köşede hazırlanmış kült döşemi, Bey'e bir tanrı gibi tapınmak içindir (Res. 62); oradan okunur.

Gömüt bugün arkeolojide 1889 yılındaki ilk yayınının başlığıyla tanıtılır ve "Gjölbaschi-Trysa *Heroon*'u" adıyla da "Hellenlik"ten nasibini alır¹²⁹; Anadolu'ya özgü "tapınak mezar" yerine Hellas'a özgü "*heroon*" sözcüğü kullanılarak varılır bu hedefe. Lykia beylerinin Hellen geleneğinin tersine ve Anadolu geleneğinde ölü-

¹²⁷ Işık 1995, 176, dn. 128.

¹²⁸ Eichler, age. 58 vd., Lev. 10, (C1. A8. A9); Oberleitner 1994, 28 vd., Res. 47-52.

¹²⁹ Benndorf – Niemann 1889; Karş. y. dn. 125.

¹²⁵ Eichler 1950, genel; Oberleitner 1994, genel.

¹²⁶ Eichler 1950, 43.

ce “tanrılaştıkları”; Hellas’ta ise ilk Klasik Çağ’la birlikte çok özel kişilerin “*beros*’laşarak” en fazla çok özel bir insan, bir “kahraman”, düzeyine yüceltildikleri ve özel mezarlarına da “*heroon*” denildiği; Anadolu’daki bey mezarları için -bir kısmının mimari biçimde tapınağa öykünmesiyle de- “tapınak mezar” tanımının uygun düştüğü; Hellen yazıtlarda okunan “*heroon*” sözcüğünün, yabancı dile çeviri bağlamında anlaşılması gerektiği kezlerce yazılmış olsa da¹³⁰; bu köktenci işlev ve düşünce farkına karşın ve de karşı bir eleştiri getirmeksizin, Anadolu tapınak mezarları için Hellas’a özgü “*heroon*” tanımlaması da Panhellenizmin burgacında dogmalaşmış bir kavram olarak ve inatla sürdürülmektedir¹³¹; bizde de öyledir.

Yukarıda değinildi ki Kolb’e göre Trysa “*Heroon*’u”nda da “Hellen mimar ve yontucular iş başında”dır. Sayısal çoklukları kabartma zenginliğinden de beklenir; Geç Arkaik Dönem’den bu yana artık gezgin olarak çağrıldıkları her yerde olan ve az zaman önce Erbbina’nın çağrısıyla Ksanthos’ta “Nereidler” Tapınak Mezarı’nı bezeyen yontu okulunun İon kökeni, Lykia’da ilk kez bu anıtle değişmiş olmaz. Ustaların, Lykia beylerinin hizmetinde çalışan Ionlar olduğu sahnelerin canlı ve hareketli, doğal, üçboyutlu ve derinlikli ve de doğal ortamında ve kent yapılarıyla¹³² verilişinde; giysilerin ince, kıvrımların, özellikle de içi hava dolu olanların, özenli işlenişinde okunur¹³³. Bir

Hellaslı’nın modele göre yapabileceği işlerden olsa bile, zaten özellikle bir kent savunmasının gerçekçi anlatımıyla bütünlenen (Res. 7a-b) bu özgün betimleme tarzında ve düşünce biçiminde de “yerli el” daha yatkın olmalıdır; çünkü ayrıca firizlerin üst üste yerleştirilmesi, aynı duvarda farklı konularla asimetrik olması ve farklı konular içermesi Hellen resim geleneğine terstir. J. Borchhardt’ın “Pers etkisi”¹³⁴ görmesinin aksine, Lykia’da belki de tipinin en erkeni olan Trysa Dikme Mezarı *temenos*’unun Erken Arkaik geleneğini süren “*temenos* mezar” tipi¹³⁵ ile bey soyunun orada tanrılaşması, yani temel öğeler, tek başına gösteriyor ki burada ne Lykia ve ne de Trysa Beyi “Hellenleşmiş”tir; düşünce yerlidir çünkü. “*Akkültürasyon*”da aslolan “giysinin Hellen biçimi” değil, içindekinin Doğulu düşünce biçimidir. “Hellen Lykia”nın savunucularından Efendioğlu’na göre de, iki halk arasındaki kültürel alışveriş bağlamında “ne bir tümden kopya, ne de bir asimilasyon yaşandığı anlaşılmakta; bunun sadece bir «biçim değişikliği» olduğu düşünülmektedir”¹³⁶.

Yukarıda da yer yer değinildi ki bir insan resminde gövde yapısı gibi duruş ve devinim gibi ve giysinin biçim ve biçimi gibi örgelerle sınırlı kalan özdeksel benzerlikler kültürlerarası sanatsal “etkileşim” kapsamındadır; özde başkalaşabilmek, “*akkültürasyon*”a uğramak, o başka kültürü yaşam biçimiyle özümsemeden, içsel-

¹³⁰ Özellikle bkz. Işık 1998a, 157-172.

¹³¹ Işık 2001/2002, 114, dn. 65.

¹³² Betimlemede Lykia gerçekliğinin bir başka yansıması olan özgün “kent kabartmaları” için bkz. Childs 1978.

¹³³ Bruns-Özgan 1987, 80 vd.; Oberleitner 1994, 60: “Lykialı yerel ustalar”.

¹³⁴ Borchhardt 1975, 63.

¹³⁵ Işık 1998a,163, Res. 5a; Oberleitner 1994, 58 Res. 117 (karş. sur dışında ve sol alt kenardaki *temenos*’la çevrili Arkaik Dönem Dikme Tapınak Mezar ile yine sur dışında ve üst sağ kösedeki Klasik Dönem *temenos* Tapınak Mezar: Işık 1998a, Res. 5b.

¹³⁶ Efendioğlu 2010, 175.

likle benimsemeden olmaz. M.Ö. 380-360 arası zamanda Lykia'nın bağımsızlık savaşçısı ve tek kralı olarak farklılaşan Limyralı Perikle'nin, adını ünlü Atinalı devlet adamı Perikles'ten aldı diye "Hellenleştiği" hep yazılır. Bu nasıl "başkalaşma"dır ki sikkeler üzerindeki portre resmi, Atinalı'nın ünlü başında yansıyan¹³⁷ Hellen ideal güzelliğinden hiç payını almamış, sergilediği -"Hellen olmayan" anlamındaki- "barbar" görüntüsüyle¹³⁸ Doğu gerçekçiliğinde nasılsa öyle betimlenmiştir? Ölünce tanrılaştırılmıştır Perikle¹³⁹; Erechtheion Tapınağı'nın Karyatid'li mekanı altında Atinalılar'ın mitolojik soy atası Kekrops'un sanal mezarı olduğu varsayılırken¹⁴⁰, o etkide yapılan Limyra Tapınak Mezarı'nda bir gerçekten yaşamış tarihsel kişilik olarak o yatar¹⁴¹. Besbelli ki adının Hellenliği de, mezarındaki Hellen etkisi de salt "şekilde" kalmıştır; düşünceye ve maksada işleyememiştir. Aynı olgu, Perikle sonrası Lykia'yı da yöneten "Hellenleşmiş Karia Hanedanı"¹⁴² içinde en etkin olan Maussollos için de geçerlidir; o da "barbar" portresi ve tapınak biçimli muhteşem mezarının kaya odasında tanrılaştırılmasıyla Anadoluluktan kurtaramamıştır özünü¹⁴³. "Şekilde", yani giyim kuşamda çağdaş modayı Batılı tarzıyla iz-

leyen ve hatta yaratan biz Türkleri aynı gerekçe ile, "düşüncede Doğulusunuz" diye, kendilerinden kabullenmeyerek Birlik'leri içinde görmek istemeyenler de aynı Avrupalılar değil midir?

İki yüzyıl gibi çok uzun bir sürecin eskiçağ biliminde yığıldığı çelişkileri çok yönlü görmeden, tabulaştırdığı "Atina merkezci" önyargıyı sorgulamadan, dogmatılaştırdığı Hellen odaklı kuramları yeni bulgu ve veriler ışığında tartışmaya açmadan bilimde çağdaşlığı yakalamanın ve Batı Uygarlığı'nı da yaratan "Anadolu Ege Uygarlığı" gerçeğini bilimin gündemine oturtmanın mümkünü olamaz.

-IV-

Bu bağlamda, yüzyılı çok aşkın uzun bir zaman dilimi içinde sorgulama gereği duyulmayan ve sonuçta tek hedefe kilitlenen Lykia Uygarlığı'nın "kimliği" de 1950'li yıllarla birlikte, bu kez kazılarla alınmaya başlanan -sözde- "bilimsel sonuçların Hellenliği" temeline oturtulmaya çalışılmıştır. Daha on yıl kadar öncesinde bile konunun uzman ismi Akurgal'a göre, "Lykialıların M.Ö. 13. yüzyıldan beri Güneybatı Anadolu'da yurtlandıklarını bilmemize karşın, onların M.Ö. 1200-700 yılları arasındaki yaşamları konusunda herhangi bir bilgiden yoksun bulunmaktaydık, çünkü söz konusu beşyüz yıllık süreye boyunca Lykia Bölgesi'nde hiçbir arkeolojik buluntuya rastlanmamıştı"¹⁴⁴. Genelde kazılarda ele geçen en erken bulguların M.Ö. 700'den önceye inmemesi, böylece Tunç Çağı'nın Lukka halkı ile Demir Çağı'nın Lykia halkı arasında tüm kültürel ve sanatsal bağların koptuğu ve

¹³⁷ Perikles için bkz. Buschor 1963, 111 vd. Res. 30.

¹³⁸ Perikle için bkz. Kolb – Kupke 1992, 15, Res. 19.

¹³⁹ Borchhardt 2005, 39 vd.

¹⁴⁰ Gruben 1980, 196, d, Res. 162, 168.

¹⁴¹ Borchhardt 1976, 40 vd. Res. 15. 16; Bruns-Özgan 1987, 81 vd., 255 vd., Kat. M1. Anıtın, benim de katıldığım, Bruns-Özgan tarafından biçim yoluyla ulaşılan "M.Ö. 4. yüzyılın erken 2. yarısı" tarihi, Perikle'nin tarih sahnesinden çekildiği 360 dolayları tarihiyle çelişse de, şimdilik o görkemde bir yapıyı bilinmeyen bir başka "Limyralı" soyluya maletmek olası gözükmez; krş. Bruns-Özgan 1987, 82 vd. 90.

¹⁴² Kolb – Kupke 1992, 16.

¹⁴³ Işık 1995, 171.

¹⁴⁴ Akurgal 1998, 299.

her şeyin Hellen etkisiyle yeniden başladığı, düşüncesi egemendi eskiçağ biliminde¹⁴⁵. “Lykia Yarımadası’nın en doğu ucunda, Phaselis’te, M.Ö. 700 dolaylarında bir Hellen sömürgesi kurulmuştu; geri kalan Lykia eskiden beri Hellen dünyasına sınırdı. Sonuçta Hellen etkisi Lykia’ya erken girmişti”¹⁴⁶. Çünkü zaten kıyı Lykia’da M.Ö. 2. binyıl genelinde ve öncesinde birilerinin yaşadığına yönelik bir iz de yoktu. Bu durumun arkeolojik araştırmaların eksikliğinden, yani bilimsel ”karanlık”tan, kaynaklanmış olabileceğini öngörmeye ve beklemeye gerek bile duylmamıştı.

Patara’dan Lykia’ya dağılan bilimciler ilkin Tlos yakınlarında Erken Kalkolitik Çağ’dan Gebeler ve Karankılı mağaralarının¹⁴⁷ ve sonra Gagai’da İlk Tunç Çağ II’den bir başkasının¹⁴⁸ varlığına tanıklık ettiler. Buluntu yerlerinin konumu, buraların mağara yerleşimleri olduğunu göstermekte¹⁴⁹, buluntuların biçim biçemi de kıyı Lykia’da iç kesimlerdeki çağdaşı yerleşimlerle ortak bir kültürün varlığına iz vermekteydi. Tlos’dan götürüldüğü söylenen M.Ö. 3. binyıl sonlarından yassı ve çiftağızlı iki balta ile bir kamadan oluşan üç tunç alet de, kıyı kesimindeki yaşamın o erken zamanlarda, belki Kuzey Lykia’nın yayla yerleşimlerinde olduğu gi-

bi, höyüklerde sürdüğünün kanıtlarıydı¹⁵⁰. Ve bu durum, yine Ksanthos Vadisi kentlerinden Patara’da bir “höyük” görünümündeki Tepecik’te rastlantısal olarak günyüzüne çıkan, Tlos buluntularıyla aynı zaman ürünü olması olası birkaç çömlek parçası ve iki taşbalta¹⁵¹; Orta Lykia’da Geç Kalkolitik-Erken Tunç Çağı’na verilen Avşartepe çömlek buluntularıyla¹⁵² güçlenmekteydi. Hellas’tan farklı bir bezeme geleneği sürdüğü için, oradaki benzerleriyle örtüştürülmesi zamansal olarak sorunlu olan içiçe çember bezekli çömlleklerden bazılarının olasılıkla M.Ö. 10. yüzyıl Geç Protogeometrik Dönem ürünleri olabileceği (Res. 9-10), Patara’da¹⁵³ ve Limyra’da¹⁵⁴ gelmişti arkeolojinin gündemine. Bu türden parçaların tarihlemelerinde bitmeyeceği anlaşılan kuşkulara karşın¹⁵⁵, Lykia’da “kopuk” denilen Lukka geçmişli Anadolu bağları, kanımca, ku-

¹⁵⁰ Przeworski 1939, 30, 40, 49, Lev. IX, 8.

¹⁵¹ Işık 2000a, 5, Res. 3, 5; des Courtils 2003, 19, “Sadece Patara kentinde Erken Bronz Çağı’na (M.Ö. 3. bin yıl) ait bronzdan bir balta ele geçmiş, ancak bu bulgu tamamen münferit kalmıştır”. Taşbalta burada yanlışlıkla “bronz” olarak yazılmıştır; bir ikinci taşbalta 2008 yılı kazılarıyla Tiyatro sahne binası önündeki dolgu toprağı içinde günyüzüne çıkmıştır. Sözlü beyanına göre: Tepecik prehistorik kazılarını yürüten R. Becks’in, güney açmasının kayalıkla sonlanan tabanında kaya oyuğu içinde bulunduğu iç içe çemberli çömlek parçalarının “Protogeometrik Dönem” ve erken dokusal özellikler içeren birkaç kaba çömlek buluntunun “Tunç Çağ” ürünü olduklarında kuşkusu vardır. Karş. a. dn. 153-155.

¹⁵² Thomsen 2002, 5, vd., Lev. 59, 1-6.

¹⁵³ Kahya 2001-2002, 38-41, Nr. 98, 70, 42, 43, Res. 2-5. Karşı görüş için bkz. a. dn. 155.

¹⁵⁴ Borchhardt 1993, 39, “en alt dolgu katmanı çömllekleri M.Ö. 7. yüzyılı belgelerken, birkaç parça da sanki M.Ö. 10. yüzyıla dek ulaşıyor gözükür”.

¹⁵⁵ Patara bağlamında G. Işın, Tepecik Bey Konağı kazı buluntuları ışığında, R. Becks gibi, y. dn. 151, iç içe çemberli parçaların “Protogeometrik Dönem” çömlleklerinden olabileceklerini kabul etmez. Krş. y. dn. 153. Genel anlamda bu sorunu zaman içinde Tepecik kazıları çözecektir.

¹⁴⁵ Bu konuda genel hatlarıyla bkz. Işık 1994, 1-11.

¹⁴⁶ Akurgal 1941, 111.

¹⁴⁷ Köktürk 1996-1997, 39-45. Arsada yakınlarındaki Karankılı Mağarası duvar resimleri H. Işkan tarafından yayımlanacaktır.

¹⁴⁸ Çevik – Bulut 2008, 65, Res. 48.

¹⁴⁹ Gebeler’de kazı çalışmalarına bu yıl, 2010 kazı mevsiminde, R. Becks yönetiminde başlanmış, verdiği sözlü bilgilere göre, ilk bulgular onu mağara önünde bir höyük yerleşiminin varlığı sonucuna götürmüştür. Karankılı ile Gagai inlerinin konumları, yerleşimi bir höyükle bağlantılı görmeye uygun değildir.

rulmaya başlamıştır. Şimdilik kesin olan, Atina'da M.Ö. 1050-900 arası süreç içinde sınırlandırılan aynı bezeklerin Ege'nin doğu kıyısında üretilen yerli çömlekler üzerinde ayrıntısal değişikliklerle M.Ö. 7. yüzyıl sonlarına dek gelenek sürdürüldür¹⁵⁶; bu temel farklılığın, çömleklerin "Anadolu'ya Hellen göçünün kolonizasyon amaçlı olduğunun baş kanıtını oluşturduğu" savını köktenci bir biçimde yürüttüğüdür¹⁵⁷ ve sonuçta Hellas ile Anadolu halklarının "özde aynı" olamayacakları görüşünü doğruladığıdır.

Ve aslında, M.Ö. erken 14. yüzyılda yazılan Madduwatta metninden başlayarak, yazıtbilimcilerin son çeyrek yüzyılda okuduğu IV. Tuthaliya zamanının Yalburt ile Hattuşa yazıtları, yukarıda da yer yer değinildiği gibi, Parha/Perge ile Millavanda/0Milet arasındaki geniş Lukka coğrafyasını özellikle Ksanthos Vadisi'ndeki önemli kentleriyle ve Likçesine benzer adlarıyla; yani Tlos'u (Dalava/Tlava), Pınara'yı (Pina/Pinale), Ksanthos'u (Avarna/Arna) ve Patara'yı (Patar/Pttara) biçiminde vererek, Lykialı'nın en geç Geç Tunç Çağı içinde varlığını da belgelemektedirler (Res. 2). Bitek Kasaba Vadisi'ne bakan ve Likçe adı Xakbi olan Kandyba'nın Hititçe Hinduva ile örtüştürülmesi¹⁵⁸, doğuda Myra ile sınırlanan Orta Lykia'nın da bu çağda yerleşmiş olduğunu -Avşar-tepe'nin daha erkene inen arkeolojik buluntuları yanında- yazıyla da kanıtlanması yönünden önemliydi. Çünkü ayrıca, Andriake ve Patara (Res. 4) gibi limanlar olmaksızın ticaret gemilerinin İlk Tunç

Çağı'nda ve sonrasında doğu-batı güzergahı üzerinde yaşamsal önemdeki Lykia kıyılarında seyretmesi olanaksızdı da¹⁵⁹.

Tüm bu bağlar, şimdilerde Pisidia Antiokheia'sı ve Kıbyra gibi çok önemli iki antik kentte kazı çalışmalarını üstlenen başarılı iki araştırmacının da dahil olduğu¹⁶⁰, Patara Okulu'nun "Batı ne der"e aldırışsız özgüvenli bilimcilerinin tüm yönleriyle sorgulayarak ulaştığı Lykia Uygarlığı'nın Anadolu mayasıyla yoğrulmuş yaratıldığına yönelik bilimsel görüşleri, yerli ve yabancı dilde yayınlarla bilim dünyasının tartışmasına sunulmuştu. Bu yazılanları tüm Batılılar gibi suskunlukla karşılayan Ksanthos'taki Fransız meslektaşlarımız haklılığımızı 2004 yılı kazılarıyla günyüzüne çıkarmaya başladıkları ortostat kabartmaların (Res. 62) Yeni Hitit yapıtlarıyla (Res. 63) olan biçim ve biçem benzerlikleri temelinde belgeleyeceklerdi¹⁶¹. Onlara göre de Lykia sanatı ve kültürü, kendilerinin de o güne dek savladığı gibi "Helen kökenli" değil, -inanmak istemedikleri- "Anadolu" etkisinde biçimlenmiş olmalıydı¹⁶². Artık onlar da bu konuda,

¹⁵⁶ Akurgal 1983, 33.

¹⁵⁷ Bu konuda Aiolia bağlamında, Rose 2008, 399 vd.

¹⁵⁸ Tekoğlu 1999-2000, 51; Bryce 2003, 73 vd.

¹⁵⁹ Matthaeus 2006, 359: "Ana deniz yolları ... Kıbrıs'tan sonra Anadolu kıyıları boyunca uzanırdı. Burada bulunan ve Lykia kıyılarındaki Gelidonya Burnu ile Uluburun'un da dahil olduğu bazı ön sıra dağlar zaman zaman artan, tuzak halindeki rüzgâr ve akıntı koşulları nedeniyle tehlikeli noktalar arasında yer alırdı". Rota için bkz. Res. 32; krş. 97, Res. 52, (Uluburun Gemisi'nin Doğu Akdeniz'deki olası rotası).

¹⁶⁰ Özhanlı 2001-2002, 73-106; Özudoğru 2008.

¹⁶¹ des Courtils 2005, 43, vd. Res. 5; des Courtils 2006a, 33 d. Res. 2; des Courtils 2006b, 145-152 Res.4-7.

¹⁶² des Courtils 2005, 43: "Boğa, yakınlarında bulduğumuz diğer iki aslanla tamamen aynı stildedir. Bunların hepsi Anadolu sanatının geleneksel Geç-Hitit ve Frig etkisinin damgasını taşımaktadır". Kabartmaların -bence de doğru olan- "M.Ö. 7. yüzyıl" tarihi için bkz. des Courtils 2006, 34. Bu son bulgularla orthostatın bir parçası olduğu anlaşılan aslan kabartması daha önce M.Ö. 6. yüzyıl ortalarına tarih-

“sonuç olarak bu yeni keşif çerçevesinde, Ksanthos kentinin yerleşim kronolojisi ve Demir Çağı Likyası’ndaki kültürel etkilerin yeniden ele alınması gereği gündeme gelmiştir”¹⁶³ diyecek; ne var ki bunları yıllardır komşu Patara’da dile getirenlerden hiç söz edilmeyecekti.

Bilim adına olmaması gereken di bu davranış. Çünkü görüşümüzün doğruluğunu perçinleyen bu çok önemli buluntularla sanki ilk kez kendileri bilimin gündemine taşımış ve ilk kendileri görmüşlerdi Lykia kültür ve sanatının Doğululuğu gerçeğini. “Demir Çağı Likyası’ndaki kültürel etkilerin yeniden ele alınması gereği”nin yirmi yıldan bu yana Lykia’nın Pataralı araştırmacıları tarafından, özellikle ikonografi bağlamında H. İşkan’ın Yeni Hitit etkisini öne çıkaran son araştırmaları ve Ş. Özüdoğru’nun yenilerde tamamlanan doktora çalışmasıyla¹⁶⁴, yerine getirilmiş olduğunu unutmuş gözükmeleleri; bizlerden tek satırla ve bir dipnotla da olsa bir alıntı verme gereği duymamış olmaları bilim ahlâkına yakışmamıştı¹⁶⁵. Belli ki Batılı meslektaşlarımızın bizzat saptayamadığı “bilimsel gerçek” gerçekten sayılamazdı (!). Belki de ilk kendileri çıkarmış olacaklardı ki bilimi, yüzyılı aşkın zamandır sürükledikleri “*panhellenizm*” açmazından, tarafsızlıkları (!) bilinsin. Bu “ancak biz biliriz” tavrının aynısını Phryglerin Anadolu’luğu bağlamında Gordion’un Amerikalı araştırmacılarından gördük; Karanlık Çağ’ın olmadığı bağlamında ve

Pamphylia’nın Anadolu’luğu gerçeği bağlamında ise Hattuşa Büyükkaya ile Perge *Akropolis*’nün Alman kazıcılarından yaşadık da, artık alıştık¹⁶⁶.

Bu konuda son somut örnek Gordion’un kültürel ve sanatsal kimliğiyle ilişkilidir: K. DeVries bilimsel üyesi olduğu Phryg başkenti kazılarının son bulgularını anlatırken, “dahası -M.Ö. 900-850 arasında inşa edilen- yapılardan birinde, üzerinde kabartmalar bulunan uzun taş bloklar (*ortostat*) bulunmuştur. *Ortosta*’ların, Anadolu’nun güneydoğusunda görülen, çağdaşları Hitit-Suriye kabartmalarından esinlenerek yapıldığı açıktır... Hitit-Suriye mimarisinden esinlenen başka bir öge ise sur duvarından kente girişi sağlayan kapının şeklidir”¹⁶⁷ der; ve bununla Phryg sanatının Yeni Hitit etkisinde yaratıldığını açıklıkla beyan eder. Ancak, bu iki çağdaş ve komşu kültür arasındaki ilişkileri çeyrek yüzyıl önce çok yönlü olarak ilk bu satırların yazarının belgelemiş olduğundan¹⁶⁸; öncesinde ise, Akurgal’ın “Phrygische Kunst” kitabıyla birlikte, “Phryglerin yüzlerini Batı’ya döndükleri ve sanatlarını Hellenlere borçlu oldukları” savının arkeolojide -kendileri de dahil- tartışmasız kabul görmüş olduğu gerçeğinden söz etmez. “Assur kayıtlarına göre Midas, Geç Hitit Dönemi yöneticileri ile yakın ilişkilerde bulunmuş, böylece Phryg Krallığı’nın yönünü Suriye-Hitit bölgesine çevirmişti”¹⁶⁹, derken de söz etmez.

Salt bizlerin yaşamadığını düşündüğümüz ve inanmakta zorluk çektiğimiz bu

lenmişti, bkz. Courtiles 2003, 24, Res. 5; Marksteiner 2002, 245, Res.155, Lev. 168.

¹⁶³ des Courtils 2006, 34, vd.

¹⁶⁴ Işık-İşkan 2004a, 393, vd.; Işık-İşkan 2004b, 151-175; Özüdoğru 2008.

¹⁶⁵ des Courtils 2005, 43; des Courtils 2006, 34; des Courtiles 2003, 24; Marksteiner 2002, 245.

¹⁶⁶ Işık 2009, 61, 63 vd.

¹⁶⁷ De Vries 2006, 44.

¹⁶⁸ Işık 1986, 42 vd.; Işık 2003a.

¹⁶⁹ DeVries, age. 48.

bilim dışı davranış biçimini, en çarpıcı olanıyla noktalamak isterim. Erken Demirçığ Anadolu kültür ve sanatlarının yerli kökten filizlendiği, kral ve beylerin Hitit geleneğinde tanrılaştırılmış olmalarının Phryg ve Lykia uygarlıkları ile Hellenler arasında kurulmak istenen bağları düşünce de bile kopardığı gibi görüşler içeren bir sempozyum bildirimine yönelik yaşananları demek isterim: Çünkü konuyu bildirimim ardından tartışmaya açmak dururken, sempozyum sonrasında, önemli Lykia araştırmacılarının bulunduğu bir ortamda bu görüşlerim nedeniyle beni "ulusalcılık" yapmakla suçlayan çok bilinen bir Batılı Lykia uzmanı; aynı sempozyumun bildiri kitabında yayınlanan makalesinde Ksanthos, Phellos, Trysa ve Limyra'da egemen Lykia beylerini, tıpkı o sempozyumda söylediğim ve daha önce de yazdığım gibi¹⁷⁰, *temenos* ya da tapınak tipli anıt mezarlarında "Vergöttlichung" deyimiyle "tanrılaştırmış"tır¹⁷¹. Ne var ki -bu nedenle de- "milliyetçilik" gibi bir bilimcinin içine hiç sindirebilemeyeceği ağır bir ithamdan yana özür borcunu yerine getirmek bir yana; o mesleğinin kendisinin de onaylamak durumunda kaldığı¹⁷² aynı doğrultudaki görüşlerini içeren önceki yayınlarını bir dipnotta verme gereği bile duymamıştır.

Lykia beylerinin tanrılaştırılmasını da "Hitit/Luvi geleneği" ve doğrudan "Yeni Hitit etkisiyle" değil, sanki ancak "Harmodios ve Aristogeiton'un Atina Devleti'nin kurucu *heros*'ları olarak saygı görmeleri"ne bağlanması şartıyla kabullenme çabası içinde gözüken bu tanınmış bilimci, J. Borchhardt, M.Ö. 167 yılında kurulduğu bildirilen, fakat temellerinin daha önce atıldığında kuşku duyulmayan "Lykia Birliği"ni de doğaldır ki "akkültürasyon eyleminin artık doruğa vurmuş en yüksek bir zaferi olarak" yorumlayacaktır¹⁷³.

Batılı, Birlik konusuna da "*Panhellenizm*" burgacının açmazında yaklaşırsa da; yani bu yönetim biçiminin yine Anadolu'da "mükemmele" geliştiği olgusunu da doğal olarak(!) "Lykia'nın yasa babalarının Atina egemenliği zamanında kurdukları yapıya"¹⁷⁴ dayandırmak istese de; Lykia için hep örnek gösterilen "Akhaia Modeli"nde¹⁷⁵ Birliğin başında bir komutanın bulunmasında ve onların danıştıkları bir kurulun yine askerlerden oluşmasında¹⁷⁶, ya da Lykia'da birlik başkanı olan *lykiarkeb*'in -Eski Anadolu geleneğinde- aynı zamanda *arkhierous* olarak başrahipliği de üstlenişinde¹⁷⁷ hemen öne çıkan köktenci farklar gözardı edilse de; açıkça dandikte her durumda bir "Hellen etkisi" şart (!) olsa da¹⁷⁸, şimdi gündemi-

¹⁷⁰ Işık 1994, 6 d; Işık 1995, 164 vd., 169 vd.; Işık 1998a, 157-172.

¹⁷¹ Borchhardt 2005, 29-48, 37 dn. 46, "H. Çambel'e Armağan kitabında, Festschrift H. Çambel, 165, -yani 1998 yılında- ben, tanrılaştırmayı kabul etmişim".

¹⁷² Bu konuda daha önce yazdığım bir makalesinde Lykia'nın tapınak mezarlarına "*heroon*", içinde tanrılaşan beylerine de "*heros*" demiştir; ve de Lykia beyleri Hellen geleneğinde "*heroizē*" olmuşlardır, kültleri de "*Heroenkult*" tur; onların öldüklerinde, Hellen düşüncesinin aksine, "tanrılaştıkları" yönünde açık ve kesin bir ifade yoktur, bkz. Borchhardt 1990, 33 vd.

¹⁷³ Borchhardt 1990, 171, 29 vd.

¹⁷⁴ Borchhardt, 1990, 172, 32.

¹⁷⁵ Lehmann 2001, 18, 77 vd. Buna karşın: "Nirgendwo laest sich der Weg zur mittelbaren, repräsentativen Demokratie auf der Ebene der Bundesinstitutionen so gut verfolgen wie im hellenistischen Lykien", age. 18.

¹⁷⁶ Dinç 2010, 19.

¹⁷⁷ Engelmann 2006, 183 vd.

¹⁷⁸ Dinç 2010, 21, vd., "Larsen Likyalıların, Karya'daki köylerin birleşmesi ile oluşan Khrysarios Birliği ve Kibyrtis Tetrapolisi'nden etkilenmiş olabileceklerini

mizde Lykia'nın "hakça yönetimlerin anayurdu" olduğu gerçeğini tüm dünyaya kabul ettirmek vardır. Çağdaş demokrasinin temel öğelerini oluşturan "birlik" ve "bağımsızlık", "özgürlük" ruhunun Lukka geniyle Erken Demir Çağ'a taşınan bir vazgeçilmez düşünsel miras olduğu gerçeğini bilim adına ortaya koyma görevidir bu.

Montesquieu'nün, "eğer mükemmel bir konfederasyon cumhuriyet örneği vermem gerekirse Lykia'yı gösteririm" saptamasını ve bu söylemiyle Lykia Birliği yasalarının Amerika Birleşik Devletleri anayasası gibi çağdaş dünyaya etkilemesi gerçeğini¹⁷⁹, o tanınmış Aydın'ın Ksanthos'taki kazıcı yurttaşlarının bile kabullenmeleri pek kolay gözükmez; çünkü bu Fransız düşünürün, devlet sistemleri üzerine yaptığı ve günümüzde bile konusunda "el kitabı" değerinde önemsenen bilimsellikteki araştırmalarla ortaya koyduğu sonucun özünde, bir sözde "barbar" Lykia'yı¹⁸⁰ tek çağdaş yönetim biçimine ilişkin olarak Atina'nın önüne çıkarması gerçeği yatar; hem de birlik başkanlığı ve başrahipliği

"lykiarkhissa ve arkhieraia adıyla bayanların da üstlenebildikleri veya eşleri bu görevleri üstlenen bayanların onlardan dolayı unvanını taşıdıkları görevler"¹⁸¹ olabileceğinin bile bilimin gündeminde olduğu bir sözde "barbar" Lykia'yı. J. Latacz gibi tanınmış bir eskiçağ bilgini daha yenilerde, "Avrupa'nın ana kenti Atina değil, Millet'tir" sonucuna varmış olsa da¹⁸² zordur Batılı'nın "Atina'sı"nı arka plana itmesi. "Önyargıları parçalamak, atomu parçalamaktan da zor" olsa, bilimin gücüyle ve özgüvenle aşılamayacak bir zorluğun düşünüleceği artık bilinmiş olmalıdır.

Patara'nın başkentliğinde kurulan hakça bir yönetimin beslediği ulusal Birlik'le önce kendi halkını kucaklamıştı Lykia¹⁸³. Doğaldır ki toplantıların da, Pinara, Arykanda, Rhodiapolis, Mnara ve Trebenna'dan bilinen küçük boyutlu yerel meclis yapıları yanında görkemliyle öne çıkan ve Ephesos'taki benzeri gibi sonradan *Odeion* işlevini de üstlenen bir başkent meclis binasında yapıldığında kuşku duyulamazdı (Res. 64)¹⁸⁴. Dış güçlerin saldı

yazar. Biz ise, Likya'da böyle bir birlik ister M.Ö. 5. yüzyılda isterse Helenistik Çağ'da kurulmuş olsun, Likyalılar'ın birlik fikrini Hellenler'den aldığını düşünüyoruz. Çünkü bu iki oluşumu da etkileyenlerin yerli kültürler kadar Hellenler olduğu, bu sebeple Likya Birliği'nin köklerinde Küçük Asya'nın yerli halklarının etkileri kadar Hellenler'in ve elbette Helenizasyon öncesindeki Likyalıların da etkileri olduğuna inanıyoruz". Lykia Birliği'nin tartışmalı başlangıcı ve bunda "ilk önemli kanıt olarak Larsen tarafından aşağı yukarı M.Ö. 2. yüzyılın başlarına tarihlenen", Dinç 2010, 21; Araksa Yazıtı'nın tartışmalı tarihi konusunda bkz. ayrıca Kolb – Kupke 1992, 23, vd.

¹⁷⁹ Montesquieu 1748, Kitap 9, 1-3: "...s'il fallait donner un modèle d'une belle république fédérative, je prendrais la république de Lycie". Bu konuda bkz. ayrıca, Lehmann 2001, 9, dn. 1 ile.

¹⁸⁰ Hellenler'in Lykia'ya karşı bu bilinen bakışı için en son bkz. Bruns-Özgan 1987, 221.

¹⁸¹ Marek 2010, 521; Jameson 1980, 847 vd.'den alıntıyla, bkn. Dinç 2010, 23.

¹⁸² Latacz, bkz. Frankfurter Allgemeine Zeitung, 9 Ekim 2001.

¹⁸³ "Lykia halkı" ve "Lykia Birliği" sözcüklerinin eşanlamlı olarak kullanıldığı konusunda bkz. Marek 2010, 518. Birliğe üye kentlerin sayısı Strabon'a göre yirmiüçtür; Pilius, eskiden yetmiş olan sayının kendi zamanında, M.S. 1. yüzyılda, otuzaltı olduğunu yazar. M.S. 2. yüzyıl ortalarından Opramoas Tapınak Mezarı yazıtlarında okunan kent adı otuzdur; Bean 1978, 27 vd.; Dinç 2010, 33 vd.; Efendioğlu 2010, 9.

¹⁸⁴ Korkut – Grosche 2007. Başkent Ephesos'ta bulunan ve Patara'dakinden az biraz büyük boyutta olan Asia Eyaleti Meclis Binası'nın da "*Odeion*" olarak tanımı için bkz. Bean 1967,169, Fig. 33, Nr. "O". Kibyris'in başkenti Kibyra'daki meclis/*odeion* binasının alışılmışın dışında büyüklüğünün akılcı nedeni, Ş. Özudoğru'nun da dediği gibi, 1400 m'de konumlanışın zorlu kış koşullarında teatral etkinlikler için

rılarıyla Anadolu bağımsızlığı tehlikeye girdiğinde, yine o "Birlik" ruhuyladır ki M.Ö. 1285'te Kadeş'te Muvattalı ile birlikte Hititlerin yanında Mısır'a karşı ve - İlias destan bile olsa- Dardanel ağzında Hektor ile birlikte Troialıların yanında Akha Hellenleri'ne karşı Anadolu halklarını kucakladı ve o uğurda can verdi onlar (Res. 65). Sarpedon'un Hektor'a haykırışında "birlik ve beraberlik" bağlamında günümüz Anadolu'su için de alınacak çok büyük dersler vardır; A. Erhat'ın o güzel çevirisinden okuyalım¹⁸⁵:

*Nereye gitti senin eski gücün?
Ordusuz, yardımcısız koruyacaktın şebri bani
kayınlarınla, kardeşlerinle tek başına?
Ama şimdi göremiyorum onların hiçbirini,
Sınmışlar aslan karşısında köpekler gibi.
Biz nasıl doğuşuyoruz, baksana bize,
biz ki yardımcımızdan başka bir şey değiliz.
Ben ta uzaklardan geldim yardıma, anafurlu
Ksantbos'tan geldim, uzak Lykia'dan.
Sevgili karım, yavrumu kodum orada,
yoksulların göz dikeceği bir sürü mal, mülk
kodum.
Savaşa sürüyorum Lykialıları gene de,
kendim de en öndeyim işte bak.*

Çünkü özgürlük ve bağımsızlık Lykialılar için her şeydi ki Pers öncesi süreçte Lydia, egemenliği altına alamamıştı onları; Pers ve Atina egemenliklerinin el

değiştirdiği bir en kötü zamanda bile, M.Ö. 4. yüzyıl başlarında, Atinalı İsostrates onlar için, "Lykialılar üzerine henüz hiçbir zaman hiçbir kimse bey olamadı"¹⁸⁶ diyebilmişti.

Putperestliğe karşı Hıristiyanlık uğruna can verenler ve tüm insanlığı sevgiyle kucaklayanlar ve bu Meryem Ana'dan sonra en büyük saygıyı görenler de Lykialıydı: Methodios ve Nikolaos, Lykia'nın ilk piskoposu olan Methodios'un 20 Haziran 312'de Patara'da ve olasılıkla Roma İmparatoru Maksiminus Daia'nın da hazır bulunduğu bir sorgulamanın ardından başı vurulmuş, sanki "dügün" olarak gördüğü din şehidi mertebesine erişmişti (Res. 66). Diğeri, çok büyük olasılıktır ki, o vahşeti çocuk gözleriyle görmüştü de bir "Nikolaos" olabilmişti (Res. 67); çünkü Patara'da doğmuştu O ve benzer bir öğretiyile piştiğinde piskopos olarak gittiği Myra'da ölmüştü. Bu iki Lykialı ulu kişiyi, tasavvuf özlü yaşam biçimleri ve erdemli olmayı öğütleyen öğretileriyle Selçuklu'nun Anadolu Erenleri'nden ayıramazsın; inandığı bir hak peygambere itaat uğruna, insana sevgi ve Tanrı'ya teslimiyet içinde putperestliğe karşı can verenleri "başka dinden" diye dışlayamazsın; dışardan gelmeyen, Anadolu'da doğan, soy soylayan bir yerli Lykialı'yı, Hellence yazılmış kutsal kitabı okumak ve dinini öğrenmek için konuştuğu "başka dil" nedeniyle yabancılayamazsın. Açıkça dindikte; O iki ulu Ereni, aynı toprağın son haddin insanına "şefaatçi" olan yaklaşık binyıl sonranın bir başka ulu Ereni'nden, Abdal Musa'dan, koparamazsın.

kapalı bir mekana gereksinim duyulduğundan, yani tiyatro işlevini de üstlenme zorunluğundan olmalıdır. Lykia Birliği, Birliğe katılan kentler listesi ve Patara'da "kent meclisi için çok büyük olan ve Lykia kentlerinin adak heykellerini içeren tiyatronun hemen kuzeyindeki yapının "Lokal der lykischen Bundesversammlung" olarak tanımı için bkz. Brandt – Kolb 2005, 27 v.; Marek 2010, 520.

¹⁸⁵ Erhat 2006, 266 bkz. "Sarpedon".

¹⁸⁶ Isokrates, Panegy. 161.

Tıpkı tarihin binbeşyüz yıl boyunca hiç yazmadığı, bir köklü halkın adını bile değiştirmeyi özüne hak görebilen bilmişlikteki Batılı'nın 19. yüzyılda yazdığı ve acıdır ki üzerine yapıştığı, uyduruk “Bizans” kimliğinden habersizce, kendini hep “Romalı” diye adlandırmış olan¹⁸⁷; bu nedenle de adına doğrusuyla “Anadolulu” anlamında “Rum” dediğin¹⁸⁸ ve Ege'nin öte yakasındaki “Yunan”dan kesin bir dille ayırdığın, putperestlikten hak dine geçmiş Lykialının Ortodoks torunlarını senden koparamayacağın gibi...

¹⁸⁷ Nichoff 1996, 871.

¹⁸⁸ Babinger 2001, 766; Umar 1998, 7 vd.; Işık 2009, 60 vd.

Resim Listesi:

Resim 1. Lykia Haritası (Kolb-Kupke 1992).

Resim 2. Lukka Haritası (Troia. Traum und Wirklichkeit 2001).

Resim 3. Tlos, Bey Kalesi ve Ksanthos Vadisi (Kazı Arşivi).

Resim 4. Patara, Kuzey'den kent merkezine bakış (Kazı Arşivi).

Resim 5. Rhodiapolis, Kent genel (Kazı Arşivi).

Resim 6. Myra, Tiyatro ve Kaya Mezarları (Kazı Arşivi).

Resim 7a-b. Viyana, Trysa *Temnos*'u kent savunması (Oberleitner 1994, Abb. 81).

Resim 8. Kızılbel Mezar Odası, Duvar resmi (Mellink 1998, Pl. XIVa).

Resim 9. Patara, Geometrik Dönem çömlek parçası (Kazı Arşivi).

Resim 10. Theangela Protogeometrik Dönem İon çömlek parçası (Işık 1990).

Resim 11. Fenike-Hellas ve İonia'da erken yazı (Troia. Traum und Wirklichkeit 2001).

Resim 12. Likçe yazı (Bryce 1986).

Resim 13. Pınara, Kent planı (Wurster 1978).

Resim 14. Şamal, Kent planı (Naumann 1975).

Resim 15. Midaskent, Kaya mezarı odası (LAM, Arşiv).

Resim 16. Pınara, Kaya mezarı (LAM, Arşiv).

Resim 17. Avşartepe, Kent meydanı (Thomsen 2002).

Resim 18. Alazeytin, Kent meydanı (Radt, IstMitt. Beih 3).

Resim 19. Asarcık, a) Kaya sunağı; b) tapınak planı (Işık 2010).

Resim 20. Avşartepe, Üç kült odalı tapınak (Thomsen 2002).

Resim 21. Elmalı D Tümülüsü, Leto (Işık 2000).

Resim 22. Gordion Kybelesi (Akurgal 1961).

Resim 23. Pınara, Aşağı Kale kaya mezarı (LAM, Arşiv).

Resim 24. Pınara, Aşağı Kale kaya mezarı (LAM, Arşiv).

Resim 25. Midaskent, Kaya mihrabı (LAM, Arşiv).

Resim 26. Letoon, Artemis Tapınağı (LAM, Arşiv).

Resim 27. Kütahya/İnlice, Kaya mihrabı (LAM, Arşiv).

Resim 28. Myra, Tiyatro, Artemis Eleuthera (Kazı arşivi).

Resim 29. Myra, Kent sikkesi (Kazı arşivi).

Resim 30. Çatalhöyük, Tek gövdeli çift tanrıça (Woman in Anatolia, İstanbul Sergi Kataloğu, 1993).

Resim 31. Midaskent, Basamaklı sunak ve tek gövdeli çift tanrıça (LAM, Arşiv).

Resim 32. Finike, tek gövdeli çift tanrıça (Woman in Anatolia, İstanbul Sergi Kataloğu, 1993).

Resim 33. Kuruçay, Anatanrıça (Woman in Anatolia, İstanbul Sergi Kataloğu, 1993).

Resim 34. Keskaya, Anatanrıça (Naumann ???).

Resim 35. Letoon, Anatanrıça (LAM, Arşiv).

Resim 36. Çatalhöyük, Kutsal oda duvar resmi, tanrısal boğa (Mellaart 2004).

Resim 37. Ankara ortostatlarından tanrısal boğa.

Resim 38. Antiphellos, *Temnos* Tapınak Mezarı, tanrısal boğa (LAM, Arşiv).

Resim 39. Patara, Leto Hurmalığı ve Tekerek Gölü (Kazı arşivi).

Resim 40. Karatepe, Kubaba ve Tanrı Oğul (Akurgal 1961).

Resim 41. Delos, Leto Aslanlı Yolu (Hampe-Simon 1981).

Resim 42. Delphi, Apollon (Akurgal, Die Kunst Anatoliens, 1961).

Resim 43. Limyra, Basamaklı mihrap (LAM, Arşiv).

Resim 44. Küçük Kapıkaya, Basamaklı Kybele mihrabı (LAM, Arşiv).

Resim 45. Antiphellos, Basamaklı sunak (LAM, Arşiv).

Resim 46. Fındık, Basamaklı sunak (LAM, Arşiv).

Resim 47. Ksanthos, “Nereidler” Tapınak Mezarı (Kolb-Kupke 1992).

Resim 48. Telmessos, Kaya Tapınak Mezarı (LAM, Arşiv).

Resim 49. Kastamonu, Evkaya Tapınak Mezarı (E. Dökü'den).

Resim 50. Patara, Akdam Tapınak Mezarı (Kazı arşivi).

Resim 51. Ksanthos, Yazıtlı Dikme Tapınak Mezarı (Ausstellungskat. Wien, 1990).

Resim 52. Kargamış, Tanrı ya da Tanrı Kral Heykeli (Akurgal 1961).

Resim 53. Ksanthos, Yazıtlı Dikme Tapınak Mezarı firiz (Bruns-Özgan 1987).

Resim 54. Atina, *Akropolis* (Gruben 1980).

Resim 55. Ksanthos, Bey Kalesi (FdX II, 1963).

Resim 56. Olympia Zeus Tapınağı, Athena (Tölle-Kastenbein 1980).

Resim 57. Ksanthos G Tapınak Mezarı, Kore (Tölle-Kastenbein 1980).

Resim 58. Olympia, Paionios Nikesi.

Resim 59. Ksanthos, “Nereid”.

Resim 60. Trysa, *Temenos* Tapınak Mezarı (Oberleitner 1994).

Resim 61. Trysa, *Temenos* Tapınak Mezarı kült alanı (Oberleitner 1994).

Resim 62. Ksanthos orthostat, aslan (Ş. Özudoğru).

Resim 63. Sakçagözü orthostat, aslan (Bittel 1976).

Resim 64. Patara, Lykia Birlik Meclisi (Saudi Aramco World 2007).

Resim 65. Sarpedon betimli çömlek (Ausstellungskat. Wien, 1990).

Resim 66. Methodios'un Patara'da ölümü.

Resim 67. Pataralı Nikolaos.

KAYNAKÇA

- Akurgal 1941 E. Akurgal, *Griechische Reliefs des VI. Jahrhunderts aus Lykien* (1941).
- Akurgal 1961 E. Akurgal, *Die Kunst Anatoliens* (1961).
- Akurgal 1966 E. Akurgal, *Orient und Okzident* (1966).
- Akurgal 1983 E. Akurgal, *Alt-Smyrna I. Wohnschichten und Athenatempel* (1983).
- Akurgal 1987 E. Akurgal, *Griechische und römische Kunst in der Türkei* (1987).
- Akurgal 1998 E. Akurgal, *Anadolu Kültür Tarihi* (1998).
- Akurgal 2000 E. Akurgal, *Ege. Batı Uygarlığının Doğduğu Yer* (2000).
- Alexiou 1991 S. Alexiou, *Minos Uygarlığı* (Çev. E. T. Tulunay 1991).
- Alkım 1968 U. B. Alkım, *Anatolien I* (1968).
- Babinger 2001 F. Babinger, "Rum", *İslam Ansiklopedisi* 9 (2001), 766.
- Bayburtluoğlu 1982 C. Bayburtluoğlu, *Lykia* (1982).
- Bayburtluoğlu 2004 C. Bayburtluoğlu, *Lykia* (2004).
- Bean 1967 G.E. Bean, *Aegean Turkey. An Archaeological Guide* (1967).
- Bean 1978 G.E. Bean, *Lygian Turkey. An Archaeological Guide* (1978).
- Bengston 1950 H. Bengston, *Griechische Geschichte von den Anfängen bis in die römische Kaiserzeit* (1950).
- Benndorf – Niemann 1889 O. Benndorf – G. Niemann, *Das Heroon von Gjölbascı-Trysa* (1889).
- Berger 1970 E. Berger, *Das Basler Arztrelied* (1970).
- Borchhardt vd. 1975 J. Borchhardt – O. Feld – G. Neumann, *Myra. Eine lykische Metropole in antiker und byzantinischer Zeit*, *IstForsch* 30 (1975).
- Borchhardt 1976 J. Borchhardt, *Die Bauskulptur des Heroons von Limyra*, *IstForsch* 32 (1976).
- Borchhardt 1990 J. Borchhardt, "Kulturgeschichtliche Betrachtungen", bk. *Götter, Heroen, Herrscher in Lykien, Ausstellungskat* (1990).
- Borchhardt 1993 J. Borchhardt, *Die Steine von Zemuri* (1993).
- Borchhardt 2005 J. Borchhardt, "Zum Kult der Heroen, Herrscher und Gefolgsleute in Lykien zur Zeit der Klasik", içinde: H. İşkan – F. Işık (derl.), *Güneybatı Anadolu'da Mezar Tipleri ve Ölü Kültü*, Uluslararası Kolokyum, Antalya 1999, *Lykia* VI, 2001/2002 (2005) 29-48.
- Bosch 1937 Cl. Bosch, "Das Anatolische in der Geschichte", *II. Türkischer Geschichtskongres* (1937) 801-811.
- Boysal 1969 Y. Boysal, *Katalog der Vasen im Museum in Bodrum I. Mykenisch-Protogeometrisch* (1969).

- Brandt – Kolb 2005 H. Brandt – F. Kolb, *Lycia et Pamphylia. Eine römische Provinz im Südwesten Kleinasien* (2005).
- Bruer – Kunze 2010 S. Bruer – M. Kunze, *Der Stadtplan von Patara und Beobachtungen zu den Stadtmauern*, Patara I.1 (2010).
- Bruns-Özgan 1987 Ch. Bruns-Özgan, *Lykische Grabreliefs des 5. und 4. Jahrhunderts v. Chr.*, *IstMitt Beih* 33 (1987).
- Bryce 1986 T. R. Bryce, *The Lycians I. The Lycians in Literary and Epigraphic Sources* (1986).
- Bryce 2003 T. Bryce, “History”, içinde: H. C. Melchert (derl.), *The Lyvians* (2003) 27-127.
- Buschor 1963 E. Buschor, *Von griechischer Kunst. Ausgewählte Schriften* (1963).
- Bayburtluoğlu 2003 C. Bayburtluoğlu, *Arykanda. Anadolu'nun Aykarıçayı* (2003).
- Casabonne 2007 O. Casabonne, “Büyük İskender. Mit ve Gerçek”, *ArkeoAtlas* 6, 2007, 117.
- Çevik – Bulut 2008 N. Çevik – S. Bulut, “The rediscovery of Gagae/Gaxe in the south-east corner of Lycia. New finds from the total surface surveys”, *Adalya XI*, 2008, 65
- Çevik 1996 N. Çevik, “Yeni Bulgular Işığında Elmalı Yaylası”, *Adalya I*, 1996, 61-72.
- Çevik 2000 N. Çevik, *Urartu Kaya Mezarları ve Ölü Gümme Gelenekleri* (2000).
- Childs 1978 W. A. P. Childs, *The City-Reliefs of Lycia* (1978).
- Cormack 2004 S. Cormack, *The Space of Death in Roman Asia Minor* (2004)
- Delemen 1999 İ. Delemen, *Anatolian Rider Gods: a study on stone finds from the Regions of Lycia, Pisidia, Isauria, Lycaonia, Phrygia, Lydia and Caria in the late roman period*, *AMS* 35 (1999).
- Demargne 1958 P. Demargne, *Les piliers funéraires*, *FdX I* (1958).
- des Courtils 2003 J. des Courtils, *Ksanthos ve Letoon Rehberi* (2003).
- des Courtils 2005 J. des Courtils, “Ksanthos-Letoon Kazı ve Araştırmaları 2004”, *Anadolu Akdenizi Arkeoloji Haberleri (ANMED)*2005-3, 2005, 41-45.
- des Courtils 2006a J. des Courtils, “Ksanthos Kazı ve Araştırmaları 2005”, *Anadolu Akdenizi Arkeoloji Haberleri (ANMED)*2006-4, 2006, 31-35.
- des Courtils 2006b J. des Courtils, “Nouvelles découvertes a Xanthos”, içinde: K. Dörtlük – T. Kahya (derl.), *III. Uluslararası Likya Sempozyumu, Bildiriler I*, Antalya 2005 (2006) 145-152.
- DeVries 2006 K. DeVries, “Phryg Krallığı. Midas'ın Ülkesi”, *ArkeoAtlas* 5 2006, 44.

- Dierichs 2002 A. Dierichs, *Von der Götter Geburt und der Frauen Niederkunft* (2002).
- Dietrich – Loretz 2004 M. Dietrich – O. Loretz (derl.), *Alter Orient und Altes Testament*, Bd. 23 (2004) 151-175.
- Diler 2006 A. Diler, "Pedasa Geç Protogeometrik Tümülüsü ve Leleglerde Ölü İnancı", içinde: T. Takaoglu (derl.), *Abdullah Yaylalı'ya Armağan* (2006) 109-131.
- Dinç 2010 S. Dinç, *Hellenistik ve Roma Çağlarında Lykia'da Kent Birlikleri* (2010).
- Dörtlük 1977 K. Dörtlük, "1975 Uylupınar Kazı Raporu", *TürkAD* 24.2, 1977, 9-15.
- Efendioğlu 2010 T. Efendioğlu, *Hellenistik ve Roma Çağlarında Lykia'da Yerel Tanrı ve Tanrıçalar* (2010).
- Eichler 1950 F. Eichler, *Die Reliefs des Heroon von Gjölbaschi-Trysa* (1950).
- Engelmann 2006 H. Engelmann, "Zur Lykiarchie", *ZPE* 158, 2006, 183.
- Erhat 1972 A. Erhat, *Mitoloji Sözlüğü* (1972).
- Freyer-Schauenburg 1994 B. Freyer-Schauenburg, *Die lykischen Zwölfgötter-Reliefs*, *AMS* 13 (1994).
- Friedrich 2000 J. Friedrich (R. Tekoğlu, çev.), *Κατὰ Yazılar ve Diller* (2000).
- Froning 2004 H. Froning, "Das sogenannte Harpyien-Monument von Xanthos", içinde: T. Korkut (derl.), *60. Yaşında Fabri Işık'a Armağan* (2004) 315-320.
- Gay – Corsten 2006 K. A. Gay – Th. Corsten, "Lycian Tombs in the Kibyris and the Extend of Lycian Culture", *AnatSt* 56, 2006, 47-60.
- Gruben 1980 G. Gruben, *Die Tempel der Griechen* (1980).
- Hiller 1975 H. Hiller, *Ionische Grabreliefs der ersten Hälfte des 5. Jahrhunderts v. Chr.*, *IstMitt Beih.* 12 (1975).
- Huxley 1972 G.L. Huxley, *The Early Ionians* (1972).
- Isager 1994 J. Isager (derl.), *Hekatomnid Caria and the Ionian Renaissance, Halicarnassian Studies I* (1994).
- Işık – Işkan – Çevik 1998-1999 F. Işık – H. Işkan – N. Çevik, *Miliarium Lyciae: Patara Yol Kılavuz Anıtı*, *Lykia IV*, 1998/1999 (2001).
- Işık 1986 F. Işık, "Die Entstehung der frühen Kybelebilder Phrygiens und ihre Einwirkung auf die ionische Plastik", *ÖJb Beibl.* 57, 1986, 42-107.
- Işık 1990 F. Işık, "Frühe Funde aus Theangela und die Gründung der Stadt", *IstMitt* 40, 1990, 17-36.
- Işık 1994 F. Işık, "Pttara, im Land vom hethitischen Lukka und homerischen Lykia", *Lykia I* 1994, 1-11.

- Işık 1995 F. Işık, Tempelgräber von Patara und ihre anatolischen Wurzeln, *Lykia* II, 1995, 160-186.
- Işık 1995-1996 F. Işık, “Das Felsgrab von Köseoğlu und Totentempel Urartus”, *AMI* 28, 1995-1996, 211-234.
- Işık 1996a F. Işık, “Pamfilya ve Anadolu Gerçeği”, *Adalya* I, 1996, 23-44.
- Işık 1996b F. Işık, “Zum Ursprung lykischer Felsheiligtümer”, içinde: F. Blakolmer – K. R. Krierer – F. Krinzing (derl.), *Festschrift für Jürgen Borchhardt zum sechzigsten Geburtstag I* (1996) 51-64.
- Işık 1998a F. Işık, “Zum Typus des Temenosgrabes in Lykien”, *IstMitt* 48, 1998, 157-172.
- Işık 1998b F. Işık, “Yunan Mucizesi Var mıydı?”, *Adalya* III, 1998, 13-35.
- Işık 1999 F. Işık, *Doğa Ana Kubaba. Tanrıçaların Ege’de Buluşması* (1999).
- Işık 2000a F. Işık, *Patara. The History and Ruins of the Capital City of Lycian League* (2000).
- Işık 2000b F. Işık, “Der karische Bergherrscher und sein heiliger Stein in Kbide”, içinde: C. Işık (derl.), *Festschrift für Baki Ögün*, *AMS* 39 (2000) 117-135.
- Işık 2001 F. Işık, “Die anthropomorphe Halbstatue der ‘Eni Mahanahi’ aus Letoon“, içinde: N. Birkle – R. Fleischer (derl.), *Festschrift Robert Fleischer zum 60. Geburtstag* (2001) 143-151.
- Işık 2001-2002 F. Işık, “Die Vergöttlichung lykischer Dynasten im Lichte ihrer Gräber”, *Lykia* VI, 2001/2002, 114.
- Işık 2003a F. Işık, *Die Statuetten vom Tumulus D bei Elmal. Ionisierung der neubethitisch-phrygischen Bildformen in Anatolien*, *Lykia* V, 2000 (2003).
- Işık 2003b F. Işık, “Die Vergöttlichung der phrygischen Dynasten im Lichte ihrer Gräber”, *IstMitt* 53, 2003, 183-208.
- Işık 2004 F. Işık, “Zur anatolischen Athena im Lichte der Athena Ergane von Ilion und der Athena Nikephoros von Pergamon”, *IstMitt* 54, 2004, 507-518.
- Işık 2006 F. Işık, “Mimaride Hitit-Akha İlişkileri”, içinde: A. Erkanal (derl.), *Hayat Erkanal’a Armağan* (2006) 440-450.
- Işık 2007 F. Işık, “Lykia’nın Dip Tarihi ve Hint-Avrupalılar’ın Anadolulaşması Üzerine”, içinde: G. Umurtak – Ş. Dönmez – A. Yurtsever (derl.), *Refik Duru’ya Armağan* (2007) 229-236.

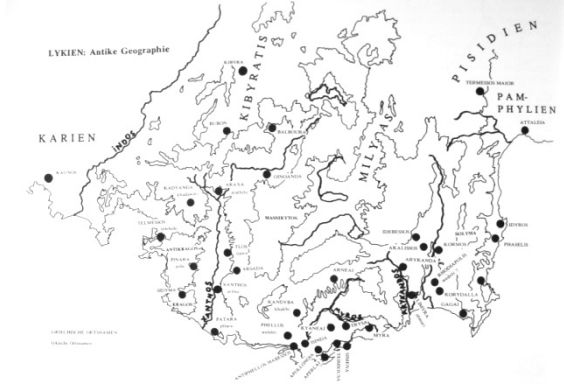
- Işık 2008a F. Işık, "Mopsos Mitosu ve Bilimsel Gerçekler. Perge ve Karatepe'nin Kuruluşu Üzerine", içinde: İ. Delemen (derl.), *65. Yaşında Prof. Dr. Haluk Abbasoğlu'na Armağan I* (2008) 571-585.
- Işık 2008b F. Işık, "Die Anatolisch-Altphrygische Muttergottheit vom Neolithikum bis zur Klassik", içinde: E. Schwertheim – E. Winter (derl.), *Neue Funde und Forschungen in Phrygien*, AMS 61 (2008) 33-68.
- Işık 2009 F. Işık, "Anadolu-İon Uygarlığı. 'Kolonizasyon' ve 'Doğu Hellen' Tanımına Eleştirel Bir Bakış", *Anadolu/Anatolia* 35, 2009, 53-88.
- Işık 2011a F. Işık, "Das Leto-Heiligtum in Asarcık am Xanthostal. Zur sog. 'Akkulturation' in Lykien bezüglich seiner frühen Tempelbauten", *IstMitt* (baskıda).
- Işık 2011b F. Işık, "Hilal ya da Yalınlaştırılmış Boğa Boynuzu. Pınara Mezarları Işığında Kybele Anıtları Tepe Akroterinin Yorumu Üzerine", *M. Özşait'e Armağan* (baskıda).
- Işık ve diğ. F. Işık – M. Atıcı – R. Tekoğlu, "Die nachhethitische Königsstele von Karakuyu beim Karabel-Pass. Zur kulturellen Kontinuität vom bronzezeitlichen Mira zum eisenzeitlichen Ionia", *AMS* (baskıda).
- Işık-Işkan – Işık 2005 H. Işık-Işkan – F. Işık, "Likya Ev Mimarisi Üzerine Düşünceler", içinde: O. Belli – B. B. Kurtel (derl.), *60. Yaşında S. Genim'e Armağan. Makaleler* (2005) 398-415.
- Işık-Işkan 2004a H. Işık-Işkan, "Zum Totenkult in Lykien II. Schlachtopfer an lykischen Graebem", içinde: T. Korkut (derl.), *60. Yaşında Fabri Işık'a Armağan* (2004) 379-417.
- Işık-Işkan 2004b H. Işık-Işkan, "Der Einfluss des späthethitischen Kulturraumes auf die Grabreliefs in Lykien", içinde: M. Novak vd. (derl.), *Akten der zweiten Forschungstagung des Graduiertenkollegs "Anatolien und seine Nachbarn"* (2004) 151-175.
- Işın 1994 G. Işın, "The Easternmost Rock Tomb in Lycia: 'Topal Gavur' at Asartaş", *Lykia* I, 1994, 68-77.
- Işın 2010 G. Işın, "The Building Complex on the Tepecik Acropolis at Patara", *AnatSt* 60, 2010, 93-104.
- Jameson 1980 S. Jameson, "The Lycian League: Some Problems in its Administration", *ANRW* II 7.2, 1980, 847.
- Jeppesen 1992 K. Jeppesen, "Tot operum opus, Ergebnisse der daenischen Forschungen zum Mausoleion von Halikarnas seit 1966", *JdI* 107, 1992, 59-102.

- Jeppesen 1994 K. Jeppesen, “Founder Cult and Maussolleion”, içinde: J. Isager (derl.), *Hekatomnid Caria and the Ionian Renaissance, Halicarnassian Studies I* (1994) 73-84.
- Kahya 2001-2002 T. Kahya, “Patara Darg Age Pottery”, *Adalya V*, 2001/2002, 38-41.
- Kasper 1978 S. Kasper, “Der Tumulus von Belevi”, içinde: E. Akurgal (derl.), *The Proceedings of the Xth International Congress of Classical Archaeology, Ankara-İzmir 1973 I* (1978) 387-398.
- Keen 1998 A. G. Keen, *Dynastic Lycia* (1998).
- Köktürk 1996-1997 H. Köktürk, “New Lights on prehistorical Lycia. Finds from Girmeler Cave near Tlos”, *Lycia III*, 1996/1997, 39-45.
- Kolb – Kupke 1992 F. Kolb – B. Kupke, *Lykien. Geschichte Lykiens im Altertum* (1992).
- Kolb – Kupke 1992 P. Demargne, *Les piliers funéraires*, FdX I (1958).
- Korkut – Grosche 2007 T. Korkut – G. Grosche, *Das Bouleuterion von Patara. Versammlungsgebäude des Lykischen Bundes*, Patara II.1 (2007).
- Latacz 2001 J. Latacz, *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 9 Ekim 2001.
- Lauter 1986 H. Lauter, *Die Architektur des Hellenismus* (1986).
- Lehmann 2001 G. A. Lehmann, *Ansätze zu einer Theorie des griechischen Bundesstaates bei Aristoteles und Polybios* (2001).
- Lippold 1950 G. Lippold, *Die griechische Plastik, Handbuch der Archäologie 3.1* (1950).
- Mansel 1978 A. M. Mansel, *Side. 1947-1966 Yılları Kazıları ve Araştırmaları Sonuçları* (1978).
- Marek 2010 C. Marek, *Geschichte Kleinasiens in der Antike* (2010).
- Marinatos 1959 S. Marinatos, *Kreta und das Mykenische Hellas* (1959).
- Marksteiner 2002 T. Marksteiner, *Trysa - Eine zentrallykische Niederlassung im Wandel der Zeit: Siedlungs-, architektur- und kunstgeschichtliche Studien zur Kulturlandschaft Lykien* (2002).
- Matthaeus 2006 H. Matthaeus, “Geç Tunç Çağı’nda Akdeniz’de Kültürler Arası İlişkiler, Ticaret ve Deniz Seferleri”, içinde: Ü. Yalçın – C. Pulak – R. Slotta (derl.), *Uluburun Gemisi. 3000 Yıl Önce Dünya Ticareti, Deutsches Bergbau-Museum Bochum 2005/2006 (Sergi Kataloğu) 2005/2006* (2006) 335-368.
- Melchert 2003 H. C. Melchert (derl.), *The Lyvians* (2003).
- Mellink 1976 M. Mellink, “Excavations in the Elmalı Area, Lycia, 1975”, *AJA* 80, 1976, 377-384.
- Mellink 1998 M. Mellink, *Kızılbel. An Archaic Painted Tomb Chamber in Northern Lycia* (1998).

- Metzger 1972 H. Metzger, *Les céramiques archaïques et claiques de l'acropole Lycienne*, FdX IV (1972).
- Montesquieu 1748 Ch. de Montesquieu, *De l'esprit des lois* (1748).
- Niehoff 1996 J. Niehoff, "Byzantion", *DNP* 2 (1996), 871.
- Nilsson 1992 M. P. Nilsson, *Geschichte der griechischen Religion I* (1992).
- Oberleitner 1994 W. Oberleitner, *Das Heroon von Trysa* (1994).
- Özgen 2006 İ. Özgen, "Elmalı Ovası ve Hacimusalar", içinde: K. Dörtlük – T. Kayha (derl.), *III. Uluslararası Likya Sempozyumu*, 2005 Antalya (2006) 537-555.
- Özgünel 1978 C. Özgünel, *Karya Geometrik Seramiği* (1978).
- Özhanlı 2001-2002 M. Özhanlı, "İsinda Dikme Anıtı", *Adalya* V, 2001/2002, 73-106.
- Özüdoğru 2008 Ş. Özüdoğru, *Arkaik Dönem Lykia Plastik Eserleri Işığında İkonografik Yerel ve Yabancı Unsurlar* (Akdeniz Üniversitesi, basılmamış doktora tezi, Antalya 2008).
- Özyar 2005 A. Özyar, "Geç Hitit Sanatı", *ArkeoAtlas* 4, 2005, 10-14
- Pfuhl – Möbius 1977 E. Pfuhl – H. Möbius, *Die ostgriechischen Grabreliefs I* (1977).
- Praschniker – Theuer C. Praschniker – M. Theuer, *Das Mausoleum von Belevi*, FiE VI (1979).
- Prayon 1987 F. Prayon, *Phrygische Plastik* (1987).
- Pryce 1928 F. N. Pryce, *Catalogue of Sculpture in the Department of Greek and Roman Antiquities, British Museum Vol. I.1: Prehellenic and Early Greek* (1928).
- Przeworski 1939 S. Przeworski, *Die Metallindustrie Anatoliens in der Zeit von 1500-700 vor Chr.* (1939).
- Roller 1999 L.E. Roller, *In Search of God the Mother* (1999).
- Rose 2008 C. B. Rose, "Separating Fact from Fiction in the Aiolian Migration", *Hesperia* 77.3, 2008, 399-430.
- Schachermeyr 1967 F. Schachermeyr, *Aegaeis und Orient* (1967).
- Schmidt-Dounas 1985 B. Schmidt-Dounas, *Der lykische Sarkophag aus Sidon*, *IstMitt Beih.* 30 (1985).
- Starke 1999 F. Starke, "Luwisch", *DNP* 7 (1999), 528-533.
- Taşlıkioğlu 1954 Z. Taşlıkioğlu, *Tanrı Apollon ve Anadolu ile Münaşebeti* (1954).
- Taşlıkioğlu 1963 Z. Taşlıkioğlu, *Anadolu'da Apollon Kültü ile ilgili Kaynaklar* (1963).
- Tekoğlu 1999-2000 R. Tekoğlu, "Eski Pamfilya Halkları ve Dilleri", *Adalya* IV, 1999-2000, 49-60.
- Tekoğlu 2006 R. Tekoğlu, "Anadolu'nun Dilleri", *ArkeoAtlas* 5, 2006, 158.
- Thomas 2002 A. Thomsen, *Die lykische Dynastensiedlung auf dem Auşar Tepesi* (2002).

- Tölle-Kastenbein 1980 R. Tölle-Kastenbein, *Frühklassische Peplosfiguren. Originale* (1980).
- Treuber 1887 O. Treuber, *Geschichte der Lykier* (1887).
- Umar 1998 B. Umar , *Türkiye Halkının Ortaçağ Tarihi* (1998).
- von Aulock 1974 H. von Aulock, *Die Münzprägung des Gordian III und der Tranquillina in Lykien*, *IstMitt Beih* 11 (1974).
- Von Gall 1966 H. von Gall, *Die paphlagonischen Felsgräber*, *IstMitt Beih.* 1 (1966).
- Wächter 2001 R. Wächter, “Die Troia-Geschichte wird schriftlich, Homers Ilias zum Buch”, içinde: B. Theune-Großkopf – U. Seitel – G. Kastl – M. Kempa – R. Redies – A. Wais (derl.), *Troia. Traum und Wirklichkeit, Ausstellungskatalog* (2001) 77-83.

Anadolu-Lykia Uygarlığı: Lykia'nın "Hellenleşmesi" Görüşüne Eleştirel Bir Yaklaşım

Resim 1

Resim 2

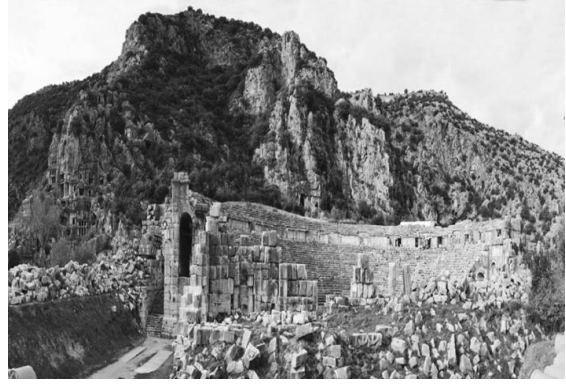
Resim 3

Resim 4

Resim 5

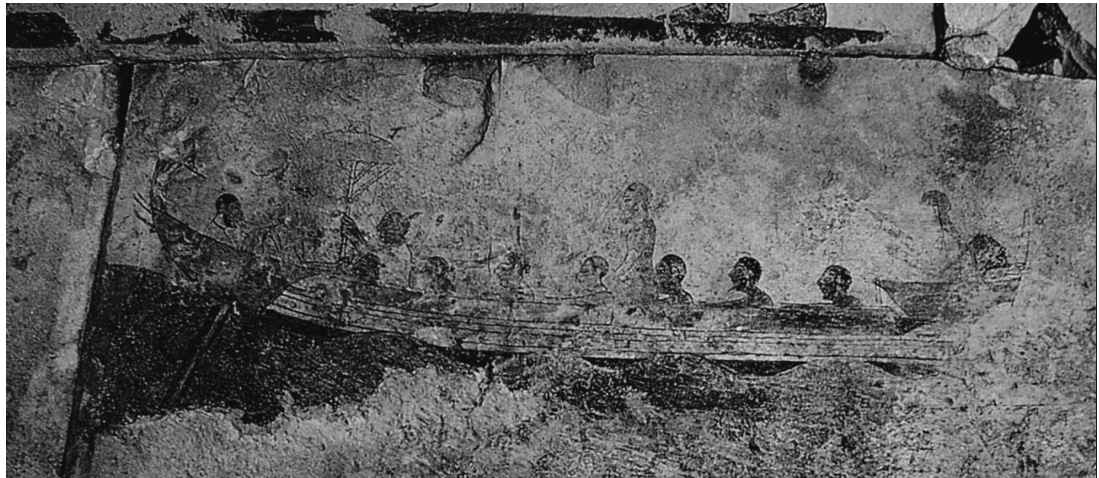
Resim 6

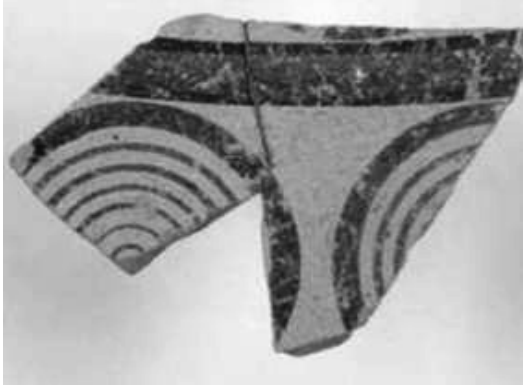
Resim 7a

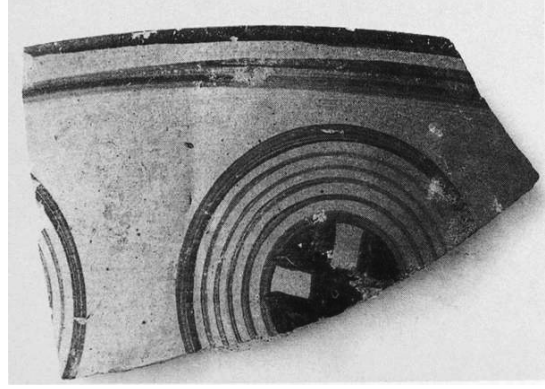
Resim 7b

Resim 8

Resim 9

Resim 10

griechisches „Uralphabet“				
			griechische Buchstabennamen	ost-ionisch
1	Α	Α	Alpha	Α
2	Β	Β	Beta	Β
3	Γ	Γ	Gamma	Γ
4	Δ	Δ	Delta	Δ
5	Ε	Ε	E(psilon)	Ε
6	ΥΥ	Υ	Wau (Digamma)	—
7	Ζ	Ζ	Zeta	Ζ
8	Η	Η	Heta	Eta Η
9	Θ	Θ	Theta	Θ
10	Ι	Ι	Iota	Ι
11	Κ	Κ	Kappa	Κ
12	Λ	Λ	Lambda	Λ
13	Μ	Μ	My	Μ
14	Ν	Ν	Ny	Ν
15	Ξ	Ξ	?	Xi Ξ
16	Ο	Ο	O(mikron)	Ο
17	Π	Π	Pi	Π
18	Ρ	Ρ	San	—
19	Φ	Φ	Qoppa	—
20	Ρ	Ρ	Rho	Ρ
21	Σ	Σ	Sigma	Σ
22	Τ	Τ	Tau	Τ
23	Υ	Υ	Y(psilon)	Υ
24	—	—	—	Phi Φ
25	—	—	—	Chi Χ
26	—	—	—	Psi Ψ
27	—	—	—	Ω(mega) Ω

Resim 11

THE LYCIAN SCRIPT

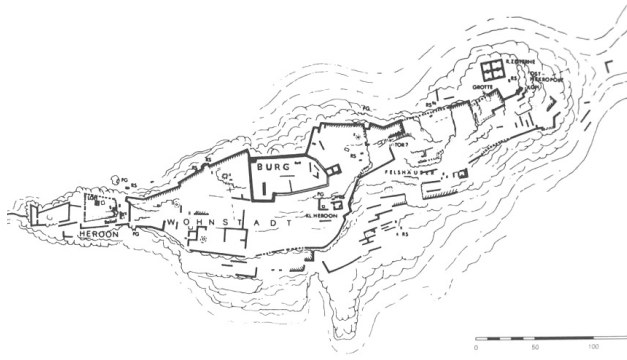
Vowels

a	Α	i	Ε
e	↑	u	Ο

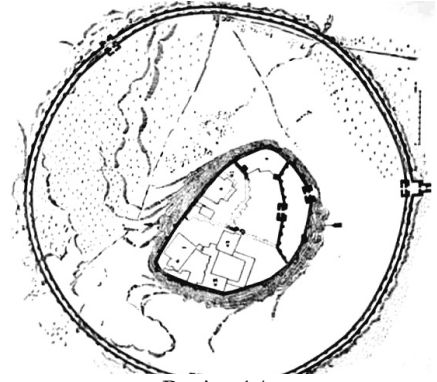
Consonants

b	Β b	q	χ
d	Δ	r	Ρ
g	ΥΥ	s	Σ
h	+	t	Τ Ψ
k	κ κ	w	F
l	Λ	y	Ι
m	Μ	z	Ι
n	Ν	kh ²⁸	Ϝ ϝ Ϟ
p	Ρ	θ	χ

Resim 12

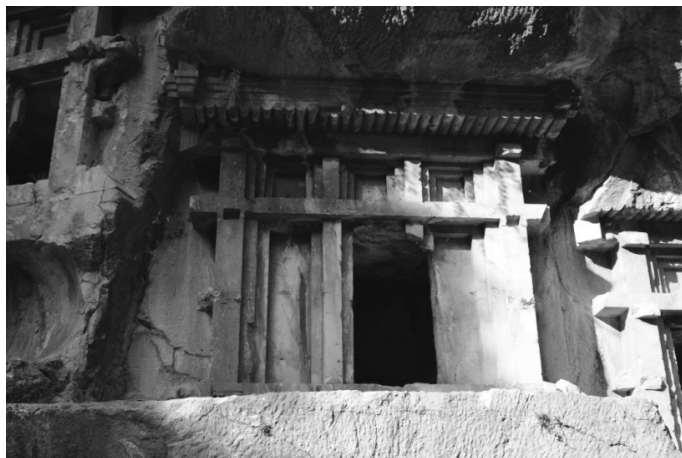
Resim 13

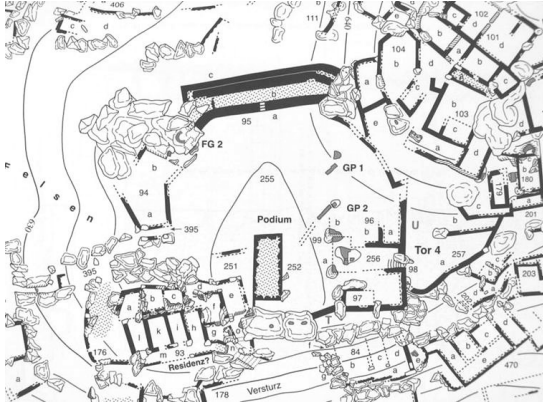
Resim 14

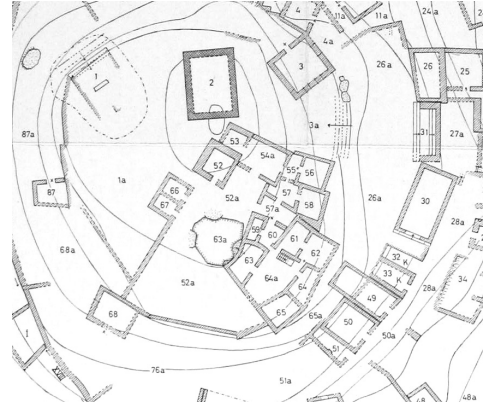
Resim 15

Resim 16

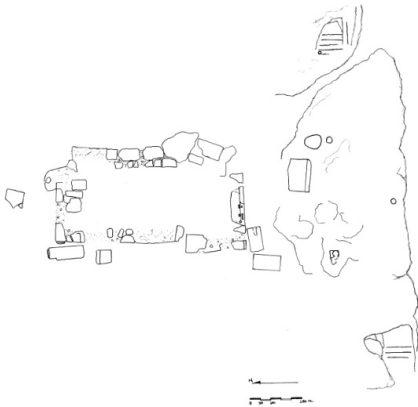
Resim 17

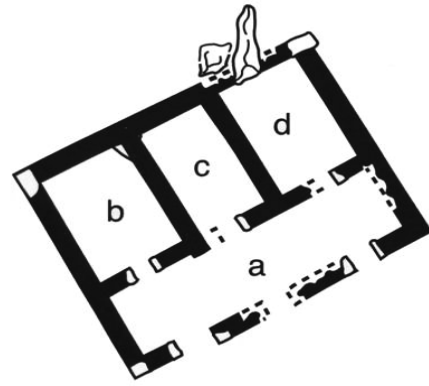
Resim 18

Resim 19a

Resim 19b

Resim 20

Resim 21

Resim 22

Resim 23

Resim 24

Resim 25

Resim 26

Resim 27

Resim 28

Resim 29

Resim 30

Resim 31

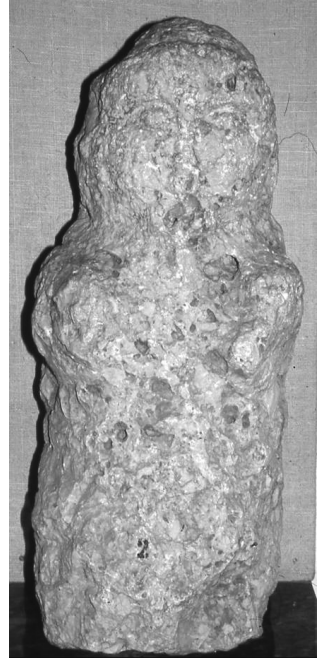
Resim 32

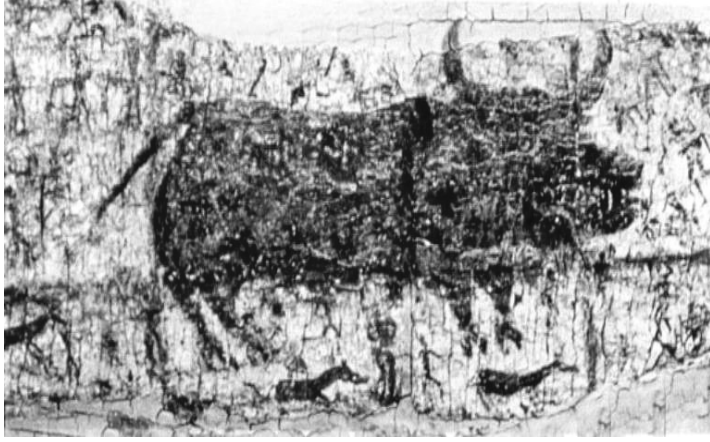
Resim 33

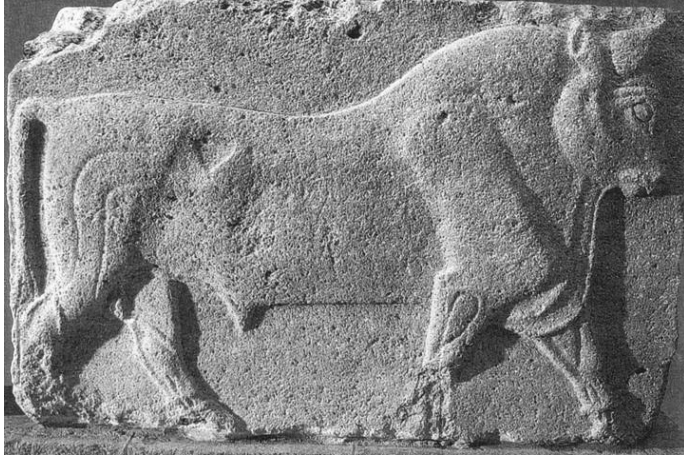
Resim 34

Resim 35

Resim 36

Resim 37

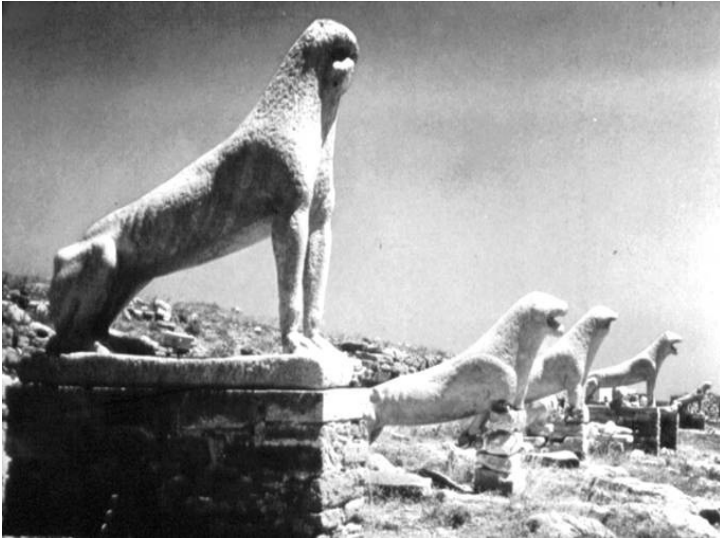
Resim 38

Resim 39

Resim 40

Resim 41

Resim 42

Resim 43

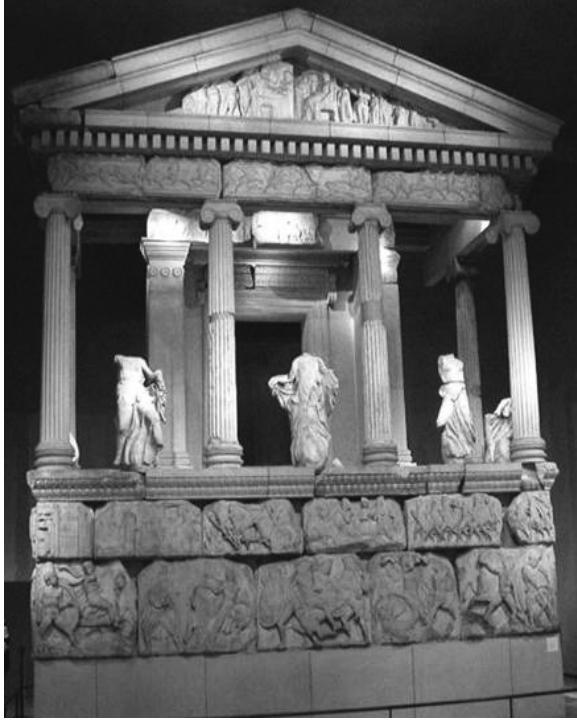
Resim 44

Resim 45

Resim 46

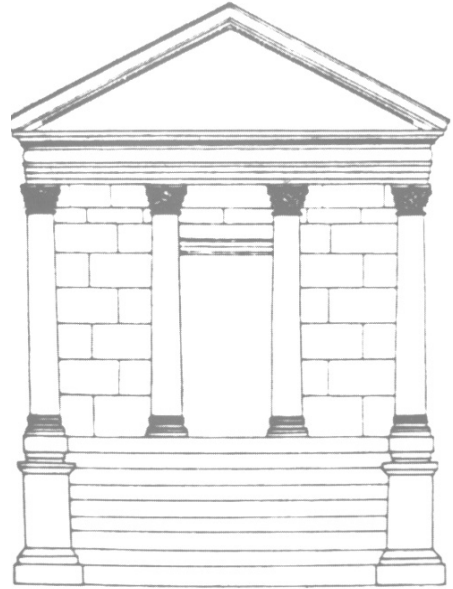
Resim 47

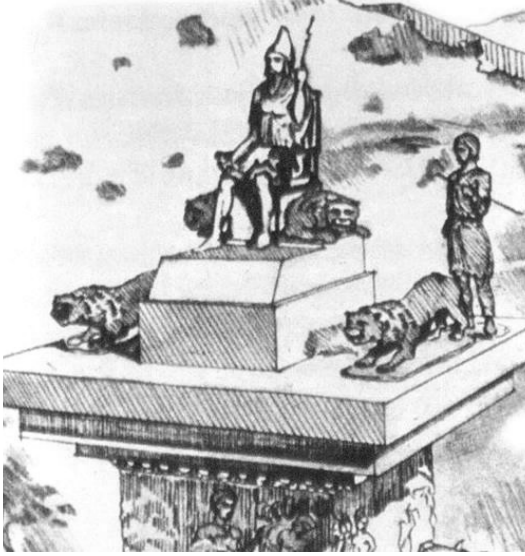
Resim 48

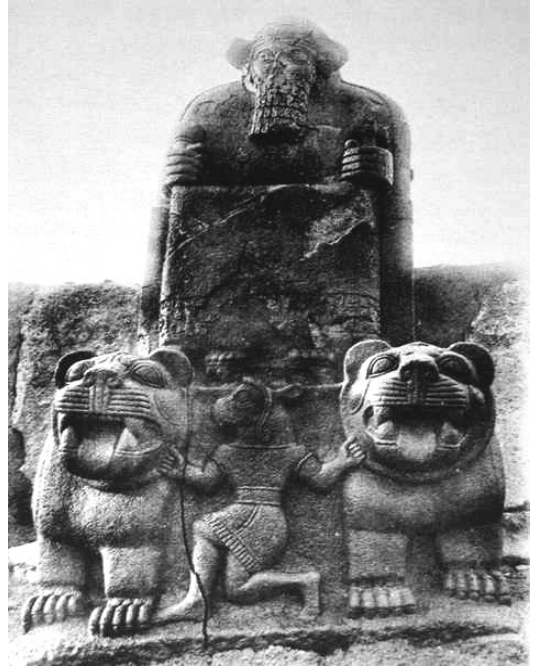
Resim 49

Resim 50

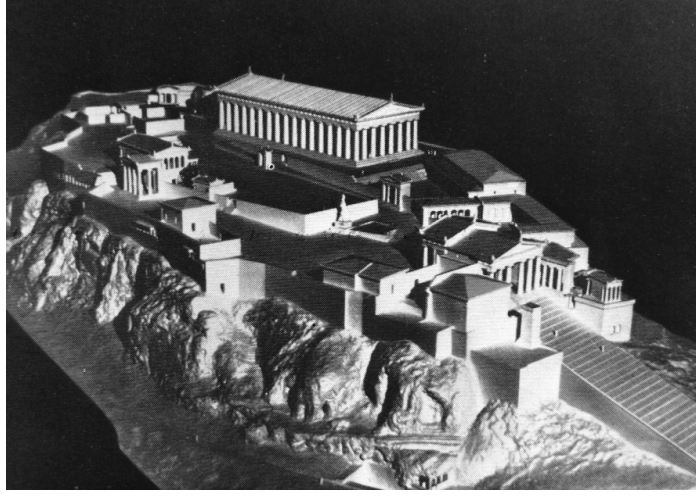
Resim 51

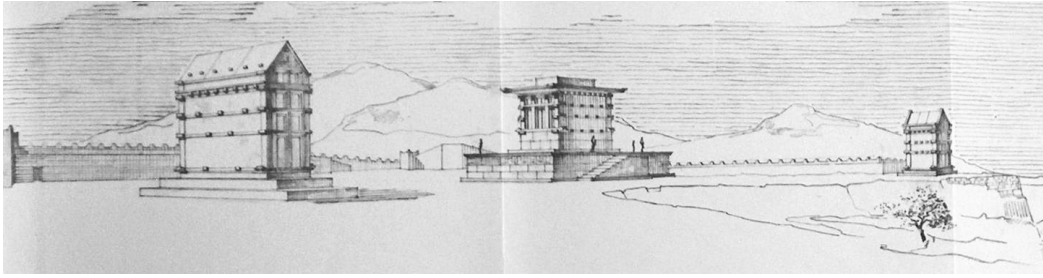
Resim 52

Resim 53

Resim 54

Resim 55

Resim 56

Resim 57

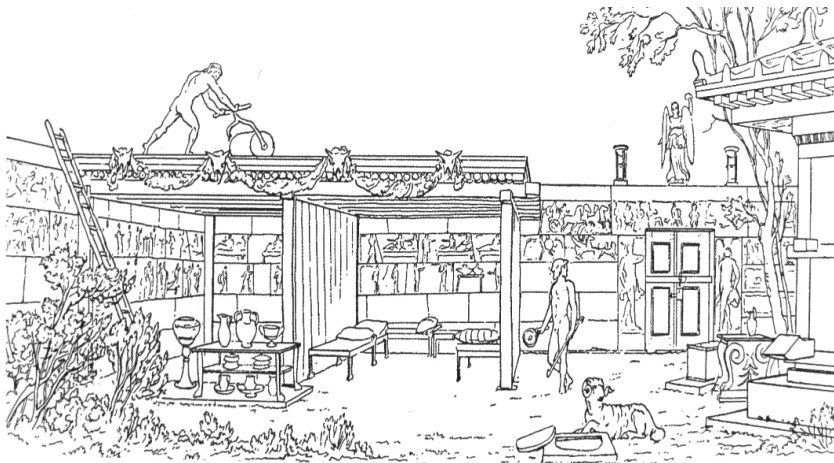
Resim 58

Resim 59

Resim 60

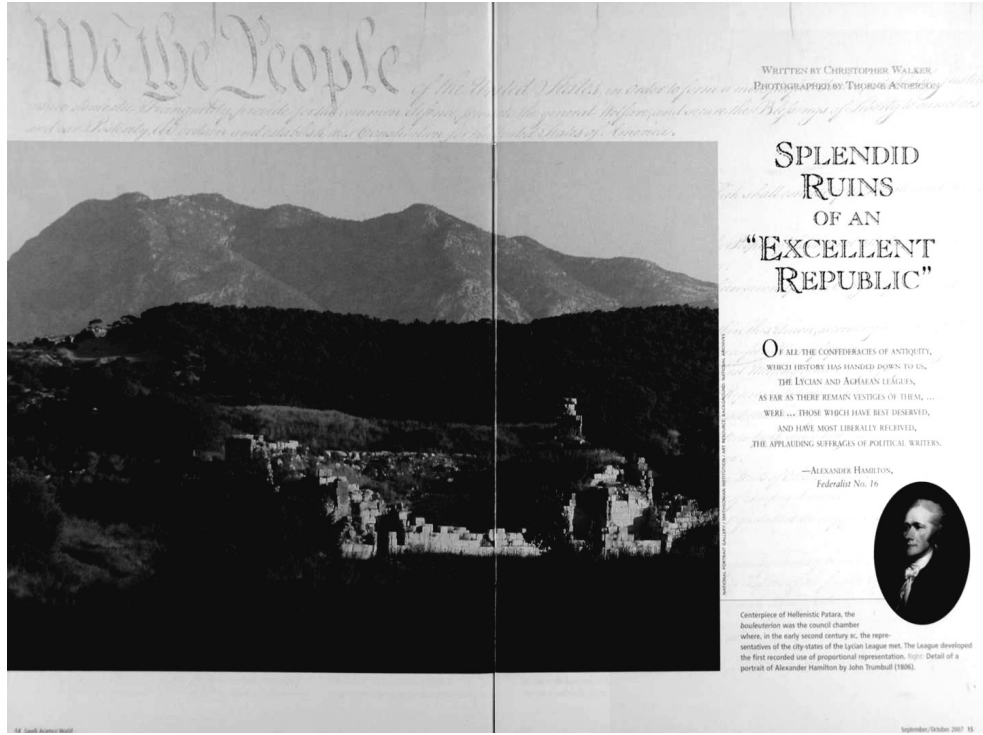
Resim 61

Resim 62

Resim 63

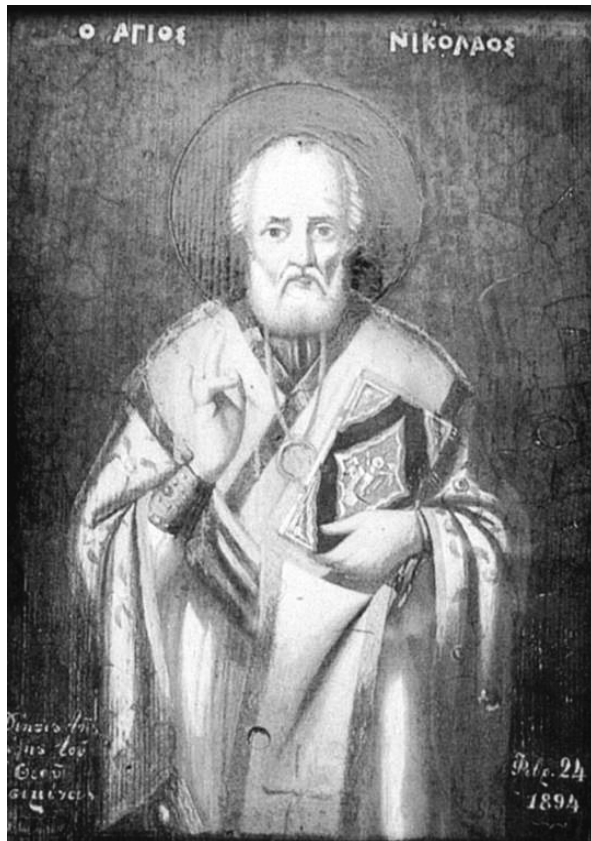
Resim 64

Resim 65

Resim 66

Resim 67